J. C. G. JONKER.

EEN OUD-JAVAANSCH WETBOEK

VERGELEKEN MET

INDISCHE RECHTSBRONNEN.

EEN OUD-JAVAANSCH WETBOEK

VERGELEKEN MET

INDISCHE RECHTSBRONNEN.

EEN OUD-JAVAANSCH WETBOEK

VERGELEKEN MET

INDISCHE RECHTSBRONNEN.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE TAAL- EN LETTERKUNDE

VAN DEN OOST-INDISCHEN ARCHIPEL

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. G. D. L. HUET,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE.

VOOR DE FACULTEIT TE VERDEDIGEN

OP DONDERDAG DEN 2de JULI 1885, TE 4 UREN,

DOOR

JOHANN CHRISTOPH GERHARD JONKER,

GEBOREN TE AMSTERDAM.

LEIDEN. — E. J. BRILL.

1885.

Het is mij eene hoogst aangename taak hier openlijk mijnen hartelijken dank te brengen aan mijn hooggeachten promotor Prof. Dr. J. H. C. Kern, *voor de hulp en inlichtingen mij verstrekt bij de samenstelling van dit proefschrift. Hem ben ik bovendien de verschillende bewijsplaatsen, ontleend aan het Âdiparwan, verschuldigd.*

Ook betuig ik hierbij mijne erkentelijkheid aan den Heer R. van Eck *en aan het hoofdbestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap voor de welwillendheid, waarmede mij de handschriften, welke ik ter inzage gevraagd had, ter beschikking werden gesteld.*

Aan mijne Ouders.

INLEIDING.

De groote invloed, welken de beschaving der Indiërs op de Javanen heeft uitgeoefend, is bekend. Dat ook het Javaansche recht dien moet ondergaan hebben, spreekt van zelf, wanneer men bedenkt, hoe nauw bij de Hindu's godsdienst en recht verbonden waren. Die invloed nu kan van tweederlei aard geweest zijn, rechtstreeksch en middellijk; 't laatste doordien de Javanen in meerdere of mindere mate de beschaving hunner Hindusche overheerschers overnamen, zoodat bij verandering van toestanden van zelve nieuwe rechtsvoorschriften en begrippen ontstonden, en vroeger bestaande gewijzigd werden; het eerste doordien de Indiërs hunne eigene wetten aan de Javaansche bevolking bekend maakten en die toepasten. Dat evenwel, niettegenstaande den band die er tusschen godsdienst en recht bestond, het der Hindubeschaving nooit gelukt is de inheemsche rechtsbeginselen geheel te verdringen, mag men, naar analogie van andere soortgelijke gevallen, wel vooruit als zeker stellen; de vraag is dus, hoe groot is de vreemde invloed geweest, welke begrippen moeten als inheemsch, welke daarentegen als ontleend beschouwd worden.

Van bekendheid met de geschreven Indische wetten zijn op verschillende plaatsen sporen te vinden. In het Bho-

makâwya (I 5) wordt het wetboek van Manu vermeld, en in N°. XVI van de door Cohen Stuart uitgegevene Kawi-oorkonden wordt van een Mânawa-çâstra gewag gemaakt op zulk eene wijze, dat er aan het erkende gezag van dit wetboek niet te twijfelen valt, want er wordt in gemeld stuk blijkbaar een beroep op dit wetboek gedaan voor de beslissing eener rechtzaak. Uit dezelfde oorkonde blijkt tevens, dat nog meerdere wetboeken gezag hadden [1]). Na den val van het Hindurijk zijn deze wetboeken, als geheel, [2]) op Java in onbruik geraakt en verloren gegaan, evenals de meeste andere geschriften uit het Hindutijdvak, terwijl zij, althans grootendeels, op Bali bewaard zijn gebleven. Op dit eiland zijn zij, gelijk bekend is, nog tegenwoordig bij de rechtspraak in gebruik, misschien met enkele wijzigingen en toevoegselen, die echter

1) Onder andere wordt vermeld „Guru Kaka". In een hs. van het Britsch Museum N°. 00, waarin aanhalingen, naar het heet, uit de bij overlevering bekende „Jugul Muda" voorkomen, wordt eveneens de *Guru Kaka* als autoriteit opgenoemd. Het is dus waarschijnlijk de titel van een wetboek aan zekeren Guru van dien naam toegeschreven. Opmerkelijk worden terzelfder plaatse ook de landsgewoonten (deçadrṣta) als gezaghebbend vermeld.

2) Dat veel van den inhoud, hetzij als geschreven of ongeschreven wet, bleef voortleven spreekt van zelf. Bekend is de Surya Alam, welke volgens de overlevering het uitvloeisel was eener poging, om de nieuwere Mohammedaansche rechtsbegrippen met de oudere te verzoenen (cf. Veth, Java I 346). Van dit wetboek geeft Raffles in Appendix C achter zijne Hist. eene zoogenaamde vertaling, waarmede weinig te beginnen is. Eene vertaling naar eene geheel andere redactie komt voor in de Bijdr. t. d T. L. en Vk. v. N. I. Nieuwe Volgr. 6e dl. Met deze laatste redactie stemt vrij wel overeen een hs. behoorende aan het Bijbelgenootschap in de collectie nagelaten door den heer van der Vlis, als ook de redactie van een hs., dat zich onder dien naam in het Britsch Museum bevindt (N°. 12323) als ook in N°. 18398. Al deze redactiën zijn hier en daar onverstaanbaar en vol misvattingen. Toch bevatten zij genoeg gegevens, waaruit men kan opmaken, dat de overlevering waarheid bevat; werkelijk vindt men daarin Mohammedaansch recht vermengd met oudere bestanddeelen, waarvan sommige kennelijk van Hinduschen oorsprong. Men vergelijke het bij Raffles Append. C. xx voorkomende *pañca sĕdrasa* (verknoeid uit sadrça) met Art. 211 van ons wetboek. Als staaltje van de tallooze misvattingen moge de verklaring (in de andere redactiën) van *kadaçawarsan* (in art. 205) door *wiwinden* aangehaald worden.

niet van ingrijpenden aard kunnen wezen, dewijl hiervoor geen aanleiding bestond. Het is mogelijk, dat niet alle door de Balineezen als Javaansch erkende wetboeken werkelijk op Java vervaardigd zijn, doch veilig kan men aannemen, dat die dan naar Javaansche voorbeelden samengesteld zijn.

In het bekende verslag van Friederich worden de volgende wetboeken opgenoemd: *Âgama*, *Adhigama*, *Dewágama*, *Sarasamuṣcaya* (l. *Sârasamuccaya*), *Duṣṭakâlabhaya*, *Swarajambu* (*Swayambhû*), *Dewadaṇḍa* en *Yajñasadma* (?), waarbij volgens eene andere opgave in gezegd verslag nog te voegen is *Çiwaçásana* of *Pûrwádhigama*. De heer van Eck noemt de *Pûrwâḍhigama* als afzonderlijk wetboek op, en vermeldt daarenboven een *Darma upapati* (*Dharmopapatti*), alsook een *Uttara Mânawa* [1]). Raffles vermeldt een Kantara (sic) of *Çastra Menava*. In een vonnis, achter van Eck's „Beknopte handleiding bij de beoefening van de Balineesche taal" opgenomen, wordt nog gewag gemaakt van een *Çástra pasobaya*. In hoeverre deze opgaven met de werkelijkheid overeenstemmen is moeielijk na te gaan zonder opzettelijk onderzoek ter plaatse. De meeste namen hebben eene algemeene beteekenis, maar kunnen ook als titels van bepaalde wetboeken in gebruik zijn. Van den *Dewadaṇḍa* is dit zeker, daar van dit wetboek in genoemd „vonnis" melding wordt gemaakt [2]).

In Friederich's verslag is het begin van het Çiwaçâsana

1) Schetsen van het eiland Bali. VI. Rechtspleging.

2) Het T. v. I. T. L. en Vk. D. XVIII bevat een stuk getiteld: „Hollandsche vertaling van het Kawi-wetboek Dewadaṇḍa" door A. H. G. Blokzijl. In hoeverre dit hetzelfde is als bovengenoemd wetboek, waarvan Friederich zegt, dat het in zeer oude taal geschreven is en gebruikt wordt als Wiṣṇu zich op aarde verlichaamlijkt (*sic*), weet ik niet, dewijl de oorspronkelijke tekst niet bij de vertaling gevoegd is. De inhoud draagt in het geheel niet den stempel der oudheid; vertalingen uit Indische wetboeken komen er niet in voor.

medegedeeld [1]). Dit wetboek blijkt, zooals Friederich reeds uit den aanhef opmaakte, uitsluitend van toepassing te zijn op Brahmanen, en inzonderheid op diegenen van hen, welke met de rechtspleging belast zijn. Verschillende voorrechten, hun toegekend, komen in aard en dikwijls ook in bewoordingen overeen met die, welke uit de oorkonden bekend zijn, o. a. ten opzichte van hun erf, dat als vrijgebied erkend wordt. [2]).

Een ander hs. over recht, eveneens aan den heer van Eck toebehoorende, is getiteld: *Sârasamudaya.* Zeer waarschijnlijk is dit hetzelfde als de *Sârasamuccaya*, daar beide titels in beteekenis volkomen overeenstemmen. Het hs. van dien naam is in vrij zuiver Oud-Jav. geschreven, en hier en daar met aanhalingen in het Skr. voorzien; vertalingen uit bekende Indische wetboeken komen er evenwel niet in voor. Wat den inhoud betreft, bevat het verschillende bepalingen omtrent eigendom, pand, bewaargeving, doodslag, verwonding enz.

Voorts zijn nog te noemen, de meer Balineesch gekleurde wetboeken Kĕrta Sima en Kĕrta-Sima-Subak, vertaald door R. van Eck en F. A. Liefrinck [3]), alsook de Paswara, een Balineesch geschrift uit den nieuweren tijd [4]).

Het wetboek, dat het onderwerp van dit proefschrift uitmaakt, is eveneens van Bali afkomstig. In het geschrift zelve zoekt men te vergeefs naar een titel, alleen staat buiten op een der hss. *âgama.* Nu wordt wel een wet-

---

1) Een volledig hs. van dit wetboek heeft de heer van Eck de welwillendheid gehad, mij ter inzage af te staan.

2) Het in de Bal. lezing van het door Prof Kern uitgegeven eedformulier (Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 3de Vgrks. Dl. 9) genoemde wetboek *adhigamaçâsanaçâstrasâroddhṛta* is dan ook zeer waarschijnlijk hetzelfde wetboek als *Çiwa-çâsana* (cf. de aanhef van dit wetboek in Friederich's Verslag.)

3) Tijds. v. I. T. L. en Vk. Dl. XXIII.

4) Schetsen van het eiland Bali VI.

boek van dien naam opgegeven, maar dewijl âgama de algemeene beteekenis van „overgeleverde leer" heeft, kan elk wetboek, hetwelk op de Indische rechtsleer steunt of heet te steunen, als een âgama beschouwd worden. Welke de verhouding is tusschen ons wetboek, en het onder dien titel bijzonder opgegevene, moet vooralsnog onbeslist gelaten worden. Wat de inrichting en wijze van samenstelling betreft, blijkt bij kennisneming van den inhoud terstond, dat het boek eene compilatie uit eenige andere is; hier en daar laten de bewoordingen zelve geen twijfel dienaangaande over (cf. Art. 86, 120, 121 enz.). Verscheidene, zoo niet alle, nog bestaande wetboeken zijn eveneens compilaties; bij eenige wordt het reeds door den naam aangeduid, als Sârasamuccaya, Çiwaçâsana of Pûrwâdhigamaçâsana Çâstrasâroddhṛta [1]) enz. Slechts zelden wordt de herkomst der verschillende bepalingen opgegeven, zoodat men voorzooverre de bepalingen zelve geen aanwijzing verstrekken, in onzekerheid blijft, uit welke andere wetboeken zulk eene compilatie is samengesteld. De vraag of onze âgama een geheel is, of wel eene toevallige vermenging van meerdere werken van dien aard, zal aanstonds ter sprake komen.

Wat den inhoud betreft is het geschrift rijk aan rechtstreeks uit Hindusche wetboeken vertaalde bepalingen; daarnaast komen echter andere voor, die op inlandschen bodem ontstaan zijn. Mij voorbehoudende in de Aanteekeningen in bijzonderheden aan te toonen, welke voorschriften overgenomen zijn, en hoe in 't algemeen de verhouding van het in onzen âgama bepaalde tot het Hindu-

1) Ook in Indië zijn dergelijke compilaties niet onbekend, bijv. de Lohitasmṛti. De schrijver dezer compilatie constateert dat Lohita, na de essence uit de Çâstra's genomen te hebben, dit werk voor het welzijn der menschheid verkondigde. Cf. Bühler Intr. to Digest pag. 29.

sche recht is, beperk ik mij hier tot eenige algemeeme opmerkingen.

Bij de hooge plaats, die het Mânawadharmaçâstra bij de Indiërs innam, kan het niemand verwonderen dat een zeer groot gedeelte der vertaalde bepalingen, in dit geschrift voorkomende, aan dat wetboek ontleend zijn. Niet alleen treffen wij verschillende uit Manu vertaalde plaatsen aan, te midden van uit andere bronnen ontleende voorschriften, maar zelfs een geheele reeks van uit dat wetboek vertaalde bepalingen (van Art. 218 tot 251), waarbij de volgorde der behandelde onderwerpen, als ook in 't algemeen die der bepalingen onderling, dezelfde is, als in het Indische wetboek. Er moet dus, van het Wyawahâragedeelte ten minste, eene volledige vertaling in het Oud-Jav. bestaan hebben [1]). Hoewel grootendeels met het Indische wetboek overeenstemmende, vertoonen de meeste bepalingen eenige afwijkingen, waaromtrent naar de Aant. verwezen wordt. Van zelf rijst de vraag of zulke afwijkingen van den beginne af in de Jav. vertaling aanwezig waren, dan of zij aan eenen lateren bewerker, in casu den compilator, te wijten zijn. Er zal dus onderzocht moeten worden, in hoeverre al wat in dezen âgama aan het wetboek van Manu ontleend voorkomt, een juist beeld geeft van de oorspronkelijke Jav. bewerking.

Eene eerste, zuiver vormelijke afwijking is het, dat de vertaling in proza geschreven is. Dat moet reeds van den vertaler afkomstig zijn, want de Jav. text volgt, behoudens de aanstonds te bespreken uitzonderingen, den In-

---

1) Eene afzonderlijke vertaling van dit gedeelte zou niet onmogelijk zijn; ongetwijfeld bestond er in lateren tijd bij de Hindu's zelve eene neiging om het juridische gedeelte der dharmaçâstra's van het andere af te zonderen. Het aan Nârada toegeschreven wetboek kan als bewijs daarvoor dienen; daar toch worden, in tegenstelling tot de Indische gewoonte, slechts onderwerpen die op het recht betrekking hebben behandeld (zie Jolly Pref. to Nâr. Dh. p. X).

dischen, zooverre het taaleigen dit toelaat, op den voet. Vervolgens onderscheidt zich de vertaling daardoor, dat wat meer eigenaardig Voor-Indisch is, door iets inheemsch is vervangen, bijv. dhânya door rijst, kumbha door bos (bijv. Art. 238 enz.) Daar deze wijzigingen steeds in den geest van het oorspronkelijke aangebracht zijn, moeten ze beschouwd worden als van den vertaler zelven afkomstig. Met zulke veranderingen kan, uit den aard der zaak, soms eene uitbreiding gepaard zijn gegaan, wanneer het Jav. geen geschikt woord bezat ter aanduiding van het meer algemeene Indische begrip (bijv. Art. 241); evenwel kan dit niet met volkomen zekerheid geconstateerd worden, daar nu en dan de Jav. bepaling, wat betreft de opsomming der gevallen, eene uitbreiding in vergelijking met de Indische vertoont, welke niet aan bovengenoemde oorzaak kan toegeschreven worden.

Eenige afwijkingen hebben haren oorsprong in misverstand van den Indischen text. In bijzonderheden zal dit in de Aant. worden aangewezen (zie Art. 79, 209, 239, 249, 259); hier is het voldoende op te merken, dat de aard van bedoelde fouten elke mogelijkheid van latere verbastering buitensluit. Het belangrijkste onderscheid tusschen de Jav. vertaling en het origineel bestaat daarin, dat inheemsche rechtsbegrippen met de ontleende voorschriften in verband zijn gebracht. Dit is geschied: ten eerste door de inheemsche beginselen eenvoudig naast de Hindusche te plaatsen; bijv. door toevoeging van den bloedprijs bij doodslag, dubbele schadevergoeding bij diefstal enz. (zie later); ten tweede door wijzigingen in de artikelen te brengen, om ze met die beginselen in overeenstemming te doen zijn. Ook hier rijst de vraag of de veranderingen reeds in de eerste vertaling aanwezig waren. Een stellig bewijs hiervan is moeielijk te geven, doch de omstandigheid, dat

sommige toevoegselen regelmatig terugkeeren, terwijl andere inheemsche beginselen even consequent achterwege blijven, en vooral de onmiskenbare toeleg om bij de voorkomende veranderingen den geest van het origineel zooveel mogelijk trouw te blijven, maken het waarschijnlijk dat ook deze wijzigingen van den vertaler afkomstig zijn [1]).

Behalve bovengenoemde, meer regelmatig voorkomende afwijkingen van Manu's wetboek in zijne tegenwoordige redactie, zijn nog de volgende op te merken.

Bij eenige bepalingen, waarin eene opsomming voorkomt is deze uitgebreider dan in het Indische wetboek, zonder dat deze uitbreiding aan de te voren genoemde oorzaak kan toegeschreven worden, (bijv. Art. 218, 244 enz. [2]). Nu en dan wijkt de redactie, (zie Art. 227, 243) of, ook wel de onderlinge volgorde der bepalingen [3]) eenigszins af van die in den bestaanden Indischen text, hoewel dit laatste natuurlijk slechts dan na te gaan is, waar de reeks uit M.

---

1) De reden van de meeste dezer veranderingen zal wel daarin te zoeken zijn, dat men het wetboek voor Java bruikbaar wilde maken. Er is wel eens getwijfeld of het juridische gedeelte der Hindusche dharmaçâstra's ooit in de praktijk gegolden heeft. Zoo zegt Jolly, Pref. to Nâr. dh. ç. pag. XXVII: „But that, which is perhaps the highest encomium that can be bestowed upon a Hindu law-book, is deserved by the civil laws of the Nâradasmṛti, in that they are not mere theoretical rules and precepts but such as have doubtless been actually administered". Afgezien van andere argumenten toont m. i. reeds het feit der vertaling en vooral de bewerking, die het juridische gedeelte van het wetboek van M. voor Java ondergaan heeft, dat ze bestemd was om toegepast te worden.

2) In het bijzonder geldt dat van de vertaling van M. VIII 357 (Art. 250); in onzen Indischen tekst ontbreekt thans de opsomming der geschonkene voorwerpen; bij Nâr. daarentegen worden zij wel niet geheel op dezelfde wijze, toch in denzelfden geest opgesomd (Nâr. XII 68); de opsomming moet dus uit een Indische bron vertaald zijn, het overige van het artikel is echter zeker uit Manu en niet uit Nârada.

3) Een der meest sprekende voorbeelden is, dat de vertaling van M. IX 280 gevoegd is achter die van M. VIII 325 (Art 243, 244); in laatstgenoemde bepaling leest de bestaande Indische tekst *brahmanen*, hier wordt echter van den *vorst* gesproken, en nu behooren ook beide bepalingen naar den inhoud bij elkander.

vertaalde bepalingen niet door die uit andere bronnen onderbroken wordt, en wel zoo, dat men niet aan latere misvorming, noch aan misvatting van de zijde des vertalers mag denken. Dewijl, behoudens regelmatig voorkomende veranderingen, de vertaling over het algemeen den Indischen text op den voet volgt, moet men tot het besluit komen, dat de door den vertaler gebruikte text in deze punten van den ons bekenden afweek. In Indische bronnen wordt gewag gemaakt van een Bṛhan-Manu en een Wṛddha-Manu; in sommige digesten komen daarenboven bepalingen voor, die zich, als uit genoemde boeken, genomen, kond doen; er is derhalve eene andere redactie van het wetboek in zwang geweest. Het is trouwens bekend dat de bestaande redactie van genoemd Indisch wetboek niet de oudste kan wezen, daar in de dharmaçâstra's van Wasiṣṭha en Baudhâyana plaatsen voorkomen, waar uit M. aanhalingen geschieden die òf gedeeltelijk, òf in het geheel niet in de tegenwoordige redactie voorkomen, soms ook in eene andere versmaat [1]). Wat nu den ouderdom der thans bestaande redactie betreft, heeft Prof. Kern [2]) aangetoont dat Varâhamihira, die in de zesde eeuw leefde, verzen aanhaalt, welke in het bestaande wetboek slechts gedeeltelijk worden teruggevonden. Aangezien onze âgama eene compilatie is, waarin, gelijk aanstonds blijken zal, ook andere aan het Hindurecht, maar zeker niet aan het wetboek van Manu, ontleende bepalingen voorkomen, kan in de meeste gevallen niet met zekerheid bepaald worden, of een in den bestaanden text ontbrekend voorschrift in eene oudere of andere redactie voorkwam. Enkele opmerkin-

---

1) A digest of Hindu Law, Edited by G. R. West and J. G. Bühler. Int. pag. 36. Bühler Was. pag. XVIII.
2) Pref. to Bṛhat Sanhitâ, pag. 43.

gen mogen hier plaats vinden. In de reeks uit M. vertaalde bepalingen komen eenige voor, welke in denzelfden geest gesteld zijn, doch in het Indische wetboek ontbreken, o. a. de opsomming van al hetgeen onder *pắruṣya* verstaan moet worden, Art. 225. Nu kan, met tamelijk groote waarschijnlijkheid, aangetoond worden, dat deze opsomming reeds van den beginne af in de Jav. bewerking voorkwam. Alle rechtstermen toch zijn in deze bewerking vertaald of omschreven; noodzakelijk was dus ook eene omschrijvende vertaling van dezen term, welke dan ook hier ter juister plaatse gevonden wordt. Wat den inhoud betreft, wordt deze opsomming, al is het ook niet in deze regelmatige volgorde, in verschillende bepalingen van andere Hindusche wetboeken teruggevonden. De opsomming is dus moeielijk als het werk des vertalers te verklaren, zij moet uit eene Indische bron overgenomen zijn; er bestaat alzoo eene hooge mate van waarschijnlijkheid, dat hij ze in zijnen text van Manu's wetboek zelven aangetroffen heeft (cf. ook pag. 8. Noot 2). Bovendien zijn de opsommingen over het algemeen uitgebreider, gelijk reeds opgemerkt is: niet onwaarschijnlijk was dus de Sanskrit text, die aan de Jav. vertaling ten grondslag strekte, uitvoeriger dan de nu bekende.

Tegenover de grootere uitvoerigheid staat het feit, dat in de reeks vertaalde bepalingen eenige gemist worden, waaronder alle van een meer bespiegelend karakter, als M. VIII 302 enz. Om den aard van dit geschrift mag men echter hieraan niet bovenmatig veel gewicht hechten.

Wat den inhoud betreft, is het misschien niet onbelangrijk, dat naar het *schijnt*, het tweede huwelijk eener vrouw nog niet verboden was (zie later); zeker las de Jav. vertaler *slavin*, bij de opsomming der twaalf zoons, waar in onzen Skr. text Çûdra-vrouw gelezen wordt (cf. Aurel. Mayer, Das Indische Erbrecht pag. 56).

Ondanks de verschillende afwijkingen blijkt uit de Jav. vertaling genoeg, dat in de meeste gevallen de redactie en inrichting van den Skr. text geheel of nagenoeg aan den nu bekenden gelijk was.

In ons wetboek komen eenige der uit M. vertaalde voorschriften tweemaal voor; zoo in Art. 8 en 211, 131 en 236, 143 en 254 enz.

Deze parallelplaatsen, welke, zooals blijkt, alle meer in het begin van dit geschrift voorkomen, wijken van die in het latere gedeelte in redactie aanmerkelijk af; de zin is hier en daar zelfs verwrongen en misverstaan (vooral Art. 131); toch is de herkomst uit de vertaling van het Mânawa-çâstra nog duidelijk genoeg. Evenzoo vindt men in het eerste gedeelte van ons geschrift eenige bepalingen van welke de inhoud op overname uit M. heenwijst, maar waarvan de betere redactie niet opgenomen is (bijv. Art. 79, 107 enz.).

Wanneer in inlandsche bronnen van het Mânawa-çâstra gewag wordt gemaakt, zoo geschiedt dit steeds in verbinding met een anderen naam, Kuṭara Mânawa-çâstra. Zóó in bovenvermelde Kawi-oorkonde, zóó in het Çiwa-çâsana, zóó in ons geschrift, zóó in de Jav. overlevering (Kuṇṭara Mânawa sastra). Friederich wil in *kuṭara* eene verbastering zien van *kottama* d. i. *uttama* met voorhechtsel *ka*, eene verbastering, welke al zeer moeielijk te verklaren zou zijn. Van Eck geeft, gelijk reeds vermeld is, een Uttara-Mânawa-çâsana op, wat zooveel als: „novelle op Manu" zou kunnen beteekenen en waarmede de Jav. bewerking van het wetboek kon bedoeld zijn. Werkelijk komt deze benaming voor. Door Prof. Kern ben ik op eene plaats uit den aanhef van de Tantri gewezen, waar van een vorst te Pâṭaliputra in Indië wordt gezegd, dat hij volgde *rasa ning aji uttara-Mânawa*, *mwang çâstra sarodṛtti* (*sâroddhṛti*). Daarin wordt het dus als een bij de Hindu's zelven vigee-

rend wetboek voorgesteld. Zou nu *kuṭara* als verbastering van *kottara* moeten verklaard worden? Daargelaten de verbastering zelve, waarvoor geen tweede voorbeeld aan te halen is, laat zich de beteekenis van het voorhechtsel hier moeielijk verklaren, en vreemd zou het zijn, indien daarnaast nog de vorm zonder dit voorhechtsel in zwang was gebleven. Bovendien bevat reeds de oork. den vorm *kuṭara*, en in het Smaradahana wordt gelezen: *wruh ring Kuṭâra mantra*, zooals Prof. Kern mij medegedeeld heeft. Daar de dichters over het algemeen nauwkeuriger zijn met het gebruik van lange en korte klinkers, maakt dit de toch al niet waarschijnlijke afleiding van *uttara* nog onwaarschijnlijker. Men zou eerder vermoeden dat door misverstand *uttara* uit *kuṭara* vervormd was. Ook in ons wetboek wordt van een Kuṭara-Mânawa gewag gemaakt, en wel zóó, dat er twee afzonderlijke wetboeken, een Kuṭara-çâstra en een Mânawa-çâstra, onder verstaan worden (zie Art. 121 enz.). Naar de opgaven hier voorkomende, — waarbij wat tot het Kuṭara-çâstra zou behooren, nu en dan door vermelding van Bhṛgu als autoriteit (zie Art. 108, 121) aangeduid is, — zou dit een wetboek zijn, waarin aan het inlandsche element een veel ruimere plaats was toegestaan, dan in de vertaling van het wetboek van Manu. Zijn deze opgaven echter te vertrouwen? Drie gevallen worden opgesomd, waarin tusschen beide wetboeken strijd zou bestaan.

In de eerste plaats worden beide wetboeken tegen over elkander gesteld in art. 143. De geheele bepaling zelve behoort tot die, welke aan M. ontleend, maar gelijk boven vermeld, minder juist van redactie en opvatting dan de later voorkomende zijn. Nu is wat hier aan M. toegeschreven wordt, onjuist; het omgekeerde daarentegen zou waar zijn; zulk eene fout in de hss. ware evenwel niet onverklaarbaar.

De tweede tegenstelling komt voor in art. 137 onder het hoofd *paradára*. Hier bestaat de onzekerheid of de geheele casuspositie, dan wel de straf alleen aan M. toegeschreven wordt. Dit geval wordt namelijk niet vermeld in het Indische wetboek, en eene dergelijke gedetailleerde casuspositie strijdt over het algemeen met de inrichting der Indische wetboeken, welke, gelijk wij gezien hebben, in de Jav. bewerking van het wetboek van M. grootendeels onveranderd blijft. Wordt alleen de straf bedoeld, zoo is wat hier aan M. toegeschreven wordt, misschien niet onjuist, namelijk wat de Jav. bewerking betreft (zie Art. 250).

De derde tegenstelling vindt men bij de behandelng van pand (Art. 120, 121). Wat hier aan M. toegeschreven wordt, strijdt met het voorschrift van het Indische wetboek; evenwel is het zeer goed mogelijk, dat de bepaling zoodanig in de Jav. bewerking voorkwam, want al stelt M. vast, dat een pand nooit aan den pandnemer vervallen kan, is er grond om te veronderstellen dat dit voorschrift naar inlandsche begrippen gewijzigd is, en dat het verbod alleen toepasselijk verklaard werd op verpand land (cf. Art. 100, 206). Veel zekerheid geven de bepalingen zelve dus niet.

Alle opgaven omtrent een Kuṭara-çâstra komen voor in den aanvang van het geschrift. Kon men bewijzen dat dit gedeelte van den beginne af een geheel uitmaakte met de, in het verdere gedeelte voorkomende, vertaling van M., zoodat de ongenoemde schrijver, die een Kuṭara- en Mânawa-çâstra tegenover elkander stelt, dezelfde ware als degeen, die de Jav. bewerking van Manu's wetboek in dit geschrift bracht, zoo zou een zijdelingsch bewijs voor de betrouwbaarheid zijner opgaven geleverd zijn.

Voor de oorspronkelijke eenheid van onzen âgama zou men de gelijkheid van taal in het geheele stuk kunnen aanvoeren, ware het niet dat de taal zelve betrekkelijk

jong is, jonger dan die, waarin de vertaling van het Mânawa-çâstra moet opgesteld zijn geweest. De eenheid van taal der compilatie bewijst dus niets voor de gelijkheid van taal van de afzonderlijke deelen, waaruit het geheel thans samengesteld is.

Tegen de oorspronkelijke eenheid zijn ettelijke bedenkingen te opperen. Ten eerste valt er een verschil van inrichting tusschen het eerste en het latere gedeelte op te merken. In het begin toch is een streven merkbaar om gelijksoortige zaken bij elkander onder één hoofd te behandelen (zie bijv. de hoofdstukken *sâhasa*, *paradâra* enz.), welke inrichting later opgegeven wordt. Vervolgens bestaat er een aanmerkelijk verschil in het aantal rechtstreeks overgenomen bepalingen in de beide deelen. In het algemeen vertoont de behandeling van het eerste gedeelte juist het tegenovergestelde van de behandeling van het latere; hier toch draagt het geheel een Hindusch karakter, terwijl het inlandsche element slechts toegevoegd is; in het eerste gedeelte komen zeker ook vertaalde bepalingen voor, grooter is evenwel het aantal inlandsche, waardoor zij omgeven zijn, en het karakter van het geheel is veel meer inlandsch. Wat het meeste twijfel aan de oorspronkelijke eenheid opwekt, is het verschil in vorm waarin de overgenomen bepalingen zich in beide gedeelten vertoonen, gelijk reeds boven omtrent de aan M. ontleende gezegd is. De verklaring hiervan zou kunnen zijn, dat de compilator van het eerste gedeelte uit een minder goed hs. der vertaling, putte, maar dan kan dit met het latere oorspronkelijk wel geen geheel hebben uitgemaakt. Eene andere verklaring zou zijn, dat de samensteller zich de vrijheid veroorloofde den zin met eigene woorden weer te geven, of wel dat in de bronnen, waaruit hij putte, reeds eene dusdanige verandering gemaakt was. Voor deze ver-

klaring pleit, dat bijna alle naar den inhoud zeker aan het Hindusch recht ontleende bepalingen in het eerste gedeelte, door inrichting en redactie, niet als vertalingen kunnen beschouwd worden; als een sprekend voorbeeld kan het omtrent borgen in art. 88 gezegde aangehaald worden; ofschoon het geen woordelijke vertaling is, moet de bepaling zelve aan M. ontleend zijn. Ook in dit geval zal wel van oorspronkelijke eenheid geen sprake zijn. Aangezien het geheele geschrift het karakter eener compilatie draagt, komt het mij het waarschijnlijkst voor, dat meerdere werken van dien aard van ongelijke waarde in dit geschrift zijn gebruikt, of misschien door elkander geraakt, zoodat de juiste grenslijn moeielijk te trekken is, ofschoon in het algemeen het minder juiste in het eerste gedeelte der compilatie voorkomt. Ter kenschetsing der ongelijke waarde der deelen moge nog de eenigszins vreemde opvatting van strîsanggrahana in art. 142 vergeleken met de juiste in art. 247 vlg. aangehaald worden.

Al wat nu omtrent een Kuṭara-Çâstra medegedeeld wordt bevindt zich in het eerste gedeelte, en schijnt dus, te oordeelen naar de verwarring, die in de andere opgaven in dit gedeelte heerscht, geen onbepaald vertrouwen te verdienen. Opmerkelijk is het, dat de oorsprong van het Kuṭara çâstra naast Bhṛgu, aan Paraçu Râma wordt toegeschreven (Art. 121). Het is bekend, dat het Mânawaçâstra door Bhṛgu verkondigd heet te zijn, alsook dat Paraçu-Râma als een nakomeling van Bhṛgu te boek staat. Zou nu deze opgave zóó te verklaren zijn, dat gelijk Bhṛgu voorgesteld wordt als de verkondiger van het oudere, zoo zijn nakomeling de Bhârgawa P. R. als verkondiger van het jongere moest optreden. De naam Kuṭara (of Kuṭâra gelijk in het Smaradahana) zou zeer wel voor het Skr. Kuṭhâra, een synoniem van paraçu d. i. bijl, kunnen staan.

En dat P. R. als de eigenlijke verkondiger wordt beschouwd, wordt bewezen doordien de verkondiging in de Tretâyuga gesteld is, in tegenstelling tot die van het Mânawa-çâstra in de Kṛtayuga. In geval deze afleiding van den naam Kuṭara de juiste is, volgt daaruit natuurlijk niet noodzakelijk dat het een afzonderlijk wetboek is, aangezien zeer goed de oorsprong der Jav. en eenigszins gewijzigde bewerking van het Mânawa-çâstra zelve op die wijze van het Indische origineel onderscheiden kan zijn. Ook in de opgave van den oorsprong zelven heerscht toch weder eenige verwarring, reeds daaraan merkbaar, doordien Bhṛgu en Manu als incarnatiën van Wiṣṇu vermeld worden, niet P. R., wat juister ware geweest. Intusschen mag niet verzwegen worden, dat behalve het Skr. *kuṭhâra* nog andere, nagenoeg gelijkluidende woorden, in aanmerking kunnen komen (*kuṭṭâra*, *kuṭara* en *kuṭhara*): over het algemeen vrij duistere woorden en gedeeltelijk ook als eigennaam opgegeven [1]). Het is niet onmogelijk, dat een ons onbekend Indisch wetboek van dien naam bestaan heeft.

Het is niet van belang ontbloot hier te doen uitkomen dat een gedeelte der Jav. bewerking van Manu's wetboek in dezen âgama bewaard is. Friederich zegt in zijn meermalen-aangehaald verslag: „De Mânawadharmaçâstra is bij alle vragen, die ik aan verschillende priesters en voornamen deed, als niet aanwezig opgegeven.”

Raffles daarentegen maakt melding van een Kantara (kuṭara) Mânawa, waarvan hij, behalve een afschrift, ook

1) In het Jav. Wdb. worden eenige beteekenissen van *kuṇṭara* volgens de overlevering opgegeven. In de opgenomen voorbeelden *putus ing kuṇṭara raja niti*, verkl. *putus ing pangadilan*, en *kuṇṭara ning manitra*, verkl. *pratingkahipun ñĕrat* is de beteekenis van *kuṇṭara* zeer wel uit die van wetboek bij uitnemendheid te verklaren.

eene gedeeltelijke vertaling in het Engelsch had doen vervaardigen, welke beide verloren geraakt schijnen te zijn [1]). Hij geeft van dit wetboek de volgende beschrijving: This is a book of law, comprised in about one hunderd and sixty sections, evidently written on the spot and with reference to the peculiar habits and dispositions of the people, for whom it was framed. As a code of civil law it is remarkable for the proof it affords, of the existence of actual property in the land, and as a criminal code for the frequency of capital punishment and the almost total absence of all degrading or minor corporeal punishment. In hoeverre deze beschrijving op de vertaling van M. past, ten opzichte der honderd zestig afdeelingen, kan uit onze compilatie niet worden uitgemaakt; wat van het strafrechterlijke gedeelte gezegd wordt, kan niet op de Jav. vertaling van het Indische wetboek slaan. Deze toch volgt geheel het origineel, en verminkende straffen zijn daarin geen zeldzaamheid. Wel past deze opmerking daarentegen op de niet rechtstreeks overgenomen bepalingen, gelijk er voornamelijk in het eerste gedeelte van onzen âgama voorkomen.

Behalve de aan M. ontleende voorschriften, bevat ons geschrift nog andere, rechtstreeks uit het Hindurecht overgenomen. Er is reeds opgemerkt, dat in de Jav. bewerking van Manu's wetboek hoogst waarschijnlijk bepalingen voorkwamen, welke thans in het Indische ontbreken en dat het dus in vele gevallen niet met zekerheid te zeggen is of deze of gene bepaling uit eene andere bron moet genomen zijn. Dat echter nog eene andere bron voor de compilatie moet gebruikt zijn, blijkt ten eerste daaruit, dat er nu en dan twee voorschriften over hetzelfde onderwerp,

---

1) cf. Dulaurier. Journ. Asiat. IX.

beide uit Indische rechtsboeken vertaald, en wel zonder zakelijke wijzigingen, in den âgama voorkomen (vid. Art. 255 en 256, 262 en 264); ten tweede uit den aard van sommige onderwerpen. Zoo heeft de compilatie de geheele Hindusche leer van het schriftelijk bewijs, terwijl deze in M. ontbreekt [1]); de *sâhasa* wordt op eene van M. afwijkende wijze behandeld; een voldingend bewijs geeft verder de bepaling in art. 213 Een der meest karakteristieke verschillen in de behandeling van het eigenlijk wettelijke gedeelte tusschen M. en de meeste andere Ind. wetboeken is de behandeling van den çulka, welke in de na M. gestelde wetboeken tot het strîdhana gerekend wordt. Deze laatste opvatting nu wordt in bedoelde bepaling teruggevonden. Vele dezer voorschriften worden, wat den inhoud betreft, in de bekende Indische wetboeken aangetroffen, doch de redactie is zoodanig, dat geen dier dharmaçâstra's als het origineel aangemerkt kan worden. Ten aanzien van die voorschriften, welke in het eerste gedeelte van ons wetboek voorkomen, is boven (pag. 14) eene mogelijke oorzaak van willekeurige redactieverandering opgegeven; van het tweede gedeelte schijnt hetzelfde niet aangenomen te kunnen worden. Bovendien komen bepalingen voor die door inhoud en vorm het voorkomen hebben van rechtstreeks overgenomen te wezen, doch in geen der Hindusche wetboeken teruggevonden worden, en evenmin als een andere redactie van het Mân. dh. ç. kunnen verklaard worden (zie Art. 213, 255). Zulke bepalingen moeten dus uit een of meer ons onbekende [2]) Hindusche wetboeken overgenomen zijn.

---

1) Dat het ontbreken van de leer van het schriftelijk bewijs in M. niet aan onbekendheid daarmede mag toegeschreven worden, is aangetoond door Bühler, Introd. to Was. pag. XXVI. Het is niet waarschijnlijk dat dit onderwerp in de bestaande redactie geheel zou ontbreken, zoo het in een oudere behandeld geweest was.

2) De mij bekende en voor dit proefschrift geraadpleegde zijn behalve het Mâ-

Zoo het nu ook al blijkt, dat de bewerker van het Jav. wetboek uit een of meer Indische bronnen behalve M. geput heeft, zoo laat zich toch wegens den aard eener compilatie niet bepalen of er een, en welk, der ons bekende wetboeken tot die bronnen heeft behoord, noch hoe de verhouding was van het onbekende tot de bestaanden; te minder, omdat voor het juridische gedeelte de dharmaçâstra's (M. uitgezonderd) slechts op enkele punten onderling verschillen. Dat een der bronnen tot de na-Manusche werken moet behoord hebben blijkt uit de behandeling van het çulka. Opmerkelijk is ook, dat de verjaring van land in 20 jaar, gelijk hier in art. 268, thans alleen in Yâjñarwalkya, in tegenstelling ṭot alle anderen, aangetroffen wordt. De zes soorten van rente (art. 264) zijn alleen uit het aan Bṛhaspati [1]) toegeschreven wetboek bekend. Wegens de groote afwijkingen in de redactie der voorschriften mag men evenwel geen der twee genoemde werken als bron beschouwen. Eene opmerkelijke bijzonderheid is verder het voorkomen van sommige Skr. termen uit Indische bronnen onbekend. Voorbeelden zijn *pãncasá-dhárana* (art. 211), *jîwadâna* (art. 261) *dewágama* (op Bali nog gebruikelijk voor *diwya* (art. 204, 210). Bij deze voorbeelden kan men nog andere voegen. Uit de

---

navadharmaçâstra de volgende: Yâjñawalkya's Gezetsbuch, Sanskrit und Deutsch herausgegeben von Dr. A. Fr. Stenzler; Nâradîya Dharmaçâstra translated by Dr. Julius Jolly; Wiṣṇusmṛti edited and translated by Dr. Julius Jolly (De vertaling in Vol. VII der Sacred books of the East edited by F. Max Müller); Apastamba dharmasûtra, Gautamadharmaçâstra, Wasiṣṭhadharmaçâstra en Baudhâyana dharmasûtra vertaald door Georg Bühler (Vol. II en XIV van the sacred books of the East); alsmede de aangehaalde wetboeken in Colebrooke's Digest of Hindu Law; a digest of Hindu Law of inheritance and partition edited by R. West and J. G. Bühler; Wyawahâramayûkha transl. by Borrodaile Stokes, H. L. B. en Two Treatises on the Hindu Law of inheritance translated by H. F. Colebrooke Esq.

1) Coleb. Digest. Er blijkt daar tevens voldoende, dat de commentatoren geen andere autoriteit dan Bṛh. weten aan te halen,

oorkonden zijn bekend *wâkcapala* en *hastacapala*. In den Sârasamudaya wordt nu gelezen: *Hana wwang amisuh ring wwang tanpadoṣa wâkcapala ngaranya*, en verder in het zelfde geschrift: *muwah lwiring daṇḍapâruṣya, hastacapala, yan amalu wtis ning wwang* [1]) enz. *Wâkcapala* en *hastacapala* worden hier dus volkomen op dezelfde wijze als *wâkpâruṣya* en *daṇḍapâruṣya* gebruikt. Op zichzelve zijn deze termen uit Indische bronnen wel niet geheel onbekend: *wâkcapala* komt voor, als ook het van een synoniem van *hastacapala* gevormde substantief *pâṇicâpalya* [2]) in bovengenoemde engere beteekenis, welke zij, gelijk uit het verband blijkt, ook in de K. O. hebben, komen zij nochtans in geen bekend Hinduseh wetboek voor.

Uit al het bovenstaande blijkt dat de Hindu's meerdere wetboeken en daarmede het geheele stelsel van hun recht niet alleen op Java hebben bekend gemaakt, maar ook moeten hebben toegepast.

Omtrent de niet rechtstreeks overgenomen bepalingen in ons wetboek valt weinig te zeggen: zij onderscheiden zich in vorm en inrichting over het algemeen niet van die in andere inlandsche wetboeken. Het laat zich vermoeden, dat de voorschriften van 't Indisch recht, waarvan de toepassing in de Javaansche maatschappij met moeielijkheden gepaard ging, na verloop van tijd eenigszins gewijzigd of wel geheel vervangen zijn door andere, waarin het inlandsche element weder meer op den voorgrond trad.

---

1) Ook in een hs. van den Surya Alam, *yen inghastacĕmpala saluhuring utamangga* enz.; ook in het Çaiwaçâsana beteekent *hastacapala* mishandeling, geweld, bijv. *kahulanira sang kṛta lunghâ ..... kinon muliha tan angga, tibanana hastacapala, yan mamalĕs manibani hastacapala, patyana.* Welke de verhouding is van de in spreekwijzen voortlevende uitdrukkingen *hastacĕṇḍala sabdacĕṇḍala*, en of zij uit de vorige ontstaan zijn al dan niet, kan ik niet beslissen.

2) Bijv. Yâj. 1. 112 wâkpâṇipâdacâpalyam warjayet. Dezelfde beteekenis als hastacâpala heeft hastalâghawa in Mahâ-Bhâr. XII, 68. 31.

Vroeger of later moet zich de behoefte hebben doen gevoelen aan wetboeken, waarin in meerdere mate met de inlandsche rechtsbegrippen rekening werd gehouden. Voorbeelden van zulke wetboeken zijn o. a. de Sârasamudaya, Dewadaṇḍa enz. Uit zulk een wetboek, of waarschijnlijk uit meerdere dergelijke wetboeken, moeten ook de niet rechtstreeks uit Indische bronnen overgenomen voorschriften in onze compilatie ontleend zijn. Gelijk te begrijpen is, zullen ook bepalingen uit de vertalingen der Hinduwetten in zulke wetboeken opgenomen zijn [1]). Eene nadere kennis van deze wetboeken als ook van het nu nog op Bali toegepaste recht, zoude kunnen beslissen wat er van den Hinduschen invloed in deze richting blijvend geweest is. Hoe de Skr. terminologie behouden werd, niettegenstaande het inlandsch karakter van den inhoud, toonen in onzen âgama de artikelen 142, 197 enz, waarvan sommige bovendien in verdenking staan, op Java toegevoegd te zijn. Er blijft nu over te onderzoeken, welke algemeene beginselen in den âgama van de Hindusche afwijken. Grootendeels zullen de afwijkingen een gevolg zijn van den invloed der inlandsche rechtsbegrippen. Dat zelfs in de Jav. bewerkingen der Indische wetboeken het inlandsche element met het Hindusche vermengd werd, heeft niets bevreemdends, te minder, dewijl de opneming van 't inheemsche gewoonterecht met een beroep op M. VIII. kon verdedigd worden. De K. O. N°. XVI. maakt uitdrukkelijk gewag van het *deçadṛṣṭa* als rechtsbron. Bij de niet rechtstreeks overgenomen voorschriften is echter de scheiding tusschen wat Hindusch,

---

1) Zelfs in de betrekkelijk zeer jonge Bal. Kĕrta Sima komen zij voor, bijv. Art. 112, 124. Waarschijnlijk heeft de algemeene inrichting dezer wetboeken veelal invloed gehad op de redactie dier voorschriften, en zijn de in afwijkende redactie in onzen âgama voorkomende ontleende bepalingen uit zulk een wetboek in de compilatie gekomen.

wat inheemsch is, niet altijd gemakkelijk, in vele gevallen zelfs onmogelijk; als overal hebben ook hier dezelfde oorzaken dezelfde gevolgen. Vele zaken zullen van zelve op dezelfde wijze door Hindu's en Javanen beschouwd zijn. In dergelijke twijfelachtige gevallen, waarbij dus aan vreemden invloed volstrekt niet behoeft gedacht te worden, zal de overeenkomst met het Hindusch recht zooveel mogelijk in de Aant. steeds aangewezen worden. Ten opzichte van het inlandsch element bestaat nog mogelijkheid dat het niet slechts Jav., maar ook Bal. bestanddeelen bevat. In hoeverre er nu verschil zal bestaan hebben tusschen het Jav. recht en dat van het door de Jav. beschaafde Bali, zal wel moeielijk te bepalen zijn. Evenmin is het geheel zeker, dat er werkelijk Bal. bestanddeelen ingevoegd zullen zijn.

Bij de strafrechterlijke bepalingen valt ons een groot verschil in het oog tusschen het in 't Jav. wetboek gehuldigde principe en dat hetwelk in de Hindusche wetboeken gevolgd wordt. In de laatsten heeft een misdrijf, even als in het Europeesche Strafrecht, geheel en al een publiekrechterlijk karakter. De misdrijven worden beschouwd als vergrijpen, niet alleen of voornamelijk tegen de beleedigde partij gepleegd, maar als tegen den vorst, den vertegenwoordiger van den staat. De straf voor een misdrijf bestaat in boete of lijfstraf door den vorst op te leggen; nooit draagt zij het karakter van eene schadevergoeding aan de beleedigde partij. [1])

---

1) Het Hindusch strafrecht is, zoover mij bekend is, nooit gelijk verscheidene onderwerpen der burgelijke wetgeving, het onderwerp eener afzonderlijke beschouwing geweest; de reden ligt voor de hand: 't werd beschouwd als van minder praktisch nut. Wordt er soms ter loops gewag van gemaakt, dan geschiedt dit meestal in niet zeer waardeerende termen; bijv. Jolly Pref. to Nâr. pag. XXVII. The greater part of Nârada's precepts are sensible enough, the draconic legislation on criminal justice excepted, which however seems to have been antiquated even

Dat het inlandsch recht in den geheelen Archipel juist omgekeerd de daad als direct den benadeelde alleen rakende beschouwt, en dus de schadeloosstelling als hoofdzaak, is bekend. Opmerkelijk is de toepassing van dit inlandsch beginsel ook bij de ontleende strafbepalingen. Bepaalt M. bij diefstal als straf een boete aan den vorst (terwijl in een ander art. M. VIII 40, Nâr. XIV 27 voorgeschreven wordt dat de vorst den dief tot (eenvoudige) teruggave dwingen moet), in de Jav. bewerking wordt er steeds bijgevoegd, dat de bestolene de dubbele waarde vergoed krijgt (Art. 238 vlg.). Bij onwilligen manslag, schrijft M. een boete voor aan den vorst, doch hier (art. 232) is tevens het betalen van den bloedprijs verplichtend gesteld. Bij alle bepalingen in dezen âgama, hetzij overgenomen of niet, wordt steeds de regel gevolgd, dat bij benadeeling (hetzij door diefstal, beschadiging, onrechtmatig vorderen enz.) den benadeelde de schade tweevoudig (een enkele maal drievoudig) vergoed wordt. Zoo ook moet bij doodslag, hetzij met opzet, hetzij uit onvoorzichtigheid, aan de bloedverwanten, of zoo de verslagene een slaaf was, aan den eigenaar de bloedprijs [1]) voldaan worden. In alle bovengenoemde gevallen heeft dus de invoeging regelmatig ook in de ontleende voorschriften plaats gehad, en ik heb het daarom onnoodig geacht bij elke bepaling afzonderlijk daarop te wijzen. Overal waar dus van de schadevergoeding aan de beleedigde partij gesproken wordt, zwijgt het Indische origineel daarover, of indien zij al vermeld wordt, is er slechts van eene een-

---

long before his time. Daargelaten dat de straffen ons zeker wel wat draconisch voorkomen is het oordeel evenwel onbillijk, daar reeds de wijze van beschouwing der misdrijven het bewijs levert, dat het strafrecht betrekkelijk hoog ontwikkeld was.

1) De bloedprijs wordt in dit geschrift met verschillende benamingen genoemd, art. 7, 190 232, waarvan de meeste blijkbaar een symbolische beteekenis, die van reiniging hebben.

voudige teruggave sprake. Het Indische strafrecht heeft zich dus op Java op zijn betrekkelijk hoog standpunt niet kunnen handhaven. Bij de niet vertaalde bepalingen is aan dit beginsel, zoo mogelijk, nog meer de voorrang gegeven; het sterkst komt dit uit bij de behandeling der misdrijven, die volgens het Hindusch recht onder *strîsanggrahana* (overspel en wat daarmede verwant is) worden gerangschikt. Volgens Hindusch recht draagt dat misdrijf een publiekrechterlijk karakter, en wordt het door den vorst gestraft. Ook in de vertaling der daarop betrekking hebbende voorschriften uit M. (art. 247 vlg.) blijft dit karakter bewaard, en eene toevoeging naar inlandsch beginsel heeft, opmerkelijk genoeg, hier niet plaats gehad. Bij art. 134 vlg. evenwel, waar dezelfde soort misdrijven behandeld worden, verliest het misdrijf dit karakter geheel en al; uitdrukkelijk wordt zelfs bepaald, dat de boete *niet* aan den vorst, maar aan den echtgenoot betaald moet worden.

Met deze beschouwing van een misdrijf hangt samen het uitgebreide recht van zelfverdediging [1]). Hiervan wordt ook slechts in niet vertaalde bepalingen melding gemaakt. Eveneens treft men alleen in niet overgenomen artikelen het (wettelijk toegekende) recht van afkoop van straf (bijv. Art. 25) en het straffen van de aan het misdrijf onschuldige bloedverwanten van een misdadiger aan. Uit de omstandigheid dat in de meeste gevallen wel de schadevergoeding, maar geen der laatst vermelde beginselen in de Jav. bewerking van M. gevonden worden, schijnt het mij niet gewaagd toe te besluiten, dat zij met opzet als te zeer met de Hindusche beginselen strijdende, weggelaten zijn. Daardoor konden zij echter nog niet uitgeroeid worden;

1) De Indische wet kent slechts beperkte zelfverdediging; de daarop betrekking hebbende bepaling M. VIII 350, 351 heeft in de Jav. bewerking merkwaardiger wijze dit karakter geheel verloren.

zij vonden eene plaats in de latere op inlandschen bodem ontstane wetboeken. Eindelijk onderscheiden zich de niet overgenomen artikelen door de volkomen afwezigheid van verminkende straffen (cf. pag. 17). In het burgerlijk recht treedt vooral bij het huwelijks- en erfrecht het inlandsch element uit den aard der zaak het meest op den voorgrond Bij het huwelijk wordt ook volgens de vertaalde bepalingen het meisje van den vader door middel van de koopsom (*tukon*) als 't ware gekocht, en dat de betrekking tusschen den gever der koopsom en den vader van het meisje geheel dezelfde is als die tusschen kooper en verkooper blijkt uit de overeenstemming der bepalingen in art. 96 en art. 112 [1]). Dat dit volkomen inlandsch is behoeft wel geen bewijs; is dit beginsel echter overeen te brengen met het Hindusche recht? Met dat der na-Manusche dharmaçâstra's zeker niet; ook eigenlijk niet met de bestaande redactie van Manu's wetboek. In M. IX 98 toch wordt gelezen: zelfs geen Çûdra mag een koopsom (çulka) voor het uithuwelijken zijner dochter ontvangen, en in IX. 100: „nooit werd vernomen, dat er zelfs in vorige scheppingen stilzwijgende verkoop van een meisje door het ontvangen der koopsom heeft plaats gehad". In de praktische bepalingen daarentegen, bijv. M. VIII 366; IX 93, 97, wordt de koopsom steeds als iets gewoons en altijd voorkomends vermeld. Het verbod moet dus later ingevoegd zijn, in overeenstemming met het systeem der latere Hindusche wetboeken, die de koopsom als zoodanig niet meer kennen [2]), wat bewijst dat werkelijk in het Mânawa dh. ç. over het algemeen oudere beginselen dan in de overige

---

1) Er is hier natuurlijk slechts sprake van de wettelijke gevolgen aan het geven der koopsom gehecht: hoe het ontstaan der koopsom te verklaren is, doet hier niets ter zake. Dat het huwelijk zelve niet als koop kan beschouwd worden, blijkt daaruit dat de vrouw van den man erven kan.

2) Zie hierover uitvoeriger Mayne, Hindu Law und Usages.

wetboeken voorkomen. Of nu dit verbod reeds ten tijde der Jav. vertaling van M. voorkwam of niet, kan hier niet beslist worden; dat echter ook vertalingen uit de Hindusche wet, nadat de koopsom als zoodanig niet meer bekend of erkend was, voorkomen, blijkt uit de bepaling in art. 213. Het betalen der koopsom, gelijk dat in onzen âgama als regel wordt gesteld, strijdt dus wel tegen het later aangenomen systeem der Hindusche wetboeken, niet tegen een ouder waarvan bij M. nog duidelijk sporen te vinden zijn. Aan invoeging van een inlandsch beginsel behoeft hier dus niet gedacht te worden; toch schijnt de koopsom wel eens ter sprake gebracht te zijn, waar zij in den Indischen text ontbreekt (bijv. Art. 256, 257). Evenwel zou hier ook een andere lezing mogelijk zijn. Zeker niet Hindusch is het, gelijk in Art. 111 geschiedt, den koopprijs als een titel of rubriek, evenals sâhasa, strîsanggrahana enz. te behandelen. De benamingen waaronder de koopsom, of misschien een gedeelte dat er toe behoort, hier genoemd worden, nl. *pasĕsĕmbah* en *patuku susu* zijn begrijpelijk genoeg, doch voorzoover ik weet van elders niet bekend.

Zeer opmerkelijk is de vermenging van huwelijksgoederen, of het ontstaan der gemeenschap van goederen, welke van zelve plaats heeft, wanneer het huwelijk een zeker aantal jaren geduurd heeft (twee termijnen worden genoemd in art. 123 en art. 196). Aan de Hindusche wetboeken is iets dergelijks volkomen onbekend; het zal dus wel als inlandsch beschouwd moeten worden, hoewel bij geen der volken van het Mal. ras iets dergelijks gevonden schijnt te zijn.

Een ander punt, waarbij dit geschrift ook in de vertaalde bepalingen van de meeste Indische wetboeken afwijkt, is de toelating van het tweede huwelijk eener vrouw, en de echtscheiding. Algemeen wordt door de Hindusche rechts-

geleerden aangenomen, dat het tweede huwelijk eener vrouw verboden is [1]); bij M. vindt men het verbod zelfs uitdrukkelijk vermeld, bijv. M. V, 162; IX, 65 („het tweede huwelijk eener weduwe wordt zelfs niet genoemd in de wetten"). Niettemin wordt in het aan Nâr. toegeschreven wetboek, dat algemeen later dan M. gesteld wordt, ontbinding van het huwelijk, alsook het tweede huwelijk eener vrouw in bepaalde gevallen geoorloofd [2]). Evenals bij de koopsom, blijkt uit verschillende bepalingen in het wetboek van M. zelve, dat het bij eene vroegere bewerking nog als geoorloofd werd beschouwd, bijv. IX, 175. Opmerkelijk is de vertaling van M. IX 76 in de Jav. bewerking, waar der vrouw de bevoegdheid toegekend wordt om een anderen echtgenoot te nemen. De commentatoren van het Indisch wetboek vullen deze bepaling aan, door voor te schrijven, dat de vrouw na den bepaalden termijn haren echtgenoot moet opzoeken. In Wasiṣṭha XVII, 76 vindt men dat ook uitdrukkelijk in den text zelven vermeld. Uit de geheele bepaling moet niettemin logisch het gevolg voortvloeien, dat daaraan ook door de Jav. vertaling wordt toegekend, in overeenstemming met Nâr. XII, 101. Waarschijnlijk hebben wij hier niet met een toevoegsel van inlandschen oorsprong te doen, maar was ten tijde der vertaling het verbod van het tweede huwelijk eener vrouw nog niet in het wetboek opgenomen. Hierop schijnt ook art. 259 te wijzen, hoewel de toestand van den text hier niet toelaat, een zekere conclusie te trekken. Het bovenstaande geldt echter alleen van eene ontbinding des huwelijks om bepaalde redenen; zonder bepaalde redenen, schijnt zij in de vertaalde bepalingen niet voor te komen,

---

1) Coleb. Digest. II. Strange, Hindu Law. pag. 399. Mayr Das Ind. Erbrecht. pag. 56 en 110.

2) Zie de aangehaalde plaats in de Aant. bij Art. 255.

wel in het zeker niet overgenomen voorschrift in art. 5, waar de aldaar genoemde formaliteiten opmerking verdienen. Waarschijnlijk zal zij ook in de meer zuiver-Hindusche wetten nooit toegestaan zijn, maar als gewoonte altijd zijn blijven bestaan, waardoor de opneming in de latere wetboeken begrijpelijk wordt.

Ten opzichte der kinderen wordt bij echtscheiding niets voorgeschreven. Uit art. 77 zou men opmaken dat alle kinderen voor de schulden der gescheiden ouders aansprakelijk zijn. Bij het huwelijk van een slaaf en eene slavin, aan verschillende meesters toebehoorende (art. 10, 153, 164), of van een slaaf en eene vrije vrouw (art. 12), worden daarentegen de kinderen verdeeld, en wel zoo, dat het aandeel van den man twee derden, dat der vrouw een derde is (of ook de mannelijke kinderen voor den man, de vrou welijke voor de vrouw, art. 153). Uit Indische bronnen is dit geheel onbekend, en dus vermoedelijk inlandsch. Een gelijksoortig beginsel wordt trouwens eveneens bij andere Mal. volken aangetroffen [1]). Intusschen is hier niet uit het oog te verliezen, dat hier mogelijk Bal. invloed zich heeft doen gelden [2]). De bepalingen omtrent erfrecht welke rechtstreeks overgenomen zijn, schijnen, voor zooverre de toestand van den text toelaat zulks te beoordeelen, niet den invloed van afwijkende beginselen ondergaan te hebben. Slechts in ééne bepaling is er eene afwijking in art. 197 wordt aan den oudsten zoon toegestaan een zeker deel op de erfenis vooruit te nemen (*uddhára*), hetgeen volkomen in overeenstemming is met de Indische wetboeken. Hier bestaat dit deel echter uit vier vijfde deelen

---

1) G. A. Wilken, Over de verwantschap en het huwelijks en erfrecht bij de volken van het Mal. ras, pag. 722.

2) Evenwel wordt iets dergelijks vermeld in de wetten die te Banjoewangi van kracht waren. Raffles History of Java. Appendix. C.

der geheele nalatenschap, wat volstrekt niet uitkomt. Is dit aan inlandschen invloed toe te schrijven? De bepaling draagt in het algemeen het karakter van tot de later omgewerkte te behooren; een misverstand zou hier niet onmogelijk zijn. Volgens de niet vertaalde voorschriften is het erfrecht op de volgende wijze geregeld. In geval van overlijden van een der echtgenooten vervalt, bij ontstentenis van kinderen, indien er nog geen vermenging van goederen heeft plaats gehad (zie pag. 27) aan de respectieve ouders alwat ten huwelijk is medegebracht; na vermenging erven in dat geval de echtgenooten van elkander. Bij aanwezigheid van kinderen erven deze van den vader. Uit Art. 197 zou men opmaken dat slechts de zonen erfden; evenwel is de bepaling in hoofdzaak ontleend; uit de andere bepalingen is uit het woord anak niet met zekerheid af te leiden van wie er sprake is, alleen van de zonen, of van zonen èn dochters. Verder erven de kinderen, naar het schijnt in tegenstelling met de Indische wet, ook van de moeder; zij zijn daarom ook aansprakelijk voor de schulden der moeder. Van een erfrecht in de zijlinie blijkt niets [1]). Bij ontstentenis van erfgenamen erft de vorst, wat ook Hindusch is. Voor eenige van het Indische recht afwijkende bijzondere bepalingen: omtrent de erfopvolging van kinderen van slavinnen, zie men art. 155, 158. Over het algemeen schijnt bij de bepalingen omtrent erfrecht steeds van roerende goederen gesproken te worden.

De vertaalde bepalingen omtrent het slavenrecht hebben geene veranderingen ondergaan. In de niet overgenomene schijnt onder slaaf meestal een slaaf wegens schuld verstaan te worden (bijv. art. 3, 7 enz). Een vrije wordt genoemd

---

1) Men zou kunnen vermoeden, dat dit niet bestaat, daar iemand zonder erfgenamen steeds *tanpanakanak* genoemd wordt; de uitdrukking zou intusschen onnauwkeurig kunnen zijn.

wong tunpa hutang; evenwel wordt in deze laatste (art. 152) ook gewag gemaakt van slaven door geboorte. Uit de voorschriften in art. 4 ziet men, dat een slaaf geen eigendom voor zich kon verkrijgen. Of dit art. ontleend is, blijkt niet.

Over eenige afwijkingen betreffende het schuld- en pandrecht enz. zie men de Aant. Bij pand schijnt reeds in de Jav. bewerking van het wetboek van M. aan een inlandsch beginsel plaats te zijn gegeven (art. 206). Over het algemeen schijnt overigens het schuldrecht geheel aan het Hindusche gelijk gebleven te zijn.

Er zij hier nog kortelijk de aandacht gevestigd op een tweetal niet onbelangrijke feiten. Het eerste is dat in ons wetboek uitdrukkelijk de vorst eigenaar van den grond genoemd wordt (Art. 100). Men heeft hier dus eene authentieke verklaring omtrent dit veel besproken punt. Dat deze opvatting niet bepaaldelijk inlandsch of op Java ontstaan is, gelijk velen meenen, blijkt voldoende uit de beredeneering van dit onderwerp in Jagannâtha's digest (vert. door Colebr.) I pag. 306. Welke rechtsgevolgen dit eigendomsrecht van den vorst, behalve het recht tot heffing van belasting op de producten van den grond, heeft, is ook in de Hindusche wetsuitlegging zeer duister. Een land toch kan verkocht worden, is bij gebruik door een ander onderhevig aan verjaring (zie de vertaalde bepaling art. 268) enz. In onzen âgama wordt zeker een rechtsgevolg toegekend, doch een, dat aan eenige bedenking onderhevig is: ten eerste is de beteekenis der woorden *malĕr ring ananḍa*, „het blijft bij den pandnemer", eenigszins onduidelijk. Wil dit zeggen, de pandnemer heeft er het gebruik (niet den eigendom) van? Dit zou zeker een gevolg kunnen zijn, maar het verband maakt deze opvatting niet waarschijnlijk. Of wil het zeggen, het blijft bij den pandnemer, maar de pand-

gever heeft steeds het recht om het te lossen? In dat geval kan het eigendomsrecht van den vorst niet wel de oorzaak daarvan zijn, maar schijnt de vermelding van dat recht hier slechts te zijn geschied om eene, al is het ook niet zeer aannemelijke, verklaring van het feit te geven [1]). Opmerkelijk blijft in allen gevalle deze uitspraak, hoezeer tevens aangenomen schijnt te moeten worden, dat werkelijke rechtsgevolgen nooit aan dit recht verbonden zijn geweest.

Het tweede punt behelst het volgende. In art. 132 leest men, dat wie zijn bloedverwanten (of broeders) niet toestaat mede genot te hebben van een land, gestraft wordt, en in het volgende art. wordt hij, die valschelijk een land als het zijne reclameert, iemand die zich valschelijk als bloedverwant (of broeder) voordoet, genoemd. Deze bepalingen zijn niet anders te verklaren dan door een familiebezit te veronderstellen. Reeds is opgemerkt, dat bij verdeeling eener nalatenschap steeds over roerende goederen schijnt gesproken te worden, wat hiermede misschien in verband is te brengen. Hoewel mogelijk, is het niet noodzakelijk dit familiebezit aan Hinduschen invloed toe te schrijven, daar het bij meerdere volken volstrekt geen onbekende zaak is.

Alvorens deze inleiding te besluiten, blijft mij over, van de hss. welke ik gebruikt heb, te spreken. De text van den âgama is genomen uit een van Bali afkomstig hs. der Leidsche Bibliotheek N°. 38. Het hs. heeft geen titel; alleen buitenop leest men het woord *agama* (*âgama*). Ook plaats waar en de datum wanneer het afge-

---

1) Het vervallen van een pand is in vele inlandsche wetboeken bekend. Het niet vervallen van een verpand land mag misschien vergeleken worden met de thans nog bestaande gewoonte om land te verkoopen met recht van wederinkoop, *ngagaḍe*, letterlijk verpanden.

schreven werd, is onbekend, dewijl het hs. plotseling midden in een volzin eindigt. Het is geschreven op 71 palmbladen, soms met 4, soms met 3 regels. Het hs. zelve bevindt zich in vrij goeden staat; slechts hier en daar is eene enkele plaats eenigszins beschadigd; het wemelt nochtans van vergissingen en uitlatingen; het schrift wordt naarmate men het einde nadert al slechter. Een tweede hs. door mij met het eerste vergeleken, behoort aan het Britsch Museum, N°. 12277 Ad. (zie Keyzer Catal. der Jav. hss. te Londen.) Het is op palmbladen geschreven, en mist eveneens een titel; vermeldt ook geen plaats en datum van afschrift, daar ook dit hs. plotseling eindigt. Buiten op staat geschreven: Cuntara Manava Sastra, a paraphrase of the Institutes of Menu, in the Kawi or ancient Javanese language. Presented to J. Crawfurd Esq. by the Rajah of Bliling 1814. Het hs. is geheel ongeschonden en zeer duidelijk geschreven. Het is zeer nauw verwant aan het eerste; bijna zonder uitzondering komen de lezingen van beide hss. geheel overeen; het tweede bevat daarenboven alle in het eerste overgeslagen plaatsen; slechts ééne uitlating komt er in voor, namelijk art. 79. Het loopt echter niet verder dan art. 183. De overeenkomst tusschen beide hss. is zóó volkomen, dat beide waarschijnlijk van hetzelfde origineel afgeschreven zijn, al is er in de spelling eenig verschil te bespeuren. Het tweede hs. is in het algemeen minder nauwkeurig in het gebruik der lange a, daarentegen vertoont de spelling minder Balinismen: steeds schrijft het bijv. *sapi* op de Jav. wijze, terwijl het eerste meestal *sampi* heeft. Het tweede hs. begint niet zoo plotseling als het eerste, maar bevat nog eene soort inleiding, welke zeer corrupt en mij onverstaanbaar is. De overgang tot het wetboek zelve is zóó weinig geleidelijk, dat er bij mij twijfel bestaat of zij wel bij dit geschrift be-

hoort, vooral daar ook de taal niet hetzelfde karakter draagt als die van het eigenlijke wetboek. Daar die inleiding niets ter zake doet, en het Leidsche hs. ze niet bevat, heb ik ze niet opgenomen. Wanneer in zeer enkele gevallen de lezingen der beide hss. eenigszins verschillen, is het Leidsche hs. met I, het Londensche met II aangeduid. In den Catal. van het Britsch Museum wordt nog onder N°. 12336 en 12321 van een Cuntara Manava Sastra gewag gemaakt. Daarvan is het eerste niets anders dan een afschrift in 1814 voor den heer Crawfurd gemaakt van het bovengenoemde hs. op palmbladen; het andere bevat eene soort verklaring of paraphrase der verouderde woorden in Madureesch-Javaansch door den vorst van Sumanap; zoo staat er ten minste (bij vergissing op het vorige) in het Engelsch buiten op het hs. geschreven. In mijne Aanteekeningen is van deze verklaring, welke over 't geheel weinig of geen waarde heeft, eene enkele maal melding gemaakt. Door de onvolkomenheid mijner hulpmiddelen, kon aan eene behoorlijke kritische uitgave niet gedacht worden. De text wordt alleen gegeven als middel tot controle der vertaling. Waar de twee hss. met elkaar konden vergeleken worden, lieten de schrijffouten van het eene zich door de lezing van het andere gemakkelijk verbeteren.

Eene vermelding van deze fouten, als ook van wat in I overgeslagen is, heb ik volkomen onnoodig geacht. Daar waar de lezing van slechts één hs. te mijner beschikking was, zijn de klaarblijkelijke schrijffouten zoo veel mogelijk verbeterd. Wegens mogelijke misvattingen is de fout steeds vermeld, behalve in de volgende gevallen: een dentale en linguale letter zijn, bij verwisseling, stilzwijgend verbeterd. Hoe de Bal. deze letters meestal verkeerd schrijven is bekend genoeg. Op dezelfde wijze is er gehandeld wanneer de *cĕcak* òf weggelaten òf verkeerdelijk toegevoegd was. Van

de lange vocalen wordt nog slechts de â in de woorden zelve [1]) in de beide hss. gebruikt; in I in de meeste gevallen juist; waar zij uit slordigheid weggelaten of verkeerdelijk gebruikt was, is dat eveneens stilzwijgend verbeterd. Dewijl de overige lange vocalen in deze hss. in het geheel niet meer voorkomen, is te dien opzichte aan de lezing der hss. niets veranderd, met uitzondering van de lange klinkers in Skr. termen voorkomende. De geaspireerde letters, alsook de ç en ṣ in Skr. woorden, zijn meestal juist gebruikt, voor zooverre het schrift dit toeliet; enkele fouten zijn zonder vermelding verbeterd. De verdeeling van den text in artikelen is door mij ter vergemakkelijking van het overzicht aangebracht.

Omtrent den ouderdom der compilatie is moeielijk iets met zekerheid te zeggen. De betiteling van een dorpshoofd met *râma-deça*, en het niet gewag maken van het schietgeweer bij de opnoeming der wapens (art. 59) pleiten voor eene betrekkelijke oudheid van het werk. De taal van het geschrift draagt intusschen geen ouderwetsch karakter, zelfs niet in vergelijking met andere op Bali voorkomende wetboeken. Gewoonlijk bezigen deze laatsten de O. Jav. niet samengetrokken vormen, (hoewel daarnaast ook de nieuwere voorkomen); in mijne hss. zijn zij steeds samengetrokken: *po* voor *pwa; hayo* (in de O. J. beteekenis) voor *haywa; anglakokĕn* voor *anglakwakĕn*; slechts zeer zelden op de nieuw Jav. wijze *anglakokakĕn*. Dat de taal als Jav. dient beschouwd te worden, bewijst, behalve het gebruik der bepaald Jav. vormen in tegenstelling tot de Balineesche, het steeds zeer nauwkeurig in acht genomen gebruik van den conjunctief, ook voor de pronominale aanhechtsels, waar het nieuwere Jav.

1) Bij versmelting van eind- en beginvocaal wordt de lange *a* in beide hss. nooit geschreven: steeds mulihanikĕl voor mulihânikĕl, uit muliha en anikĕl; ook dat is niet veranderd.

dien verloren heeft. Niettemin is de taal niet geheel vrij gebleven van Bal. invloed, evenmin als in de andere wetboeken die oudere taalvormen vertoonen. Waarschijnlijk zullen wel weinige geschriften tot de rechtsliteratuur behoorende aan dien invloed ontsnapt zijn. Van enkele dezer Bal. woorden mag men onderstellen dat zij vroeger in het Jav. in gebruik zijn geweest. Opmerkelijk is het dat *sawe* of *salawe* steeds in de beteekenis van vijftig voorkomt; tot welk dialect dit moet gebracht worden is met onze gegevens niet uit te maken. De taal blijft zich in het geheele geschrift volkomen gelijk; de woorden die wellicht als Balinismen moeten aangemerkt worden, komen ook in de uit de Hindusche wetboeken vertaalde bepalingen voor. Zoo is *gnahing sañjata* vertaling van *âyudhâgâra* in art. 244; *celeng* ook in art. 255 voor *babi*; zij kunnen dus niet als middel dienen om oudere van nieuwere bepalingen te onderscheiden. Als zeker mag wel aangenomen worden dat de redactie, ten minste die der vertaalde artikels, gemoderniseerd is.

AWIGHNAM ASTU.

---

1 Ring aṣṭaduṣṭa warahakna. Amateni wong tanpadoṣa, akon amatenana wong tanpadoṣa, anganini wong tanpadoṣa, akĕmbulan pangan lawan duṣṭa, sapaduluran saparane lâwan duṣṭa, amitra lawan duṣṭa aweh gnah ring duṣṭa, atulung duṣṭa, iku aṣṭaduṣṭa arane. Ring aṣṭaduṣṭa kang tĕtlu adoṣa pati, kang lilima adoṣa artha katuturĕna de ning harĕp wĕrua patutunggalane, ĕndi ta kang adoṣa pati? Ring wong amateni wong tanpadoṣa doṣa pati, ring akon amatenana wong tanpadoṣa, doṣa pati; ring anatoni wong tanpadoṣa doṣa pati. Ĕndi ta kang lilima adoṣa hartha; sapangan lâwan duṣṭa, samitra lawan duṣṭa, sapaduluran saparane lawan duṣṭa, aweh gnah ring duṣṭa, atulung duṣṭa, iku ta kang lilima paḍa adoṣa artha, nora wnang doṣanana pati de nira sang amawa bhumi; amateni wong tanpadoṣa, akon amatenana wong tanpadoṣa, anatoni wong tanpadoṣa, duṣṭa tĕtlu iku, yan sayĕkti sacihna, katlu ḍĕṇḍa pati arane katlu duṣṭa atoh awake, yen amalaku huripĕn ing sang amawa bhumi, katlu ḍĕṇḍanĕn patang lakṣa wiwijinĕn ing duṣṭa satunggalsatunggal kahilangane doṣane; hana dene kang sapangan lâwan duṣṭa, sadulur lawan duṣṭa, amitra lâwan duṣṭa, aweh gnah ring duṣṭa, iku kalima paḍa ḍĕṇḍanĕn angrong lakṣa de nira sang amawa bhumi, yen huwus enak kasâpekṣan de ning sâkṣi kaduṣṭane.

2 Manih yen hana wong alawas amitra lawan duṣṭa, anging nora wĕruh yen duṣṭa, dene dohe umahe, dohe

deçane, kang amitra ing iya kaḍĕṇḍaha patang tali tlung atak de nira sang amawa bhumi, sangkane kaḍĕṇḍa dene alawas amitra tur anĕngguh tan wĕruh ing iya yen duṣṭa. Yen tan alawas dene amitra, tuhutuhu tan wĕruh ing iya, yen duṣṭa, tan kaḍĕṇḍaha de nira sang amawa bhumi, apan tan alawas dene amitra, tur durung wĕruh yen duṣṭa; mangkana rasa sang hyang âgama.

3 Hana kawula wadon minggat saking gustine, inginggatakĕn de ning wong len, katmu dene gustine, kang anginggatakĕn kadĕndaha patanglakṣa de nira sang amawa bhumi; hana dene hutange wong wadon kang inginggatakĕn ikâ, mulihanikĕl sagung ing hutang maring gustine wong wadon ikâ, tur palakonana pawadal-gawe, salawase minggat saking gustine, apan maling aran ing wong anginggatakĕn kawula ning wong.

4 Hana kawula ning wong den-kon ameta gawe dene gustine, sing sagawehane ingupahan gawene de ning len, nangkĕn olih upahan gustine amet, mati kawula ikâ pinaten de ning duṣṭa, yen durung aweh upahan kang angupahupah aweha upahan ing kang adṛwe kawula, de ning patine kawulane, tan wnang kang angupahupah, yan wicaranĕn.

5 Hana wong apĕpĕgatan alakiarabi, papat yakti ning pĕpĕgatan, cihnane: sâksi, anggĕmpal pisis sadulur ujar ing laki, aweh bañu rahup, aweh wija bras, iku ta lĕwih pinaka cihna yakti ning apĕpĕgatan. siddha atadin arane, yen nora hana yaktine papat iku, dudu tadin arane, durung pgat uga palakirabine, hana po wong wadon mangkana, tanpacihna apĕpĕgatan, tumuli alaki ring len, kang angalap, ḍĕṇḍanen patang lakṣa de sang amawa bhumi.

6 Hana wong angrusak titipan, yaktine den-bhukti, den-anggo, den-salini rupa, tanpamit ring kang adṛwe titipan, ikâ ta wnang aranana walat, tingkahe paḍa

kalâwan saṇḍa rinusak, sagung ing pangrĕga ning titipan palakunĕn den-mulihanikĕl maring kang atitip, tur ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, kalinganing angrusak titipan paḍa kalâwan maling.

7 Hana wong amateni kawula ning wong tanpadoṣa wet ning sĕrĕngĕne kang amateni, kang amateni amanahurana hutange kang den-pateni ikâ, mulihanikĕl maring kang adṛwe kawula, tur aweha pangli-çawa wolung-unting ika kahilangan ing doṣane amateni. Manih hana wong amateni wong tanpadoṣa, dudu kawula ning wong, sawet ning sĕrĕngĕne kang amateni, yogya kang amateni ḍĕṇḍanĕn de nira sang amawa bhumi ḍĕṇḍa patang lakṣa, tur aweha pangli-çawa maring sanakadang-wargga ning mati, pangli wolung tali.

8 Hana wong adṛwe titipan, den-pinet de nira sang amawa bhumi, yen colongĕn de ning maling, yen bahakĕn de ning wong, yen katunon. yen keliya ring bañu, yen hilanga katahurag de ning gung ing prang, tan wnang iku palakunĕn de ning kang atitip, apan kapañcasadarana arane.

9 Ring wong ahutang pari, yen tan amanahuri tumuli, yen liwat saking limang tahun hingane anikĕl ping lima, iku patĕhpatĕhe saking âgama.

10 Hana kawula wadon, yen minggat saking gustine, manihana kawula lanang minggat saking gustine atmu paḍa kawula ning wong ring panginggatan, alaki-arabi paḍa minggat alawas hana ring deça len, akeh anake hana lanang hana wadon, wkasan kaluruh dene gustine kang adṛwe kawula wadon, dene kang adṛwe kawula lanang anake dumĕn maring kang adṛwe kawula lanang rong duman, maring kang adṛwe kawula wadon saduman; yen mati kang lanang karuhun, kang adṛwe kawula wadon ameta pomahomahe sasuhun, kawula wadon muliya maring gustine manih; yen mati kang wadon karuhun, kang adṛwe

kawula lanang ameta pomahomahe sarĕmbat, kawula lanang muliha maring gustine manih; sarĕmbat sasuhun uga padumane; mangkana ujar ing sang hyang çâstra

11 Kawula wadon malĕr ring gustine, pinalaku ḍe ning kawula ning wong, yen palakunĕn de ning wong tan kawula ning wong, pinakarabine, wet ing harĕpe ring kawula wadon ikâ, anutakĕn pangawulane ring kawula wadon, sakehe anake sadṛwene kang adṛwe kawula wadon uga wiçeṣa, wnang ameta.

12 Hana wong lanang kawula ning wong, arabi wong tanpahutang, yen arabiha wong menak, huwus anakanak ro, tlu, papat, lima; hanake, dṛwene kang adṛwe kawula lanang wiçeṣa, wnang ameta, yen rabine wong menak, mon mati kawula lanang ikâ, kang wadon menak kadumana anake satunggal kewala; mangkana dharmmane saking âgama.

13 Ring wong atitip dṛwe ring wong tanpanakanak, yen atitipa dṛwe ring wong anĕluh, durung den-palaku titipane ikâ, kablĕt mati kang den-titipi, nora kawaçá titipane ikâ yen den-palakuha, anumpak ing pang aking aran ing dṛwe, yen mangkana.

14 Ring wong atatawan lawan rarâ, den-singidakĕn ring alas, karakṣane, yen katmu de ning bapa ning rarâ, kang anawanakĕn yogya amatenana wong-atuwane rarâ, yen katému karoronroron ing deçaha, yen ing rahina, nora wnang patenana de ning wong-atuwa ning rarâ ikâ kang anawanakĕn ikâ, anging dunungan ing atatawan ikâ ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

15 Yen hana rare alit, durung bhiṣa anambut gawe angherngher ing wong, ahutang-pangan, bhaktadâsa arane, yen harĕp lunghâha saking gnahe angher; mahu bhiṣa anambut gawe lunghâ karĕpe, panahurane hutang pangan, wolung tali, ring kang angingoni sangkan alit ikâ; mangkana çâsana saking çâstra.

16 Yen hana wong añolong parahu ning aparahu, duḍu parahu nira sang amawa bhumi, yen parahu sarupane, kâla rahina dene añolong, ḍĕṇḍanĕn salakṣa de nira sang amawa bhumi, tur parahu kang den-colong ikâ muliha anikĕl samulene rĕgane.

17 Yen hana wong amalakekĕn rabi ning wong angundang ing tunggale sapakaraman lâwan kadang-wargga ning lanang, kadang-wargga ning wadon paḍa den-undang, iku wong amarang larangan arane; kang amalakekĕn ḍĕṇḍa patang lakṣa dene kang adṛwe rabi aṇḍĕṇḍaha, kang kinareh alaki-arabi, wnang patenana karo ikâ dene kang adṛwe rabi mula, yen amalaku ingurip lanange wadone, paḍa kaḍĕṇḍaha amatang lakṣa; manih undangundangane sakehe kang wĕruh yen rabi ning wong kang den-warang ikâ, kaḍĕṇḍaha rong lakṣa ring wong satunggalsatunggal, tan wĕruh yen larangan kang den warang ikâ milu kondang ḍĕṇḍa salakṣa ring wong satunggalsatunggal, wong kang milu anambung ing lungguh, nora wĕṛuh ring awadine kaḍĕṇḍaha limang tali ring wong satunggalsatunggal.

18 Hana ta wong-atuwa ning rarâ, huwus ananggapi tukon ing anglalamar, samâpta payu, asangketa patĕmune awawarangan, jajaka ikâ anganti sa-ujar ing wong-atuwa ning rarâ, tka ring pasamaya, den-palakekĕn ing wong len de ning bapa ning rarâ, yen mangkana. sagung ning tukon, mulihanikĕl tur wong-atuwa ning rarâ, kaḍĕṇḍaha patang lakṣa de nira sang amawa bhumi.

19 Yen hana wong wadon elik ing lakine, wet ning tanparĕpe, tukone mulihanikĕl, amadal sanggama arane.

20 Yen hana wong anunoni pari ring sawah ing asawah sagung-lit ing pari mulihanikĕl ping lima maring kang adṛwe pari, tur kaḍĕṇḍaha rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

21 Ring aṣṭacorah warahakna. Lakṣaṇa amamaling, akon

amamalinga, aweh pangan ing maling, aweh gnah ing maling, samitra lâwan maling, atuduh sangkaning maling oliha dalan, atulung maling, aningidakĕn maling, iku aṣṭacorah arane, yogya ḍĕṇḍanĕn de nira sang amawa bhumi, yen mangkana; hana po bapa ning maling, ibu ning maling, anak ing maling, kadang ing maling kabeh ikâ, tan yogya ḍĕṇḍanĕn de nira sang amawa bhumi yen tan milu amaling; ring wong lumakṣaṇa maling, akon amalinga, aweh pangan ing maling, aweh gnah ing maling, amitra maling, anuduhakĕn sangkaning maling wĕruha, atulung maling, aningidakĕn maling kawolu iku, yogya tibânana ḍĕṇḍa de nira sang amawa bhumi.

22 Ring wong lakṣaṇa maling lâwan akon amalinga, yen sacihna sayakti adoṣa pati iku karo de nira sang amawa bhumi, anak-rabi ning maling lâwan sadṛwe ning maling, kapañjing ginĕnahakĕn ring pawon ira sang amawa bhumi paknana dinol, winewehakĕn de nira sang amawa bhumi, kunĕng anak-rabi ning akon amalinga kari ḍĕṇḍanĕn salakṣa de nira sang amawa bhumi, yen paḍa akon amalinga lanang lâwan rabine paḍa doṣanana pati de nira sang amawa bhumi.

23 Ring wong aweh gnah ing maling, kalâwan kang aweh pangan, yen sacihna sayakti, ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, den-anunggalanunggal, anak rabine tan ḍĕṇḍanĕn ikâ; ring wong aningidakĕn maling kalâwan angrakṣa maling, amuwus yen tan maling andohakĕn maling tur karuwan sacihna sayakti yen maling ḍĕṇḍanĕn patang lakṣa de nira sang amawa bhumi; kang angubung ing maling, wĕruh yen hana maling tur mnĕng, apan alawas pamitrane maling ikâ, ḍĕṇḍanĕn salakṣa de nira sang amawa bhumi, doṣane wĕruh yen maling tur-api tan wĕruh tur pamalĕrana, mâriya amitra maling.

24 Kang amaling yen kacaṇḍaka patine anak-rabine

dṛwene, lmahe petĕn de nira sang amawa bhumi; yen hana kawulane lanang wadon tan petĕn de nira sang amawa bhumi, luwarakna sahutange ring maling ikâ.

25 Panĕbusan ing maling, yen, amalaku ingurip, wolung tali ring wong satunggalsatunggal mangkana kaluwarane, ḍĕṇḍa patang lakṣa maring sang amawa bhumi, pangliçawa maring kang minalingan sagung ing dṛwe ingalap ing maling mulihanikĕl ring minalingan; mangkana ling ning âgama.

26 Yen hana deça hana kampihan, olih maling tĕṇḍas ing maling, lâwan pomahomahe, anak-rabine aturakna ring sang amawa bhumi, mangkana yukti ning laku; kunĕng kadang-wargga ning maling yen tan milu amamaling, tan yukti ikâ ḍĕṇdanĕn.

27 Wong aweh upakâra ring maling, aweh mantra ning amaling, ya guru ning maling, wulangun aran ing wong mangkana ḍĕṇḍanĕn nĕm lakṣa de sang amawa bhumi.

28 Ring maling, yen sacihna sayakti yen malayu, ruruhĕn patenana de ning wong râma-deça, yen rabinaha, patenana uga, hana po mulat mnĕng ikang râma-deça tan harĕp amatenana maling, ḍĕṇḍanĕn ikang mulat mnĕng patang lakṣa de nira sang amawa bhumi.

29 Ring wong amet upahan amateni wong tanpadoṣa mati kang ingupahakĕn de ning angalap upah, amalaku upahan, nora winehan de ning angupahakĕn; dadi patukare aucapan, paḍa kasĕrĕngĕn kang ingupah lâwan angupah, tan hana mangga salah sawiji mnĕnga, anganggas tan winehan ati arane, ling ing sang hyang âgama, wkasan kasapekṣan dene angalap upah dene angupahakĕn, apan aucapan baribin karuhun yen amateni wong tanpadoṣa iku paḍa corah arane, yen wong mangkana karo adoṣa pati de nira sang amawa bhumi.

30 Ring wong ambĕk duṣṭa sing sa-ulahe hala, sagawene

agawe pâpa-pâtakane awake makâdi maling lunghâ saking gnahe, malayu saparane, ruruhĕn de nira sang amawa bhumi, katĕmu po ikang wong mangkana, patenana kayogyane de nira sang amawa bhumi sakehe kang milu ring iya.

31 Ring wong ginĕnaban de ning duṣṭa, ḍahat arusuh makâdi maling kayogyane patenana rumuhun kang duṣṭa ḍahat arusuh ikâ, makâdi maling, kayogyaning laku kang gnahing arusuh ikâ sahanane dṛwene rampasĕn ikâ de nira sang harĕp ing kṛtta angrakṣa bhumi.

32 Yen hana wong adoṣa ring sira sang amawa bhumi, hana ta wong tanpaweh patihane kang adoṣa ring sira ikâ, wet ing sihe ring iya, yen agung pawehe sukha ring wong kang adoṣa ring sang amawa bhumi ikâ, mundur sang rumakṣa amet rahayuha ning bhumi nira den-awara, sangkane wurunga mati wong kang arusuh ikâ, yen hana wong mangkana, yogya ilokna kapatiha ning arusuh, duṣṭa makâdi maling, ambahak, ambaranang, amlagandang angalap larangan, amateni wong tanpadoṣa, angupasi, anluh ya iku sarwwarusuh arane, yen sacihna sayakti, mangkana lingira sang panḍita sang pgat ing aji Kuṭara Mânawa, sang wĕruh ring hala-hayu, sang wĕruh ring margga ning pâpa lâwan margga ning anĕmu swargga. Yen hana wong angiloni arusuh, apihalang angawara ring çabda kewala ḍĕṇḍan ikâ rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, kang apihalang çabda iku wong amangikĕtakĕn sukaning wangke arane.

33 Ring wong aulah sâhasa ucapĕn mangke. Hana wong sâhasa, aklar dene kawânine, angadekĕn akeh warggane, angadekĕn dene sugih, sangkane tan hana den-keringi, awuru dene kinawden ing samasamane, amĕrang pagĕr ing apagĕr, nora den-pet olihe amĕrang pagĕr ikâ; yen mangkana ḍĕṇḍa limang tali; den-pet pagĕr ika ḍĕṇḍa salakṣa, bhangga tur anangtang ḍĕṇḍa rong lakṣa ḍĕṇḍane katur ing sang amawa bhumi.

34 Wong anutuh ing kayu silunglung saking tan-wĕruhe, nora den-pet ḍĕṇḍa rong tali, yenora wĕruh tur den-alap olihe anutuh ḍĕṇḍa patang tàli; yen hana wong amadung kayu silunglung akâraṇa saking walat, samulene rĕgane kayu silunglung den-ulihakna anikĕl ping ro, tur kaḍĕṇḍaha rong lakṣa de nira sang amawa bhumi; yen hana wong amadung kayu-kayu ning len, akâraṇa sâhasa ḍĕṇḍa patang tali.

35 Yen sâhasa amalat kbo sapi ning len, ḍĕṇḍa rong lakṣa, sâhasa amalat wong ing len, ḍĕṇḍa rong lakṣa, ḍĕṇḍa kahatur ing sang amawa bhumi, ulihulihan ing kbo sapi, salwire kang den-walat, makâdi yen wong, mulihanikĕl ping ro maring kang adṛwe.

36 Yen hana wong sâhasa ring dṛwe ning wong, tur kârana kasṛngĕn dene amalat, dṛwe kang den-sâhasa mulihanikĕl ping-ro, samule ning winalat maring kang adṛwe, kang amalat ḍĕṇḍa rong lakṣa katur ing sang amawa bhumi, doṣane kang amalat lobha.

37 Wong amalat dṛwe ning len sakalwiraning dṛwe den-walat karahing wong, akârana ambĕk tansareh, pinĕnging langgana, akas tan ahiḍĕp ujar ing apamalĕr, yen hana wong mangkana yogya patenana de nira sang amawa bhumi, yen wĕngi kâlane amet yen harĕp ahuripa ḍĕṇḍa patang lakṣa, kahatur ing sang amawa bhumi, dening dṛwe kang den-walat mulihanikĕl ping ro maring kang adṛwe kang den-sâhasa.

38 Yen hana wong sâhasa angrusak âwaraṇa, babatan ing umah ing wong len ḍĕṇḍa limang tali de nira sang amawa bhumi, tur kang den-rusak, muliha sampurṇṇa den-kaya duk ing kuna.

39 Wong amrang âwaraṇa saking sṛngĕne, tur anangtang, yen rahina kâla, ḍĕṇḍa patang lakṣa, yen wĕngi kâlane, doṣapati de nira sang amawa bhumi paḍakna lâwan maling ikâ; mangkana ring amrang lawang ing len saking sṛngĕne, tur anangtang, yen rahina ḍĕṇḍa patang lakṣa,

yen wĕngi kâla patenana de nira sang amawa bhumi maling ikâ; ling ning âgama.

40 Hana ta wong amrang kayukayu ning len nora amit ing kang adṛwe kayu, ḍĕṇḍa patang tali de nira sang amawa bhumi; yen wĕngi kâla, pati doṣane de nira sang amawa bhumi; kayu kang den-prang mulihanikĕl samulene.

41 Ring ḍĕṇḍa ning wong anâhasa-walat ing dṛwe ning adṛwe ikâ gawe nira sang amawa bhumi, sasḍĕng ing ḍĕṇḍa anuta gung lit ing doṣa, agung doṣa agung ḍĕṇḍa; alit doṣa alit ḍĕṇḍa; don ira sang amawa bhumi angĕnakĕn ḍĕṇḍa patĕha ning buddhi ning wong, hayo hana analasar ing ambĕk, hayo lumaku amurangmurang dalan; anuta sapatĕhpatĕh sang prabhu ring kṛtta-rahayuha ning bhumi, apan ing ambĕk rahayu atmahan rahayu, amawa maring swargga phalane; mangkana ṛing ulah hala atmah hala amawa maring pâtaka pinaka phalane.

42 Patunggaltunggalan ing ḍĕṇḍa agung alit iki, kang saking âgama winijiwiji: samas, ḍomas, rong tali, patang tali, salakṣa, rong lakṣa, patang lakṣa, sakĕṭi nĕm lakṣa; den-prayatna ta de nira sang amawa bhumi amarunggokĕn ḍĕṇḍa gung lit ing ḍĕṇḍa, hayo salah-parunggu, hayo andoṣani wong aulah-salah, mangkana dharmma nira sang amawa bhumi, yan harĕp rahayuha ning bhumi nira.

43 Yen hana wong pakṣa ambĕciki pomahan, kubon, taman, kakalen, sawah, talâga, bĕbĕngan, siwakan, sakalwir ing kang den-bĕciki tur dudu dṛwene, dudu pakone kang adṛwe, yen hana wong mangkana, tan wehana lâbha kang ambĕciki ikâ dene kang adṛwe; den-bhukti po olihe ambĕciki ikâ, palakunĕn ikâ dene kang adṛwe hayo kapari-hnĕng, tur kaḍĕṇḍaha rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

44 Wong amit aulah sawah, wkasan tan ingulah hnĕng ikang sawah, tagihĕn bhukti, amumuluhi adĕg ing bhukti

pari sagung ing olih ing sawah; ḍĕṇḍa paḍa lâwan longlong ing bhukti de nira sang amawa bhumi.

45 Ring wong añolong sarwwawija bubungkilan, sarwwa phala, yen wĕngi kâlane, doṣa pati de sang prabhu; yen rahina kâlane, tikĕlakna ping tlu.

46 Ring wong aṇḍampul rahina, ḍĕṇḍa tikĕlakna ping tlu saolihe aṇḍampul.

47 Ring añolong sajĕng ring tuyuhan, ring kumbha, sing sawaḍahane, ḍĕṇḍa patang tali, tur ikang sajĕng mulihanikĕl ping ro.

48 Ring wong anawu siwakan ring wngi doṣapati de sang amawa bhumi, hayo hinurip.

49 Wong añolong ayam, sṛgala, celeng, yen rahina, ḍĕṇḍa patang tali, kang den-colong mulihanikĕl ping ro; yen wĕngi kâlane añolong, doṣa pati de sang prabhu.

50 Ring wong añolong ayam ing kurungan, ring cangcangan, ḍĕṇḍa rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

51 Yen hana wong añolong mahâpaçu arane kbo sapi, ḍĕṇḍa rong lakṣa de sang amawa bhumi, yen añolong madhyapaçu arane wḍus, bañak, bebek, ḍĕṇḍa salakṣa, yen kṣudrapaçu arane celeng, camra, ayam sa-ingoningona ning wong tani, ḍĕṇḍa ning añolong limang tali, ḍĕṇḍa kahatur ing sang amawa bhumi, ulihulihane kang den-colong mulihanikĕl ping ro; yen den-colong wĕngi doṣa pati de sang amawa bhumi.

52 Wong añolong dṛwe tan katon dene ambhukti, tĕgĕse anglĕpit sawah, sakalwira ning bhukti, den-lĕpit, anglalilali gagaḍuhan, salwir ing gagaḍuhan, wkasan karuruh kasapekṣan de ning wong akeh, maling ring wong mongkono arane patenana de nira sang amawa bhumi; mangkana ling ning çâstra.

53 Hana dṛwe ning wong cinolong de ning maling, de ning cidra ning maling, den-gĕnahakĕn ing umah ing wong len de

ning maling kâla ning wngi, nora wĕruh kang adṛwe umah, yen tinibântibân, yen tanpawaraha ring râmadeça, ring tatangga; tanpasaduwa, tan apiwĕruha ring wong akeh sarupa-warṇane kang cinolong ing maling ikâ, doṣa sadoṣa ning katibân wuluwulu, kang tinibântibân kabĕcikane aprasaduwa, aweha piwruh ing akeh, yen tan aweh piwruh ḍĕṇḍa rong lakṣa kahatur ing sang amawa bhumi, tan wĕnang yen patenana, pan tan maling arane.

54 Hana wong atitip, yen asasaṇḍaha kunĕng, paḍa ta rupane titipan ikâ, tunggal warṇnane, korup ing pasaṇḍan, ring patitipan, tan ḍĕṇḍanĕn ikâ de sang amawa bhumi, yen tan amakṣakĕn angalap tur muliha dṛwene mula ikâ kang korup.

55 Wong angalap dṛwe tunggal sagnah lâwan dṛwe ning wong len, tan abnĕr dene angulihakĕn kang gnahe ikâ, huwus wĕruh, yen dudu dṛwene, den-tanggapi uga, apan lĕwih rupa lĕwih warṇna dṛwe ning len ikâ, dene karĕpe tumon ing bĕcik tka den-alap, ring wong mangkana ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de sang amawa bhumi, tur ikang dṛwe mulihanikĕl ping ro.

56 Kawula nira sang ratu, mantriya, yen ulah ning duṣṭa. den-lakokĕn makâdi ulahe âtatâyi muwah angulahakĕn corah, angiloni maling gawene, yen hana kawula ning ratu mangkana, yen hana kawula ning mantri mangkana, yen pinaten de ning wong, tan wnang yen wicaranĕn kapatine, apan doṣa ning duṣṭa, doṣa ning âtatâyi, doṣa ning maling, katlu iku, doṣa pati, âgamane de nira sang amawa bhumi.

57 Yen hana wong apasilih sañjata ring wong duṣṭa sing amateni wong olihe, sawarṇna ning lalaṇḍep tumuli gnahe amateni wong, mati kang den-pateni ikâ, yen atatuwa kasakitan de ning duṣṭa, kang apasĕlang sañjata ring duṣṭa ikâ ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

58 Ring wong arorowang duṣṭa, wĕruh yen duṣṭa tur den-wongi, kawṛtta ring deça paradeça, kang arorowang duṣṭa, ḍĕṇḍa patang lakṣa de nira sang amawa bhumi; yen tan wĕruh yen duṣṭa, tan ḍĕṇḍanĕn ikâ de sang prabhu.

59 Ring wong anuduk, anumbak, anulup, sakalwir ing sañjata, angĕnani awak ing para, yen ing gigira tangan, suku ḍĕṇḍa salakṣa, yen madhya tatune yen anuduk gulu çirah ḍĕṇḍa rong lakṣa yen uttama tatune, iku ḍĕṇḍa maring sang amawa bhumi.

60 Ring wong anuduk amukul ing kayu, anggitik ing watu, ḍĕṇḍa limang tali de nira sang amawa bhumi iku yen tanpatiba, lara-tatune, yen amrĕp, anggocoh ring tangan, dĕnda satak, yen paḍa rorowange sabran dina amĕngamĕng.

61 Ring wong wadon amukul anuduk ing kayu ring marune anggitik ing watu, ambaṇḍĕm, tanpakârana yen kang den-gitik den-baṇḍĕm uttama tatune tikĕl muñcar, kang anggitik, yen ambaṇḍĕma, ḍĕṇḍa rong lakṣa de nira sang amawa bhumi; yen mati kang den-gitik, patenana kang anggitik de nira sang amawa bhumi. Wong wadon anuduk ing marune ring kris, pḍang, tumbak, salwira ning lalaṇḍĕp den-sudukakĕn, uttama tatune kang den-suduk, doṣa pati kang anuduk de nira sang amawa bhumi; mangkana ujar ing çâsana bhagawân Bhṛgu.

62 Ring wong sâhasa amrang anuduk, yen kataton kang den-suduk den-prang, aweha patiba-jampi, ring kang sinuduk ikâ sasḍĕnge pawehe ahingana sawarase tatune, tur kaḍĕṇḍaha rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, kabeh sahanane, kang angrowang ing angadokĕn ing anuduk, ḍĕṇḍa kahatur ing sang amawa bhumi.

63 Rare durung wĕruh ring halahayu, yen kurang saking sapuluh tahun wayahe, yen hana ulahe dudu, tan yogya ḍĕṇḍanĕn de nira sang amawa deçabhumi.

64 Wong kaprang, tan minaha dene pinrang, saking tan

wěruhe kang amĕrang halahipene kang kapĕrang, yenora atatu, yenora alara, tan kaḍĕṇḍaha kang amĕrang, atatu po kang kapĕrang, kang amĕrang aweha patuku tamba saukure waras ing tatu, tur kang amĕrang kaḍĕṇḍaha limang atus de nira sang amawa bhumi.

65 Ring wong abuburu ring larangan, yen olih, ḍĕṇḍa wolung tali ring wong satunggalsatunggal wiwijinĕn de nira sang amawa bhumi, tur ikang buron tikĕlakna mulih ṛoro ring satunggalsatunggal; yen tanpolih ḍĕṇḍa patang tali ring wong satunggalsatunggal; mangkana çâsana ning abuburu ring larangan, ujar bhagawân Bhṛgu.

66 Wangke ginĕnah de ning duṣṭa amateni wong ring deça ning adeça kâla ning wngi, nora wĕruh kang adṛwe lmah ḍĕṇḍa nikang adṛwe lmah, yen mulat mnĕng dene kasalahan wangke yen kawĕngen ikang wangke ḍĕṇḍane rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, sapakaramane milu kaḍĕṇḍa, arane katmu wangke kabunan; kunĕng yen tuhu tan-wĕruh ring kang amateni tur asadu ring deça pakaraman, ring tatangga deça tpi-siring, makâdi asadu ring pamañcan, tan ahlĕt wngi, tan doṣanana de nira sang amawa bhumi; yen ahlĕta wĕngi pasadune, doṣa, mangkana dharmma; yadyastun aprasaduwa, yen hana wruh-jĕjĕpe, yen pangawak-deça amateni wong mati ikâ, doṣa ikang deça de nira sang amawa bhumi.

67 Ring çawa yen kanin de ning sañjata tampake, haneng alas, ring sawah, ring kubon, ring tgal, ring margga snĕt, ring marggagung, ring bĕbĕngan, ring pinggir ing loh, makâdi ring bañjar, yen kasapekṣana kang amateni, yen tan kasapeksana, hanging aprasaduwa uga wong deça; wruh ring kang amateni, nora angarani akârana angubungi duṣṭa ḍĕṇḍa patang lakṣa; mulat mĕnĕng, tumon ing wangke tan aprasaduwa ring kang yogya sadonana, ḍĕṇḍa rong lakṣa, doṣa ning mulat mnĕng trapakna de nira sang amawa bhumi.

68 Ring wong paḍa sĕngite, paḍa galake, paḍa wânine, paḍa laṇḍĕpe krise tumbake, atukaran, paḍa panuduke yen matiya salahtunggal, kang kari ahurip tan ḍĕṇḍaṇĕṇ ikang kari de nira sang amawa bhumi, krodhawirodha arane, ling ning âgama; yen hana wong anapih wong atukar paḍa wânine kasuduk de ning kris ing atukar, yen katumbaka, sing sañjata oliha ring ananapih tan ucapĕn ikâ de nira sang amawa bhumi, apan amukti duhka ning ananapih arane.

69 Ring wong atukar tan angawaçakĕn patukare, kasoran dene lâwane ring wkasan, malayu angungsi umah, den-tut dene lâwane atukar, mati kang malayu ikâ, yen kang anut amburu matiha, salahtunggala mati tan wicaranĕn kang amateni.

70 Ring wong atukar arukĕt, paḍa wânine, malayu salahtunggal anut tka ring umahe mati salahtunggal, tan sĕnggunĕn angamuk ikang amateni, atukar uga arane.

71 Ring atukar kâla ning wngi, amateni pinaten sḍĕnge atukar ing wngi ikâ, amateni çatru arane, kalinganing atukar wngi, yen huwusapih, tan yogya amalenana patukare manih tka ring rahina, apan yen ambakalana atukar manih rahina tanpakâraṇa manih, tur amateni, paḍakna lan angamuk, yogya patihane kang anutugakĕn tukar ikâ de nira sang amawa bhumi, kalingane ring atukar yen huwusapih, kambĕngan de ning rahina, kambĕngan de ning wngi, tan kawaça yen ambakalana patukare manih; mangkana çabda ning âgama.

72 Tingkahe apihutang ucapĕn ingsun mangke çâsaṇane: Hayo tka apihutang, adusakaramasa rumuhun, ararahupa, aradina çarira ring reh ing apihutang, wus ing abĕbĕrĕsih amĕtonana ring amalaku ahutanga, panggawakna mas, pisis salaka, sakarĕpe kang ahutang wehakna; kâla ning apihutang hayo salah dina ring soma, ring wṛhaspati, tur den-

prayatna de ning apihutang tulisakna aran ing ahutang tka ning deçane bañjare, tulisĕn ring harĕp ing ahutang [lâwan, gunge hutange], tulisakna tahune mâsatithine tanggal-panglonge, saptawârane, pañcawârane, ṣaḍwârane, lâwan wukune, makâdi gunge hutange, tka ning putrane den-saba sâkṣi, pinakâdi cirine kang ahutang, lekhya arane ring ciri; iku surat pawitan arane.

73 Ring ahutang aweh putra kalântara nangkĕn tahun ring apihutang, wkasanora aweh kalântara putra, kang ahutang ikâ tagihĕn anikĕl ping ro uga panahurane.

74 Ring apihutang norana surat pihutang, tan hana sâkṣi, tan hana bhukti kalântara sabran wulan, sabran tahun, hilang ikang pihutang, yen mangkana. Ring apihutang anggĕgĕmana yakti ning apihutang tĕtĕlu. Paran ta yaktine? Saking sâkṣi yakti ning apihutang, saking tulis yakti ning apihutang, saking bhukti putra kalântara yakti ning apihutang; sâkṣi alah de ning pasusuratan, pasusuratan alah de ning bhukti, patngĕrane yen ahutang, yakti tĕtĕlu iku uga gĕgĕmana de ning apihutang, yen tan hana yakti tĕtĕlu iku, liñok aran ing apihutang mangkana, apan yakti tĕtĕlu iku wnang panagihakna de ning apihutang tumus ing anak putu, pihutang tuhu yen hana pramâṇa traya arane iku.

75 Ring wong apihutang anglĕwihi panagihe putra pangalântara, kaduk pamete putra, durung tka ning pasangketa tumuli anagih, lobha aran ing apihutang mangkana. Ring wong apihutang tanpanut sa-ujar ing âgama, tan sareh panagihe, tan sareh dene amumutrakĕn, atmahan kawlas-asih, yen tanpanut dharmma ning apihutang tan wurung anĕmu upadrawa ning hyang kalingane sagawehane den-anut dalan gung agung.

76 Tingkah ing wong angalap dṛwe ning wong, saking tan-yukti pamete, ingĕtakna ri sajĕro ning nĕm wulan hilang ikang dṛwe pinet ing tan-yukti, manih yen tan hilang

ing nĕm wulan, ingĕtakna wkase ring nĕm tahun, hilang tka ning pawitane kang angalap ing tan-yukti, kalingane haja amet pisis akârana saking tan-yukti, ila-ila tmĕn saking ujar ing çâstra.

77 Yen hana wong apĕpĕgatan alaki arabi, yen salah-tunggal mati kang apĕpĕgatan ikâ, anake amanahurana hutange kang apĕpĕgatan ikâ; kang apihutang haja mnĕng pgatane hutange kang mati ikâ, iku dharmmane.

78 Yen hana wong pgat anakanak, wet ing bapa-ibune tanparĕp anakanak ing iya, tanpanut ing ambĕk ahayu anake ikâ, aweha yakti ring râma-deça, ring bañjara, aweha wijâ manih aweha bañu dus lâwan isuh-isuh, tpung tawar, saha sâkṣi, den sacihna sayakti pgat maring anak-anak ing iya, ikang anak ikâ, yan huwus mangkana, tanpangalap dṛwe ning bapa-ibu, tan tagihĕn hutange bapa-ibu de ning apihutang.

79 Ring hutang tan tumus tka ring anak: hutang toto-wan, hutang ing anawung, hutang sajĕng, hutang pangan ring pangululungan, hutang ḍĕbda (ḍĕṇḍa), hutang çeṣa ning tukon, mati kang ahutang, tan yogya katagihanake de ning apihutang, duk hana kang ahutang uga palakunĕn den-pgat.

84 Ring hutang tumus maring anak: hutang puputran, hutang seseban, hutang mañjing anunggu, hutang gnah ing angĕntasakĕn wong-atuwa, hutang de ning andharmma wong-atuwa, kabeh ikâ kapanahurana de ning anak, tan kawaça yen tan sahurĕn ing anak-putu, kramane.

81 Ring wong huwus amanahuri hutang, sĕbitĕn ikang pasusuratan ring harĕp ing ahutang, dene kang apihutang, makâdi yen hana sâkṣi, kahuwusan ing hutang phalane.

82 Ring wong apihutang, yen atguh sareh ing dharmma ning apihutang, agawe wṛddhi ning mas, pirak, ujar ing aji, iku lâbhane.

83 Ring anahur hutang dene kang apihutang nora den-sĕbit pasusuratane ring harĕp ing ahutang dene kang apihutang, sahuwuse anawur, yen hana mangkana, sagunge panahure kang ahutang ikâ, sang wiçeṣa ring bhumi, wnang ameta pihutange wong ikâ, tur ḍahutĕn pasusuratan ring kang apihutang, wehakna ring kang ahutang de sang amawa bhumi, doṣane tan ahiḍep ing dharmmaçâsana ning apihutang.

84 Ring wong apihutang angalap ing dṛwe ning ahutang, yen paḍa gung ing pihutang lâwan gunge kang den-alap, huwus pgat ing hutang, yen mangkana, pasusuratane ulihakna maring kang ahutang, mangkana lakṣana ning apihutang; yen agung dṛwe ning ahutang den-alap de ning apihutang. amalekna salĕwihe saking pihutange ikâ; yen kang ahutang amalakuha sapangalĕwihe hutange ikâ ring apihutang, tanpaweh po sapanglĕwih ing hutang kang apihutang ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang wiçeṣa ring bhumi, tur ḍahutĕn sagung ing dṛwe kang den-alap ikâ, ulihakna ring kang ahutang sapanglĕwih ing dṛwe, sabnĕr ing hutange alapĕn de nira sang adṛwe bhumi, lâwan pasusuratane ulihakna maring kang ahutang, pgat tanpahutang arane ikâ, apan huwus ingalap de nira sang amawa bhumi.

85 Ring anak rabi ning ahutang, yen rowange lanang, wadon, salah-tunggal kahaṇḍĕga de ning apihutang, yen dudu trape pangaṇḍĕge, akâraṇa walat, ring hutang mangkana pgat, tanpanahuraṇa de ning ahutang; tur kang ingaṇḍĕg muliha, tan aweha paṇahur hutang.

86 Ring wong angangasi hutang, tagihĕn anikĕl ping ro, hana manih kang saking âgama waneh, yen satus wit dadi patang atus, yen sewu wit, dadi patang ewu, sakehane mangkana uga, kalingane sangkane tinagih anikĕl ping pat, pinaka ḍĕṇḍane duk tinikĕlakĕn ping pat iku;

hana manih wong anagih tanpapihutang, tikĕlakna ping ro sapanagihe, sahuwuse kalah aucapan, tur ḍĕṇḍanĕn den kaya kang angangasi hutang ikâ, yen satus panagihe, dadi patang atus, yen sewu panagihe, dadi patang tali, sagunge panagihe walikakna ping pat de nira sang amawa bhumi, ḍĕṇḍa ning anagih tanpapihutang mangkana.

87 Ring wong ahutang kbo sapi, wĕwĕnang, anahura anikĕl ping ro kang ahutang, yen tĕlung tahun lawase, yen ahutang kbo sapi huwus ingajen samulene, hana ning pasusuratan pangrĕgane patik-wĕnang ingutang ikâ, paḍa kalâwan ahutang pisis, manahurana anikĕl ping ro sagung ing pangrĕgane, yen tka ning patang ta hun.

88 Wong angandĕlakĕn tanpalayuha ning ahutang, tur malayu kang ahutang, yen matiya kunĕng, amanahurana sakawit kang angandĕlakĕn, tan katagiha anikĕl de ning apihutang, yen mati kang angandĕlakĕn tan tumusa maring anakputu ning angandĕlakĕn, yen angandĕlakĕn katĕmuha ning pisis, mati kang ahutang, yen malayuha, kang angandĕlakĕn anahura sagung ing hutang, tka ning putra pangalântara, yen lawas tanpanawur, tikĕlakna ping ro sagung ing hutang, tur tumusa ring anak ing angandĕlakĕn ikang hutang.

89 Ring kawula ning wong yen lanang, yen wadona, kinon anarimaha pisis, olih ing ahutang, de ning gustine, dudu yen aranana angandĕlakĕn ikâ, tan katagiha ring kawula lanang wadon anarima pisis ikâ, yen wadwaha kunĕng, apan kewala kinonkon jati kawula, mula konkonan gawene.

90 Ring wong ahutang pari, yenora kapanahuran tumuli tikĕlakna ping lima gumulung anangkĕn tahun, hingane maring anikĕl limang tahun.

91 Wong asaṇḍa wnang-wnang kbo sapi, amtĕng ring pasaṇḍan, anak ing kbo sapi, kalapa dene kang asasaṇḍa,

nora wnang kang isi ning sasaṇḍan alapĕn de ning anaṇḍa, apan anak ing sasaṇḍan tan petĕn de ning anaṇḍa, kewala pagawe uga pakolih ing anaṇḍa; mangkana pagĕh ing saṇḍa ning âgama ring rât kabeh, tutĕn de ning loka.

92 Ring wong atitip wĕwĕnang, kbo sapi âdine, lâwan salwir ing dṛwe mas, ratna âdine, manih yen sasaṇḍan, hilang po de ning tinitipan, yen hilang de ning anaṇḍa, tan dṛwe ning anaṇḍa hilang, kewala kang titipan lâwan sasaṇḍan hilang, yen mangkana, titipan lâwan sasaṇḍan ĕlenana de ning tinitipan lâwan de ning anaṇḍa samule ning dṛwe hilang ikâ.

93 Hana ta titipan, lâwan sasaṇḍan, yen ingalap de nira sang ratu, sang wiçesamawa bhumi deça, cinolong de ning maling, manih yen katunon, keli ring bañu, kabaranang de ning čorah lâwan duṣṭa, yen mangkana ta nora yogya ĕlenana kang titipan lâwan sasaṇḍan.

94 Hana ta wong aṇḍahut saṇḍa tanpanahur putra kalântara, tan anawur pawitan ing panaṇḍa kewala harĕp tanpanĕbus sasaṇḍan, hiku ta doṣane: wit pisis mulihanikĕl maring kang anaṇḍa manih rĕganana ikang saṇḍa, samule ning saṇḍa lâwan itungĕn gung ing putra kalântara, iku ta sagung ing pisis huwus ingitung kehe kabeh, pinaka ḍĕṇḍa ning aṇḍahut saṇḍa de nira sang amawa bhumi; mangkana ring wong anaṇḍa, huwus tinĕbus nora angudalakĕn sasaṇḍan, samulene kang sinaṇḍakĕn ikâ pinaka dĕṇḍane de nira sang amawa bhumi, lâwan sagung wit putra kalântara maring dĕṇḍa,. saṇḍa mulihanikĕl sarĕgane maring kang asasaṇḍa, kalingane paḍa doṣa ning aṇḍahut saṇḍa, tan-harĕp anahura hutang, lâwan wong anaṇḍa huwus animbali pisisagung ing hutang tka ning putra kalântara, tur nora angudalakĕn saṇḍa, karo iku adoṣa de nira sang amawa bhumi.

95 Hana po tingkah ing titipan, yen sasaṇḍan kunĕng,

malĕra uga ring gnahe, den-abĕcik asimpĕn, den-prayatna kang ananḍa, nora dadi wicara wkase, pradenipun, yan kadeçabhanggabhaya, ring sasanḍan hilang, kadeçabhanggabhaya arane, rusak deça de ning papĕrangan ira sang ratu paḍa ratu.

96 Tingkah ing adol atuku ucapĕn mangke. Ring wong atuku dṛwe ning wong, yen kbo-sapiha salwire wnang-wnang, huwus den-pisisi de ning atuku, durung den-alap, lagi malĕr ing kang adol, nora den-pet tumuli dene kang atuku, wkasan mati kang wnang-wnang, yen hilanga kunĕng, tan yogya palakunĕn pisis panuku ikâ de ning atuku. Kapaten tukon arane ujar ing aji, yen den-alap saking prakaça walat ikang patuku de ning atuku, yen aucapan, kalahakna kang atuku, pisis den-ulihakna anikĕl maring adol.

97 Ring dṛwe huwus dinol, malĕr hana ring adol kang tinuku ikâ, lâgi durung katimbalan de ning atuku, wkasan cinolong de ning maling, ingalap de ning ratu kang dinol ikâ, ikâ tatan palakunĕn de ning atuku ring kang adol, bnĕre paḍa kelangan muliha satngah pisis ing atuku, yen tan ahiḍĕp karo kang atuku kalâwan kang adol paḍa langghana ring çâsana, yen salah sawiji rikâ tan ahiḍĕp, ḍĕṇḍanĕn karo doṣa rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, tur alapĕn pisise patuku ikâ.

98 Wong asanḍa wĕwnang makâdi ajaran sakeh ing asuku papat, lâwan asuku roro, makâdi bañak yen lagi anom, durung hana gawene yen mangkana, kang ananḍakĕn aweha kalântara saputra ning pisis, kunĕng yen asanḍa kawula lanang wadon durung bhiṣanambut gawe, kang ananḍaken aweha pangan sapaha ring satahun knana leler arane, iya iku sanḍa tinitipakĕn.

99 Ring wong ananḍakĕn panganggo, wastra lĕwih yan liwat saking limang tahun, lĕlĕb, tan palakunĕn de ning ananḍakĕn.

100 Yen wong anaṇḍakĕn bhumine, salawasane tan lĕlĕb, apan dṛwe sang prabhu lmah ikâ, malĕra uga ring kang anaṇḍa.

101 Ring wong anaṇḍakĕn kawula lanang wadon, yen liwat saking sadaça tahun lawase, lĕlĕb paḍakna lâwan dinol ikâ, yen harĕp anĕbusa kang asasaṇḍa, wnang tan wehakna de ning anaṇḍa, yen minggata manih kang sinaṇḍakĕn ikâ, sahuwuse lĕlĕb, matiha kunĕng, nora yogya tagihĕn kang asasaṇḍa.

102 Ring wong anganggo dṛwe titipan, yen tan amit ring kang atitip, titipan ikâ mulihanikĕl ping ro tur kaḍĕṇḍaha rong lakṣa de nira sang amawa bhumi; yen huwus amitan doṣanana, kewala mulih ikang patuwawa maring atitip.

103 Rong wong amalaku angrakṣa dṛwe ning wong, yen wĕwĕnanga, hilang po dene angrakṣa dṛwe, yen matiha kunĕng angĕlenana kang amalaku angrakṣa ikâ, samule ning dṛwe hilang ikâ, bhangga pangucap ing amalaku angrakṣa, tan harĕp angalaha, mulihanikĕl ping ro dṛwe den-raksa ikâ, iku kramane.

104 Ring wong ahutang tanpaputra, yen tĕka ring nĕm tahun lawase anikĕl ping ro panahurane, iku kramane.

105 Ring wong ahutang añolong surat pawitan ing apihutang, dene lobhane kang ahutang, nora harĕp anahura hutang, maling patra arane, añolong rontal esi, ḍĕṇḍa patang lakṣa de nira sang amawa bhumi tur sagung ing hutang mulihanikĕl maring kang apihutang, kahilangane doṣane.

106 Ring wong huwus anahur hutang pgat sahutange, surat pawitan durung kasĕbit de ning apihutang, durung winehakĕn rontale ring kang ahutang, akeh wĕruh, yen huwus anahur hutang, makâdi angandĕlakĕn ing ahutang hana, sarisari pinalaku pasusuratanipun tan den-wĕtokĕn, hana anĕngguh kamalingan, waneh anĕngguh katunu ring

api, ring wong mangkana iya aningidakĕn patra arane, manih ta ring wuri mtu pasusuratan ikâ, pinagihakĕn de ning anak ing apihutang, yen hana wong anagih mongkono ḍĕṇḍanĕn patang lakṣa de nira sang amawa bhumi tur sagunge panagihe walikna tagihĕn anikĕl ping ro, wehakna maring kang ahutang, tka ning pasusuratane ḍahutĕn; mangkana doṣa ning anagih piṇḍo.

107 Ring wong ahutang tan harĕp anahura, katĕmu de ning apihutang, tagihĕn upasamanĕn ing manis ing ujar tĕmbehan, kaping ro upayanĕn wĕtuwa ning hutang, kaping tlu tangtangĕn aucapan, kaping pat bañcananĕn sisilihana, kaping lima iridakna konĕn aṇunggonana sagung ing pisis.

108 Ring apihutang tumuli sâhasa angungkung ing ahutang, anak ing kinungkung wadon rinusak hinalan, de ning apihutang akâ(ra)ṇa rĕpe maring wong wadon ikâ, yen hana mangkana angrusak ratna arane, ḍĕṇḍanĕn de nira sang adṛwe bhumi, wolung lakṣa, tur aweha tukon, nĕm tali tikĕlakna ping tlu; mangkana çâsanane, ling bhagawân Bhṛgu.

109 Ring wong apihutang tanpasusuratan, akeh wong wĕruh yen tanpasusuratan, wkasan amanagihakĕn amĕtokĕn pasusuratan, lobha aran ing wong apihutang mongkono agawe tan kapgatan ing surat ḍĕṇḍanĕn patang lakṣa de nira sang amawa bhumi, sagunge panagihe walikna tagihĕn anikĕl ping ro, wehakna ring kang tinagih.

110 Ring surat pawitan, rusak de ning bubuk, de ning ĕngĕt, yen hilanga, yen katunon, angĕlenana surat kang ahutang.

111 Tukon ing rarâ ucapĕn mangke. Ring rarâ winehan dṛwe, mapakna pinaka tukone, wkasan alaki ing len, wet ing rĕpe ring lanang len ikâ, bapa ning rarâ mnĕng, makâdi yen amamangantenakna, iya amarang larangan arane, salwira ning tukon ing anglamar karuhun mulihanikĕl ping ro, tur bapa ning rarâ ḍĕṇḍanĕn patang lakṣa de nira sang amawa bhumi, amadal tukon arane, kunĕng ikang alakirabi

doṣanya patang lakṣa kang strî laki wiwijinĕn de nira sang prabhu.

112 Ring wong aweh tukon ing rarâ, wkasan mati rarâ kang tinuku ikâ, tan amangsula tukon ing rarâ mati, apan kapatyan wĕlyan arane.

113 Ring rarâ wurung patmune duk sḍĕnge sapaturon, wurung de ning lanange kamalan, paran ta larane makawnang wurung ing patmu? Kuming, tan kawaça ring sanggama, dudu lanang, wuḍug ring wtĕng, ring pupu, ring bobokong, tan katon ing jaba larane, ayan, buyan iku ta wnang pamadalakna de ning rarâ, ring rarâ mangkana amangsulakna tukon nora anikĕl.

114 Ring anaṇḍa kbo sapi, yen anakanak ing pasaṇḍan kang anaṇḍakĕn ameta anake, yen durung liwat ṣaking tlung tahun hingane.

115 Ring saṇḍa sawiji, den-saṇḍakĕn ing wong roro, dene kang anaṇḍakĕn, sing rumuhun anaṇḍa ameta saṇḍa iku wnang, kang anaṇḍakĕn dĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

116 Wong anaṇḍakĕn sawah sapcal, sumaṇḍa ring wong ro, barĕng dene anaṇḍa, paḍa lawase sing amukti rumuhun siddhâkna pamuktine, kang anaṇḍakĕn kaḍĕṇḍaha rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

117 Ring sasaṇḍan waḍah tambaga âdine, yen liwat saking rong tahun lĕlĕb ikâ.

118 Yen hana kawula lanang, wadon sinaṇḍakĕn dene gustine, añalong dṛwe (ning) kang anaṇḍa saking luwene, yan liwat saking haji satus pañolonge ring dṛwe ning anaṇḍa, yogya patihane wong sinaṇḍakĕn ikâ dene kang anaṇḍa, iku wong anaṇḍakĕn corah arane, kang anaṇḍakĕn anahura hutange sasaṇḍan ikâ, apurikang anaṇḍakĕn ikâ patine kawulane, yen lananga, wadona sasaṇḍan ikâ, dadi wyawahâra; winicara kang anaṇḍa aucapan, yogya doṣanana

pati kang ananḍakĕn de nira sang prabhu, apan asanḍa maling, makâdi yen añolonga dṛwe ning ananḍa ring kâla ning wngi, patenana uga âgamane, yen alah dene abaribinan.

119 Ring sanḍa cinolong ing maling ring pasimpĕnan yen alapĕn ing ratu paḍa kelangan âgamane.

120 Sanḍa kawula lanang, yen wadona, mun kaliwat saking limang tahun lĕlĕb, paḍa lâwan dinol, kang saking Kuṭarâgama iki; yen saking Mânawâgama sadaça tahun, lĕlĕb.

121 Sanḍa kbo sapi, yen liwat saking tlung tahun lĕlĕb paḍa lâwan dinol, kang saking Kuṭarâgama iki; kang saking Mânawâgama limang tahun lĕlĕb, salahtunggala tutĕn, dudu aranana angadeni, apan paḍa saking âgama; ring Mânawaçâstra, mahâraja Manu angajarakĕn, mahu ning hana wong samâna sira sâkṣât bhaṭâra Wiṣṇu; ring Kuṭaraçâstra, bhagawân Bhṛgu angajarakĕn samangkaneng tretâyuga, sira sâkṣât bhaṭâra Wiṣṇu, tinut de nira bhagawân Râma Paraṣu, tinut de ning rât kabeh, dudu ginawe mangko, sipat saking çâstra mula ning mula.

122 Ring dṛwe, mas pinakâdi, kinonkonakĕn ing apanḍe mas pahayunĕn, yen kang bakal kinon gawenĕn bhûṣaṇa, paḍa kalâwan dodot kinon radinana ring amalanṭĕng, ingalap de ning ratu, ingalap de ning maling, katunon, sakalwira ning kinonkonakĕn, angĕlenana kang kinonkon, yen sambarana pepeka dene angrakṣa dṛwe, muliha sarĕgane kang hilang, yen yatna dene angrakṣa dṛwe, abcik dene asimpĕn, tanpanglenana; mangkana dharmmane.

123 Ring wong aweh dṛwe ring anak-mantune, duk sḍĕnge mahu aomahomah, yen mati kang wadon alapĕn dene lakine dṛwe ikâ; yen mati kang lanang alapĕn dene rabine dṛwe ikâ, tan wnang alapĕn de ning aweweh manih, yen huwus awor pomahomahe; hingan ing awor alaki arabi rowlas tahun.

124 Ring rarâ winehan dṛwe de ning bapa dene sihe ring iya, wkasan alaki rarâ ikâ, tan alawas palakine, wka-

san mâti rarâ ikâ sadṛwe kang den-gawa alaki ikâ, muliha maring bapa-ibu ning rarâ, apan durung awor palakirabine, mangkana manih sadṛwe ning lanang muliha maring lanang; mangkana dharmmane.

125 Yen hana wong elik ing mantune, tumuli anake den-pisahakĕn alaki-arabi, de ning tukon ing lanang mulihanikĕl ping ro, tur angulihakna papĕsĕmbah sadulure ring kuna, wastra, sabuk, siñjang, angsulakna maring mantu tan kinarĕpan, patuku-susu tan muliha.

126 Ring rarâ mahu winarang, durung sapaturon lâwan lakine, wet ing tanparĕpe ring jajaka ikâ, tukon ing rarâ mulihanikĕl ping ro, amadal sanggama arane wong mangkana.

127 Ring wong elik ing anake dene doṣane wong-atuwane wadon asor kawongane, sing doṣaha ning wong-atuwane wadon ikâ, yen mati wong-atuwane lanang, wnang ikang anak kinelikan ameta dṛwekaliliran ing bapa, putra anumpak arane, paḍa dumdumane lâwan anak kang kinasihan ikâ, makâdi yen kawalonakna tur kawalone noranakanak, anak kinelikan ikâ uga angalapa dṛwene rarâmane lanang kabeh.

128 Ring kawula lanang wadon mati, sadṛwehane gustine uga ameta, sing dṛwene, tan wnang petĕn ing wong len; yen hana wong ahutang ing kawula mati ikâ, anawura ring gustine.

129 Ring wong angaku kawula ning akawula, liñok pangakune, anghoho kawula arane, kang angakuaku, wnang tagihĕn sapangaji ning wong kang den-aku.

130 Ring wong angaku sanak ring wong wadon, kahapusan ing wadon karĕpe, awkasan makarabine wong wadon kang den-aku kadang ikâ, akâraṇa den-walat; yen hana wong mangkana patenana doṣane de nira sang amawa bhumi.

131 Ulah ing wong den-prayatna angrakṣa anak rabi, den-prayatna angrakṣa kawulane lanang wadon, yen aulah

salah ikang rabi, anak, kawula lanang wadon pamalĕrana uga, apan agawe doṣa ning çarira yen tan pamalĕrana ulahe dudu ikâ; hana po dene tan ahiḍĕp winalĕrakĕn, ring rabi, anak, lâwan kawula tĕmbungĕn ta ring pring sawilah, yen ing kakayuha, awake gitikĕn, yen gigire, sukune, manih tan ahiḍĕp, talenana hayo asingsĕt, sarahina hingane, u-wakna, yen kawula mangkana, yan ring anak, rabi hayo tinalen, tan yogya ikâ: hana po de ning anĕmbang anak rabi, muwah kawula, hayo anĕmbang çirahe, apan ing çarira, tan hana kadi uttamângga lwih tĕmĕn; ring anĕmbung çirahe wong ḍĕṇḍa ring lakṣa de nira sang amawa bhumi, yen çirah atatu denyanĕmbung, yen tan patiha jĕro ḍĕṇḍa salakṣa de nira sang amawa bhumi, yen emu angĕmu gĕtih ḍĕṇḍa limang tali de nira sang amawa bhumi ring anĕmbung çirah ikâ.

132 Ring wong angaku bhumi, liñok pangakune, ḍĕṇḍa sakĕṭi nĕm lakṣa de nira sang amawa bhumi, angakuaku kadang arane.

133 Ring tan aweh miluha abhumi ring kadange, ḍĕṇḍa sakṭi nĕm lakṣa de nira sang amawa bhumi; atulakadang-wargga aran ing wong mangkana.

134 Ḍĕṇḍa ning paradâra ucapĕn mangke: paradâra arane rabi ning wong len. Wong anggamĕli rabi ning arabi, sira sang prabhu ring kunakuna agawe ḍĕṇḍa, anuta sas-ḍĕng ing doṣa, gung ing ḍĕṇḍa rong lakṣa maring adṛwe rabi, patukune hurip kang anggamĕli, yen strî uttama; ring ḍĕṇḍa salakṣa strî madhyama ikâ, ring ḍĕṇḍa limang tali strî kaniṣṭa ikâ, dudu sang prabhu angalap dĕnda ikâ, kang adṛwe rabi wiçeṣa ring ḍĕṇḍa, yen harĕpisis, kunĕng duk sḍĕnge anggamĕli karuhan dene kang arabi, wnang patiha ning anggamli.

135 Wong amungpang rabi ning arabi, den-tut maring gnah ing wong wadon ikâ, wet ning rĕpe kang amung-

pang, doṣane kang amungpang doṣa pati de nira sang amawa bhumi.

136 Ring wong maring paturon ing rabi ning arabi karĕpe angalonana, ḍĕṇḍa rong lakṣa yen luput ikang rabi denaloni, ḍĕṇḍa maring kang adṛwe rabi, patukune hurip kang harĕp angalonana, yen kna dene angaloni ḍĕṇḍa pati dene kang adṛwe rabi.

137 Ring wong anggamli rabi ning arabi, tur angaloni pisan, hana kang akon angalonana ring umah ing wong kang akon gnahe angaloni, kang adṛwe umah suka gnah ing angaloni ḍĕṇḍanĕn kang adṛwe umah, rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, kang angaloni doṣa pati ring laki kang ingalonan ikâ, yen saking Mânawa iki; yen saking Kuṭara, kang angaloni doṣa pati, yen harĕp ahuripa ḍĕṇḍa patang lakṣa, kang akon tur angajani angalonana ring umahe, ḍĕṇḍa patang lakṣa de nira sang amawa bhumi.

138 Ring wong anilih panganggo ring rabi ning arabi ring aspi, wkasan kawṛtta ring wong akeh, kang anilih ḍĕṇḍa rong lakṣa dene kang adṛwe rabi.

139 Ring wong aucapucap lâwan rabi ning aspi, harĕp ahutanga ujare ḍĕṇḍanĕn salakṣa, mantange ring wong; hayo aucapucap lâwan rabi ning arabi, larangan ing alarangan ring aspi, apan ewĕh ring smara pinamalĕran; yadyan paṇḍita tuwi, hayo sira sapocapan lâwan strî ring aspi, apan ing samuha ning indriya çakti dahat, ewuh linâwan hala ning tan rumakṣa ring indriya, hilang ikang kapaṇḍitan, yan linumbar; mangkana ling sang hyang âgama.

140 Wong wadon angiringakĕn rarâ, den-atĕrakĕn maring umah ing jajaka, manih hana wong wadon aweh gnah, de ning jajaka lâwan rarâ atmu tan sareh, sangkane aweh gnah ikâ den-upahupahi de ning jajaka lâwan rarâ ikâ, ikâ ta kang angatĕrakĕn rarâ, kang aweh gnah, karorong wadon ikâ ḍĕṇḍanen patang ewu de nira sang amawa bhumi, kahilangane doṣane.

141 Ring wong anggaméli rarâ, angajak atatawan, amamanis ing ujar, angajak maring aspi, momahomahan arane; ḍĕṇḍanĕn patang tali de nira sang amawa bhumi, yen hana wong mangkana.

142 Ring wong atukar lâwan rabi ning arabi, akeh wong wĕruh patukare, ring wong lanang mangkana strîsanggrahana arane, ḍĕṇḍa rong lakṣa maring adṛwe rabi; ring wong atukar lawan rarâ cilik ḍĕṇḍa rong lakṣa maring sang adṛwe bhumi.

143 Çâsana ning alaki arabi, yen lunghâ apaparan, mintar alayar, sapuluh tahun hingane lawase lunghâ, mintar angulati pisis deçântara, patang tahun hingane lawase lunghâ, mintar angaji sarwwaçâstra nĕm tahun lawase lunghâ; hana ta wong lunghâ atinggal rabine, tan alayar, tan angulati pisis, makadon dadiya pomahomah, tan lunghâ angaji sarwwaçâstra, yen hana wong mangkana rabine angantiya patang tahun; yan liwat saking patang tahun wnang alakia ring len; ling ing Mânawaçâstra mangkana; yan ing Kuṭaraçâstra tlung tahun, wnang alakiya ring len, lakine purwwaka tan wnang yen andoṣanana, ujar ing âgama; pinisahakĕn ing hyang arane.

144 Ring wong aṇḍahut sawi, anĕbit pangubaya, yen durung pgat ing wicara, ḍĕṇḍa patang tali amĕrang sawi saking agalak, tur anangtang ḍĕṇḍa rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

145 Ring wong asḍahan wĕwĕnang saking gusti, lwire paksi, camra, celeng, bañak, wḍus, kbo-sapi pagawe, yen mati, yen hilanga, dene alĕnge sinĕḍahsḍahan anglenana pisis wolung tali sanunggalnunggal sakeha ning mati lâwan hilang, mangkana çâsanane; nora wĕruh duk sḍĕnge hilang, nora wĕruh duk sḍĕnge mati gagaḍuhane, ḍĕṇḍanĕn limang tali; wĕruh tur norawawarah, ḍĕṇḍa salakṣa, yen angkara ujare ḍĕṇḍa rong lakṣa, yen aningidakĕn tur den-pangani

kang wnangwnang, patenana de nira sang adṛwe wnangwnang, makâdi sira sang amawa bhumi.

146 Ring wong asḍahan kbo sapi, yen alĕnge pangrakṣane, ḍĕṇḍa salakṣa, pangrĕga ring satunggalsatunggal wolung tali, yen saking parawaça ning asḍahan, ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

147 Ring kbo agalak aninghat wong rwa, tlu, pat, iku kbo angamuk arane, wnang rĕbutĕn daginge yen huwus mati, yen hana kbo atawan-tatu, pgat saking pamugĕrane, yen pinugĕr kinĕluhan, yan amgatatali, aninghat ikâ, dudu aranana angamuk, yen hana andalih angamuk iriya, kbo sapi mangkana rĕbutĕn daginge kbo sapi mulihanikĕl ping ro, tuwi yan tanpaninghat kbo sapi ikâ tur pinaten, mulihanikĕl uga, kang amateni dĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang adṛwe bhumi.

148 Yen hana kbo sapi pangiṛid, ajaran, gajah, salwira ning pamĕngamĕngan sang prabhu, aweh sukha ring sira dene gunane, rupane, warṇnane, stuhutuhu ring râjadṛwe, ikâ ta yen cinolong ing wong, pinaten de ning wong, tan kna hinghanana rĕgane, ḍĕṇḍane kang amateni, kang añolong, hingan de nira sang prabhu ring kang amateni lawan kang añolong, apan sira wiçeṣa amawa bhumi, wnang sakarĕp ira, arane saking çâstra swâmî doṣaprada, anghing, yen sira harĕp aṇḍĕṇḍa ring pisis, tutug ing ḍĕṇḍa tan hana manih sakṭi nĕm lakṣa, tan hana anglĕwihi manih gung ing ḍĕṇḍa, yen saking âgamaçâstra; ring ḍĕṇḍa, yan anglĕwihi saking sakĕṭi nĕm lakṣa, ila-ila, tan ulaha nira sang amawa rât anglĕwihana, yen anut ujar çâstra Kuṭara Mânawa.

149 Ring wong adoṣa, mati durung ta katkan dinoṣan, tan tumusa doṣane ring anake.

150 Ring wong anghĕbanghĕbang, asanggup aweha pisis, dadi pasusuratan, huwus prasiddha gawene, durung aweh

panghĕbanghĕbang, mâti kang anghĕbanghĕbang, nora wnang tumusa tka ring anake.

151 Ring wong ahutang tanpaweh kalântara putra maring apihutang, anikĕl ping ro uga hutange, sawuse anikĕl ping ro, tan hana panahure, ring wong mangkana anutakna hutange, dadi kawula; alawas dene anutakĕn dadi kawula tan kawaça dene anambut-gawe ning pṛdana, wkasan minggat saking gustine, katmu manih de ning pṛdana, aweha pawadal gawe salawase tan anglakoni gawe ning pṛdana, wkasan mati ring suku ning gusti, anake anahura hutang anikĕl ping ro.

152 Ring kawula lanang wadon, anakanak ing dagan ing gusti yen ing paradeçaha, sagnahane anakanak, iku anak wĕsi arane, anak ing kawula satuhuk angawula, ling sang paṇḍita, asewakaha ring anak ing tuhan uga, kramane. Ring kawula lanang wadon, anak wĕsi, angalapa hutang sahutange râmane lanang wadon, amĕpĕka atunggalana, den-paḍa padumdumane, mangkana dharmmane.

153 Ring kawula lanang wadon minggat saking gustine kang lanang minggat saking gustine, kan wadon minggat saking gustine, atĕmu ring panginggatane, wkasan anakanak, kang lanang katmu de ning kang adṛwe kawula lanang, kang wadon katĕmu dene kang adṛwe kawula wadon, katmu ring deça len, kang adṛwe kawula lanang ameta anake lanang, kang adṛwe kawula wadon ameta anake wadon; yen karuhun mati kawula lanang ikâ, kang adṛwe kawula lanang ameta sadṛwene sarĕmbat, kawula wadon ikâ muliha maring kang adṛwe kawula wadon, yen kawula wadon ikang mati, kang adṛwe kawula wadon angalapa dṛwene sasuhun, kawula lanang muliha maring kang adṛwe kawula lanang, mangkana dharmmane.

154 Ring kawula lanang wadon tunggal gnahe angawula minggat saking gustine, alawas dene lunghâ, angher ing

deça len, alapĕn sadṛwene, wĕwnange, anake dene kang adṛwe kawula, wadalana gawe salawase minggat, kang lanang pawadal gawe satus ring sadina, kang wadon pawadal gawe sawe ring sadina; mangkana ling sang paṇḍita.

155 Ring wong arabi ring kawulane, anakanak kawula ikâ, anake nora milu ring hutange kawula wadon ikâ, nora milu dṛwe ning bapa, yen tan anakanak po wong lanang ikâ lawan rabine sasâmane wong menak ikâ, anak ing dâsih wnang angalilirana sadṛwe ning lanang menaḳ, anahurana hutang manih anak ing kawula dâsih ikâ; mangkana dharmmane.

155 Ring wong anĕbus kawula ning akawula, wĕruh yen kawula ning wong, anghing sangkane anĕbus tanpawarah ing kang adṛwe rowang, dene sugih pisis, saking aklar dene akeh rowange, angkara buddhine, sangkane wâni anĕbus kawula ning wong, pisis panĕbuse ikâ, tibâ ring luwang arane, hilang sinilihmahakĕn, kawula kang dentĕbus alapĕn de ning adṛwe rowang purwwaka.

157 Wong angiwat rowang ing arowang, katĕmu ring hawan, ring pangangson, ring tgal, akâraṇa cidra walâtkara pangiwate ikâ, akârana bañcana, katĕmu dene kang adṛwe wong, kang angiwat ikâ patenana yogyane de nira sang amawa bhumi, mangkana çâsana saking çâstra.

158 Ring arabi kawula ning wong, anakanak kawula ikâ, lâwan wong sugih, yen wong menaka, anake lawan kawula ning wong ikâ, ring dumduman saduman, anak lawan rabi tmĕn tlung duman; mangkana dharmmane; yenora anak ing rabi, mati wong lanang kang angalap kawula ning wong ikâ, rabine papaḍane kang noranakanak ikâ kari, paḍanĕn dumduman ing balu tanpanak ikâ, lâwan anak ing kawula ning wong ikâ, yen mati balu tanpanak ikâ, anak kang saking kawula ning wong ikâ angalap dṛwe ning wong wadon balu ning bapa, nora wnang, yen

petĕn de ning kadang warggane balu ikâ kang tanpanak; mangkana dharmmane.

159 Ring kawula ning wong lanang wadon lagi rare, durung bhiṣa anambut gawe den-alap, den-itikitik ing wong len harĕp huripane rare lanang wadon ikâ, yen tan enak aubaya kalawan kang adṛwe kawula ring rare ikâ, kang angitikitik, wnang nora wehana tĕbusan, aweh biluluk ing dudu celenge arane.

160 Wong amalaku pamadal gawe, ring kawulane lanang wadon, tur kawulane ikâ huwus anahur hutang ring awake, wus mâri dadi kawulane, anging dene murkhane sangkane amalaku pawadal gawe, sâhasa amalat, amaleni gawe pgat arane, wnang ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

161 Ring wong akeh sanake paḍa anunggoni hutange, wong-atuwane lanang wadon paḍa mati, kari paḍa akĕmbulan pasusuratan anak ing mati, yen anungguha karĕpe sanake kabeh, dudu hutang saking wong-atuwa, paḍa akĕmbulan pawitan hutanghutangan tan sah saking gustine, anuhu pangawulane mâti salah tunggal sanake ring panunggon, kang mati ikâ anuhun hutang arane, anglongana pawitan sadumdumane, yen ta[n]mati minggat salah tunggal maring paradeça, malĕra sagung-ing hutange, tan anglonga pawitan, dumĕn ing sanake sakehe kang kari, yen mati ring panunggon anglonga ring rontal pawitan uga hutange sadumduman ing mâti.

162 Ring kawula lanang, wadon linĕbarakĕn hutange de ning bapa, wkasan pinet ingalap de ning anak ing anglĕbarakĕn, tan ahiḍĕp ing warahwarah ing bapa, ḍĕṇḍanĕn patang lakṣa de nira sang amawa bhumi, anak ing anglĕbarakĕn kang tan ahiḍĕp ujar ing wong-atuhane ikâ.

163 Ring kawula minggat pisan balaka, katmu arabi wong tanpahutang, manih arabi wong menak ing parane minggat ikana, aomahomah, katkan sugih, ring kawula

mangkana, wnang anĕbusa awake lawan anake sapatut ing pisis panĕbusane ring gustine tan ewuhana yen sḍĕng panĕbuse awake lawan anake, yen huwus anahur hutang, ring kawula, tan kawaça yen petĕn manih de ning gusti, pati-huripe tan kasiddhi-gaweha, manih tka ning anak putune, buyute; hana ta wong amalat anak ing kawula huwus anahur hutang, pgat maring kawulane den-wiçeṣa, den-iridakna, kang amalat kaḍĕṇḍaha rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, maling kawula arane ring wong mongkono.

164 Ring kawula wadon minggat saking gustine, alaki wong tanpahutang, yen alakiya wong menak, awake, anake, dṛwene, wnangwnange patĕlunĕn de ning adum kang rong duman den-peta kang angalap dâsih ikâ, sa duman alapĕn de ning gusti ning kawula wadon ikâ mangkana anake iku dharmmane.

165 Ring wong amarani kawulane wadon, yen sahâsa den-walat, anangis kawulane ikâ nora harĕp, kna dene amarani, malayu ring rahina, angungsi kadangwarggane, wong-atuhane maḳâdi, hilanga hutang ing kawula wadon ikâ, makadoṣane hilanga dâsihe, tan kaḍĕṇḍaha ikâ de nira sang amawa bhumi. Ring wong amarani kawula dâsih, yen paḍa karĕpe lawan gustine, atmu tan asahura hutang ing kawula dâsih mangkana, pan sahutangane dadi tukone, anak ing amarani dâsih tan wnang anagiha hutang ing kawula ikâ; wkasan kawula kang pinaran ikâ lunghâ, alaki ring len, dene harĕpe anakanaka, ring kawula dâsih mangkana, anahura hutange anikĕl ping ro ring gusti kang amarani ikâ, tur kang angalap kaḍĕṇḍaha patang lakṣa dene gustine kawula ikâ.

166 Ring kawula tawan tĕbusane, yen harĕp asahura wolung tali, patuku huripe; mangkana çâsana ring dwâpara tingkah ing tawan.

167 Hutang ing kawula ahutang pangan tan kawaça

nambut gawe, sapaha ring satahune, inghingan limang tahun, tan bhiṣa ring gawe, piṇḍa ning hutang ring limang tahun, wolung tali panahuran ing hutang ing gusti.

168 Ring kawula wadon parĕkan ira sang lĕwih, yen pinaka rabi de ning wong jaba tanpamit saking tambuhe kang angalap, rĕgane wolung iwu, ḍĕṇḍane rong lakṣa, kaluwaran ing doṣane kang angalap, yen wĕruh adoṣa pati, kang angalap; arabi kawula ning ratu, yen tan amit saking tan wruhe wong wadon durung kadalĕm, paḍa karĕpe kang lanang lan kang wadon sangkane atĕmu, kang angalap kaḍĕṇḍaha patang lakṣa, rĕga ning kawula nira rong lakṣa, kaluwaran ing doṣane angalap; wong arabi dâsih parĕkan ing sang prabhu, kang huwus mañjing ing dalĕm saking tan wruhe angalap paḍa karĕpe lanang lawan wadon, sangkane atmu; kang angalap ḍĕṇḍanĕn wolung lakṣa, rĕga ning kawula parĕkan rong lakṣa, yen saking wĕruhe walat doṣa pati de sang prabhu, anglangkahi karang-ulu arane, hana po kawula parĕkan ira sang lĕwih, makâdi parĕkan ira sang prabhu, huwus katapak de nira, anghing malĕr mañjing mtu gawene, kawaça maring kadang warggane, maring bapa ibune ikâ ta yen alapĕn ing wong, yen tan wĕruha, yen wruha kang angalap, doṣa pati uga.

169 Mula ning dadi kawula warahakna mangke kawula olih ing anawan, dwajahṛta arane, ring kawula duk mĕtu saking umahe gustine, gṛhaja arane, angawula de ning pangan, bhaktadâsa arane, iku ta kapat çâsanane, malĕra ring gustine, angulahakna saulah ing kawula, anake kabeh ta ulunakna anak wĕsi.

170 Ring wong amateni wong wadon tanpadoṣa, hutange mulihanikĕl ping ro, tur kang amateni aweha patukuçawa patang tali.

171 Ring wong wadon adol awake, tan den-dol dene

lakine, den-kawulakĕn dene kang atuku, wong atuku iku kaḍĕṇḍaha patang lakṣa, wong wadon ḍahutĕn, agawe maling strî arane. Ring wong adol rabine, wkasan pinaka rabine wong atuku, tan doṣaha kang atuku.

172 Ring kawula lanang wadon huwus asahur hutang ring gusti, den-palakoni wilang gawe den-walat dene gustine lawas, kang amalaku wilang gawe kaḍĕṇḍaha patang lakṣa de nira sang amawa bhumi, tur olihe amalaku wilang gawe mulihanikĕl, maling gawe arane wong mangkana.

173 Ring wong anulisakĕn aran ing wong ring dodot ing wong mati, ring larungane kunĕng, manih dodot arupa anakanakan, yen anakanakan gĕlĕpung sa-arane den-tulisakĕn, den-pĕṇḍĕm ing sma, den-gĕnahakĕn ring ruhur ing kakayon, ring lĕmah sangar, ring catuspatha, yen hana wong mangkana, aglĕh anluh arane, manih ring wong anulisakĕn aran ing wong ring balung, ring kapâla, den-wor ing arĕng lawan gĕtih lawan trikaṭuka, den-pĕṇḍĕm ing tuban, ring pamanggahan, iku aglĕh anluh arane, ring wong, yen aulah mongkono patenana de nira sang amawa bhumi, yen sacihna sayakti, tka ning anak putune, bapa ibune, sakehe kabeh hayo hana kari ring loka, done rahayuha ning bhuwana, kunĕng sarwwa dṛwene alapĕn de nira sang amawa bhumi kang hana ring gnahe, yen hana ring deça adoh, ring deça len hayo pinet de nira, anak putu ning anĕluh aglĕh patenana uga de sang prabhu apan anut pagawene bapa ibune, kunĕng dṛwene kabeh kang wong aglĕh ikâ, kang haneng paradeça, alapĕn de nira sang prabhu sang wiçeṣa ring deça len ikâ, sanggone atitip amtokna sagunge titipane.

174 Yen hana wong angulahakĕn gawe, sahosaking tingkah ing aglĕh, kasukhahane awake done, sangkane çatrune mâri asĕngit ing awake, abalik awkasan asih, sangkaning wong akeh asih makâdi siha ning mitra, mi-

trânuraga arane, paran ta ulahe? Anulisakĕn aran ing wong ring tambaga, den-pajokĕn ing kayu, ring kabuyutan ring sarangan, anulisakĕn aran ing wong ing kayu anampĕki wijâ kuning, yen karuwan ring wong mangkana, ḍĕṇḍa wolung tali de nira sang amawa bhumi.

175 Wong aweh pinangan, lawan aweh inuminuman mati kang den-wehi dene kang den-pangan, den-inum ikâ, kang aweh ḍĕṇḍa patang lakṣa de nira sang prabhu; awuru pò kang winehan, mâti tibâ ring api, tibâ ring bañu, mâti de ning lalaṇḍĕp ring lĕbuh, ring dalan, yan mangkana tan wicaranĕn de sang amawa bhumi.

176 Ring wong kĕḍi, wkasan arabi paḍa karĕpe lawan wong wadon alakiarabi, patenana de sang prabhu, prakâçakna de nira.

177 Wong kḍi, ring maling, ring âtatâyi, yen sacihna sayakti, patenana uga de nira sang adṛwe bhumi, yen hana angawara, anungkulakĕn ring kang kinon amatenana patiha ning kḍi maling, âtatâyi ḍĕṇḍanĕn patang lakṣa de nira sang amawa bhumi, yen huwus ḍinĕṇḍa kang angawara ring amateni kḍi arabi, (maling) lawan ring âtatâyi, patenana de nira.

178 Ring wong andalih anĕluh ring wong tanpanĕluh, angewereweraken ing pakehan ing wong tur tan sacihna sayakti, ḍĕṇḍa ning awṛtta tur nora atut amatang lakṣa ring wong satunggalsatunggal de nira sang amawa bhumi.

179 Ring wong andalih âtatâyi ring nora âtatâyi, ring wong andalih maling ring nora maling, liñok pandalihe ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, anduwilatĕk arane; ring wong andalih angaloni rabi ning wong, yen liñok pandalihe, ḍĕṇḍa salakṣa de nira sang amawa bhumi anduwisantĕn aranya.

180 Ring wong lĕwih pinaten de ning wong dinalih anĕluh tur liñok pandalihe, anuli añcorah pasusuratan apan hana

hutange harĕp tanpanahurane hutange sangkane angârana andalih anĕluh, iku wong amati pahutangan arane, ḍĕṇḍanĕn wolung lakṣa de nira sang amawa bhumi, tur anahura hutange mulihanikĕl, ḍĕṇḍane amatang lakṣa ring wong satunggalsatunggal.

181 Ring wong âtatâyi lawan wong abhicâra manih maling, yen paḍa sacihna sayakti patenana de nira sang amawa bhumi, den-tanpaçeṣa tka ning anak putune prakâçakna ring loka, hayo inghurip de nira sang amawa bhumi, yen malayu luput de ning kang kinon amatenana, tan mĕnĕnga sang amawa bhumi, yen angungsi ring deça paradeça de nira, katmu patenana uga, buron arane ring wong mangkana.

182 Ring wong awarah ring sang lĕwih yen hana sing pelag, yen dṛwe, wĕwnang, yen hana wowohan ratnâdi, wong wadon lĕwih, wkasan tan tĕmĕn, tan karuhan gnahe iku wong aweh râga tanpesi arane, ring wong mangkana warah tan tuhu ḍĕṇḍa salakṣa de nira sang amawa bhumi kahilangan ing manah mûḍha.

183 Ring wong sḍĕng doṣane, ingangkatakĕn maring pamanggahan, yen ha[ka]rĕp ahuripa, anĕbusa wolung tali patuku alas arane.

184 Wong angaku dṛwe ning adṛwe, liñok pangakune sanes rupane, dṛwe ning len ikâ lawan dṛwene, iku anghoṇo (l. anghoho) dṛwe arane, ḍĕṇḍanĕ(n) (k)ang angakuaku, samulene dṛwe den-aku ḍĕṇḍahane hajihajinĕn rĕga de sang amawa bhumi angalap tur dṛwe kang den-aku mulihanikĕl ping ro.

185 Ring camra añokot manuk ring kurungan anahut ayam ing cangcangan, ring kurungan, tan tinĕmbang ikang camra de ning adṛwe, kewala mnĕng uga, ḍĕṇḍanĕn nĕm tali samas kang adṛwe camra de sang amawa bhumi, yen anĕmbang ring camrane tan patiya ḍĕṇḍanĕn sapangrahup ing ayam, yen tan

anahut iṇg kurangan, ing cangcangan patenana uga camrane.

186 Ring kbo sapi amangan sarwwa wija[h] pari âdine, ikĕtĕn ikang kbo sapi de ning adṛwe sawah, yen hilang kang kbo sapi, matiha kunĕng, kang angikĕt angĕlenana sagung-lit ing rĕga [,] ning kbo sapi, yen agĕring aweha w(l. p)atuku tamba, kang adṛwe kbo sapi angĕ(le)nana salonglongane kang rusak kang p(in)angan ikâ anikla ping ro, yen tan anĕbus tumuli kang adṛwe kbo sapi, kawngena, aweha pamilang dina sahingane [,] tanpanĕbus, mangkana çâsana ning loka, yen kang adṛwe kbo sapi angalap saking aspi, tanpanĕbus ing pangikĕtan, kang angikĕt nora wĕruh, duk den-pet, kang adṛwe ḍĕṇḍanĕn rong tali de nira sang adṛwe bhumi, tur anĕbusanikĕl ping ro, yen den-colong wngi kang ikĕtan kbo sapine ring adṛwe maling arane.

187 Ring kbo sapi agalak ring pamanganane, haneng paguyange, ring pahubane, yen hana wong mari ring gnahe kbo sapine, den-singhat kang mara ikâ, den-ga pokunĕng, dudu aranana angamukbo (sa)pi ikâ, tan yogya patenana ring kbo sapi agalak, yen pinaran gĕnahe, yen anghel pinagawahakĕn aninghat ing amagawehakĕn, aninghat ing anghon, yen anghel saking [saking] sawah, dudu angamuk ikâ arane, hayo pinaten de ning loka.

188 Ring kbo sapi asinghat, atukar ing alas, ring tgal, ring lmah, nora wĕruh (k)ang anghon, yen matiha kang kbo sapi salah wiji, yen tikĕla kunĕng, tan tĕmpahakna ring kang adṛwe kbo sapi aninghat, yen hana kbo sapi inghon, asinghat paḍa kbo sapi anghon (l. inghon) nora ginĕrek de ning anghon, tan den-sapih, yen mati kasinghat, tikla kunĕng, petĕn kang aninghat, de ning adṛwe kbo sapi [,] mati tikĕl kasinghat, yen atatu salah tunggal, kang adṛwe[n] kbo sapi tanpatatu tur anglarani aninghat aweha patuku tamba ring kang (ka)singhat.

189 Ring kbo sapi agalak asinghat ing wong tanpakâraṇa, angamuk ikâ arane, yen hana sapi mangkana, rĕbutĕn tumbakĕn de ning wong akeh, alapĕn daging(e) kbo sapi ikâ, tan wicaranĕn de ning adṛwe kbo sapi, ring sapi sinĕngguh angamuk, yen kboha kunĕng, kang dene sĕngguh angamuk de ning wong, tumuli[ha] pinaten dinalih aninghat; yen liñok ujare kang amateni, apan[he] dene karĕp ing daging sangkane amateni, kbo sapi kang denpateni ikâ, mulihanikĕl piṇḍo maring kang adṛwe, tur kaḍĕṇḍaha rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

190 Ring wong amadung kayu, angrubuhi wong, anggugutuk olih wong, yen upacâra kagutuk, yen tan den-maha, angajarakĕn halahapene kang kagutuk ikâ, lawan karubuhan kayu, yen mati kbo sapi salwir ing upacâra kang karubuhan kayu, kang kagutuk, anglenana samule ning u(pa)câ(ra) kang mati, rĕganana saṛĕgane anglekna satngah maring kang adṛwe, apan tan den-maha dene angrubuhi, dene anggutuk ikâ, mangkana çâsana ning loka apan ing upacâra mûḍha nora wĕruh ing kagutuk[a] yen a(ng)larani upacâra karubuhan kayu, kagutuk, makâdi wong, aweha patuku tamba kang angrubuhi lawan kagutuk (l. anggutuk) ikâ, ahingana sawarase, tur kaḍĕṇḍaha limang tali de nira sang amawa bhumi, kaluwarane pagawene [ra] tangane, yen mati wong kang karubuhan kayu ikâ, kang anggutuk, kang angrubuhi aweha (pa)kuramas, lâwan patĕpung tawar, isuhisuh maring kadang-wargga ning mati, yen gustine kunĕng pakambaligine lawan pakuramas rong tali, mangkana çâsanane, kunĕng yen tan ahiḍĕp ling ing âgama, kang angrubuhi ikâ lawan anggutuk pâpane paḍa lawan (â)tatâyi ring pâtaka, yen anangtang ababaribinan, kalah dene aucapan, kang mati mulihanikĕl piṇḍo, ḍĕṇḍa patang lakṣa, paḍakna lawan amateni akâraṇa kasṛngĕn, amata (l. amaha) kalingane, yen tan

a[ha]lara kang karubuhan, lawan kagutuk, tan aweha patuku tamba, tan kaḍĕṇḍaha.

191 Ring a omahomah, yen tan aweh wawacan walaga ring deça, tan siddha pomahomahe[,] wong alakirabi, yen tan asrah papan walagara ring deça manih ring sirah, ḍĕṇḍa wolung tali de nira sang amawa bhumi, yan ring strî uttamâ wolung tali, yan ing strî madhyâ patang tali, yan ring strî kaniṣṭhâ sewu nĕm atus, yen tinagih de ning deça tan asrah, mangkana doṣane.

192 Ring rarâ huwus winehan tukon de ning jajaka, asangketa mâsa ning dina rahayu patĕtĕmone, durung tka ring pasamaya ning bapa ning rarâ, pinungpang ing jajaka kang sasrah tukon ikâ, paḍakna lan amurugul, âpan tanpangantekĕn pasangketa mangkana çâsanane, tukon tanpa gawe, parahilangĕn, petĕn de ning bapa ning rarâ, jajaka ikâ, ḍĕṇḍanĕn patang lakṣa de nira sang amawa bhumi, mangkana pawarah bhagawân Bhâ(r)ggawa.

193 Ring wong aomahomah, alawas atĕmu anakanak [rarâ], bapa uga wiçeṣa ring anake, rarâ(ma) wadon nora wiçeṣa ring anake, yen den-palakekĕ(n) de ning rarâmane wadon rarâ ikâ, tanpakon ing bapa, wnang wong atuha lanang amasahakna palakine rarâ ikâ, yen dudu karĕpe mantu, rarâmane wadon manih rarâ ikâ, amalekna tukon [,] ring jajaka tan kinarĕpan de ning bapa ning rara.

194 Ring wong anggamĕli rarâ, anangis akrak rarâ ginamĕlan ikâ, akeh wĕruh yogya gawenĕn sâkṣi pinaka cihnane hana, pakenana (l. patenana) kang anggamli de nira sang amawa bhumi.

195 Ring wong aomahomah tanpanakanak, mati salahtunggal, yen mati wadone (po)mahomahe kabeh ....

196 Ring wong alaki arabi olih amrihmrih arok s(l. p)omahomahe, gagawane, duk mahu matĕmu sowangsowang, iku nora wnang yen aroka, yen durung gnĕp limang

tahun, yen gnĕp limang tahun patĕmune, arok pomahomahe, sakalwira ning dṛwene, samangkanane siddhahawong rikâ (l. awor ikâ); ling sang [pan] paṇḍita.

197 Ring wong aomahomah, arabi sawiji, wkasan akeh (an)ake, mati rarâmane lanang; anak lanang kang atuha, angalapa sing dṛwene lĕwih karuhun, uddhâra arane saking âgama, sasḍĕnge pangalape, yen agung pomahomah den-agung pangalape ring pangalĕwih yen alit pomahomah, den-alit pangalape (ring pa)ngalĕwih, lwir ing uddhâra, satahil, rong tahil, patang tahil [tinuta] anuta sayogya ning dṛwe dinum, saṇḍĕg ing hingan, ring wong mahomah (l. pomahomah) paralimanĕn de ning anakang atuw[h]a, ring mas limang tahil, pinaka panganggo de ning rarâma, paḍa lĕwi(h) rupane, warṇnane, kang patang duman alapĕn ing sanak-atuha, kang sa[dun]duman dumĕn papak ring sanak anom kabehan, dṛwe kabeh mangkana uga, ring-pañcoddhâra tan yogya hayo angalap dṛwe limang duman, sanakabeh saduman den-kĕmbuli, hingane alapĕn patang g(l. d)uman uga, pangalĕwiha (l. ohe)saking sanaka-(beh) a(l. i)ngaranan caturuddhâra, hayo pahjeddara (l. pañcoddhâra) yen sanakatuha anganggo caturuddhâra anĕmu kadĕrggayu sanaka.

198 Ring wong angahap (l. angalap) balubalu ning pakaraman balubalu ning denbidara, ḍĕṇḍa wolung tali de nira sang amawa bhumi.

199 Ring wong arabi anakawalon, ḍĕṇḍa patang lakṣa de nira sang amawa bhumi, anasarnnala(sa)r arane, tanpanut gape (l. gawe) ring wong mangkana.

200 Ring wong tanpanakanak, anilih dṛwe meta kang analih (l. mati kang anilih) kang adṛwe cahilangak (l. kahilangan) ing dṛwene arane.

201 Dṛ(we) ning (ta)npanakanak, yen mati, sang prabhu sira angalap.

202 Li (l. Ring) wong tanpanakanak angodara paradeça mati ring parane, dr̥wene alapĕn de nira sang amawa bhumi, dr̥we kalĕbu ring sumur arane.

203 Yen sang paṇḍita mati tan(p)anakan(ak), sadr̥we nira tan alapĕn de nira sang adr̥we bhumi, apan dewadr̥wyâtmaka.

204 Ring wong angangasi hutang, ring wong anagih tanpatihatang (l. tanpapihutang) karo ring wong mangkana tan wĕruh ing dha(r)mma arane, yen tan [hana] harĕp kalaha salah tunggal, konĕn adewâgamaha de nira sang amawa bhumi, yen kna ring dewâgama konĕn anahura hutange, mulihanikĕl piṇḍo, ring wong anagih tanpa(pi)-hutang mulihanikĕl ping ro sapa(na)gihe, tur ḍĕṇḍanĕn de nira sang amawa bhumi sagung ing panagihe muliha-nikĕl ping ro, paḍa uga rehe lâwan angangasi hutang panikle, ḍĕṇḍanĕn den-paḍa de nira sang prabhu andoṣani ring wong mangkana.

205 Ring dr̥wya bhinukti de ning len [ra]ring saṇḍing ing kang adr̥we tur mnĕng tumon ing dr̥wene n(l. bh)i-nukti ring wong len, yen akara daça tahun ring lawase dr̥we den-bhukti ring wong len, hilang [hilang] ikang dr̥we yan mangkana prasiddha dr̥we ning sarisari [sari] ambhukti, amalaku haji sapisis pisan kewala [,] kang adr̥we mula, tan yogya wehana, kadaçawarṣa arane.

206 Kang tan wnang hilanga, sasaṇḍan lmah, dr̥we ning rarâ, dr̥we titipan ing wong wadon, dr̥we nira sang ratu, dr̥we nira sang watĕk angaji, lawasane tan hilang, nora kna ring kadaçawarṣa ikâ.

207 (Kang) yogya titipana dr̥we[we] ning wong, lwire wong aruhur kawangçane, wong rahayu lakune, wong wĕruh ring dharmma, wong satya ring ujarya wong ma-hâpawitra, wong sugih yanharĕp, guhaning titip dr̥we; ling sang paṇḍita.

208 Ring dr̥(we) ti(ni)tipakĕn kamalingan, keli ring

bañu, katunon, pinet de nira sang amawa bhumi, binaranang ing corah, nora wnang anglenana kang tini(ti)pan, kang atitip tan malakuha.

209 Ring wong tini(ti)pan, yen mati kang atitip tanpakaki, tanpanini, tanpabapa, tanpababu, tanpanakanak, tanpakaponakan, tan-anarwwa sanak amisan, amingro, iku (ikang) ingaran pratyantara kabeh tan hana, tan ulihakna ring dṛwya, patitip de ning tinitipan, yen mati kang tinitipan nora hilang ikang dṛwe ning pratyantara, apan lagi ahurip kang atitip tanpanakanak ikâ, wehĕn dṛwe patitip ikâ de ning anak ing tinitipan ring pratyantara ingkana (l. ikâ, yen mangkana) tan sanggratana de nira sang amawa bhumi dene anak ing tinitipan angulihakn ing titipan, tan ucapĕn kadangwargga ning tinitipan, tan wnang tanpangulihakna titipan.

210 Ring amalaku dṛwe titipan tan wanehakan (l. winehakĕn) de ning wong kang tinitipan, hana manih wong apakṣa amalaku titipan, tur tan atitip karo ring wong mangkana, corah arane, konĕn adewâgamaha de sang prabhu, dewâgama arane acora, yen duk atitip lâwa(n) [sing] tinitipan tanpasâkṣi kang susâkṣi, yen kna ring dewâgama pasore, mulihanikĕl ping ro sapangakune ring dṛwe ikâ, mangkana manih ḍĕṇḍane sagung (ing u)lihul(i)hanẹ dṛwene ikâ de nira sang amawa bhumi.

211 Ring titipan katinggal, akârana de ning deça rusak binahak de ning wong, geger de ning ratu aprang paḍa ratu, ingalap ing maling, katunon, keli ring bañu, tanpangĕlenana kang tinitipan yen mangkana, pan kapañcacadarana (l. sâdhâraṇa) arane, ling ira sang paṇḍita wruh ing âgama.

212 Ring wong anilih dṛwe ning wong cikolikan (l. cinolikan) ingalap de ning maling, angĕlenana samule ning dṛwe ikâ kang anilih, aleñge aran ing anilih mangkana.

213 Ring rarap çeşa (l. rarâ wiçeşa) kawongane, huwus winehan tukon de ning jajaka, tumuli jajaka iku angucap angungsi dharmma, lawan angucap angulati art(h)âh, tinggal tukon(e) jajaka ikâ, liñok ujar ing jajaka ikâ, makidi (l. makâdi) yen sang dwija, kapaten ing dharmma arane, tininḍa ring rarâ yen mangkana, de ning tukon petĕn de ning rarâ ikâ uga, tan muliha maring kang adṛwe panuku strîdhana arane saking âgama.

214 Ring rarâ huwus winehan panglarang de ning jajaka(,) ake(h)[,] wong wĕruh yen kaliwat saking limang wulan lawase panglarang ikâ, nora wnang udalĕn man(ih) ikang panglarang de ning jajaka, wulañjar aran ing rarâ [arane] ling ing loka, wnang rarâ ikâ wehana ring len dene râmane.

215 Ring rarâ huwus winehan tukon de ning jajaka wkasan mati jajaka, yen hana harane (l. arine) lanang jaja(ka) ikâ, wnang wehakna ring arine ikâ dewarahara arane, karĕpana ikâ de ning wĕrĕwĕrĕh ari ning mati, wĕrĕwĕrĕh arane jajaka.

216 Ring atuku aweh pamañ(j)ĕr, kang aweh pamañjĕr nora tka ring pasangketane, kang den-tuku wnang hayo wehana, tur pamañjĕre hilanga; ring tutukon hana doşane, hana hala pinaka wadane, tan den-warahakĕn dene kang adol, kang tinuku mangsul, pisis panuku mulihanikĕl ping ro.

217 Ring wong añjurang lmah ing lmah, angurugi talaga, rawa, siwakan, sumur, tanpakon ing adṛwe, ḍĕṇḍanĕn rong lakşa de nira sang amawa bhumi, kang riku.

220[a] Ring mirişya (l. pâruşya) ucapĕn mangke. Ring kşatriya angamanuman brâhmaṇa, ḍĕṇḍanĕn sang kşatriya rong tali, yen waiçya angumanuman ing sang brâhmaṇa, ḍĕṇḍanĕn ikang waiçya limang tali, waiçya arane wong tani, çûdra angumanuman ing sang brâhmaṇa, doşa ning

çûdra doṣa pati, patyanana ring wong adagang angumanuman ing sang brâhmaṇa de sang prabhu; sang brâhmaṇa yen angumanuman ing sang kṣatriya, ḍĕṇḍanĕn sang brâhmaṇa, (a)ngumanuman ing wong tani, ḍĕṇḍanĕn sang brâhmaṇa limang atus, brâhmaṇa angumanuman ing wong adagang, sang brâhmaṇa ḍĕṇḍanĕn satak sawe; sak pahayunĕn manih.

218 Ring wong amiḍik pomahan, talaga, rawa, sawah, kali, bĕbĕngan, taman, tgal, ḍĕṇḍane salakṣa de nira sang amawa bhumi, yen saking tan-wruhe, ḍĕṇḍane patang tali, kang den-piḍik muliha kadi duk alawas, yen hana bhuktine, tagihĕn tĕlung pañarang, yen alawas.

219 Ring wong kasĕrĕngĕn angumanuman ing wong len angawakĕn mala ning awak, angawatakan (l. °ĕn) çirah, pangan, laku, solah, tojanman, kawongan, angawatĕkĕn (l. angawatakĕn) kagunan, aji, ring wong mangkana wâkpâruṣya arane.

220[b] Ring pâruṣya ucapĕn mangke. Ring kṣatriya angumanuman brâhmaṇa de sang prabhu, sang brâhmaṇa, yen angumanuman ing kṣatriya, ḍĕṇḍa ning brâhmaṇa sewu, sang brâhmaṇa angumanuman wong tani, ḍĕṇḍanĕn sang brâhma(ṇa) limang atus, brâhmaṇa angumanuman ing wong adagang, sang brâhmaṇa ḍĕṇḍanĕn satak sawe.

221 Ring wong angumanuman wong paḍa kula-kawongane, kang angumanuman ḍĕṇḍanĕn satak salawe; mangkana ajar ing çâstra.

222 Yen sang kṣatriya angumanuman ing wong tani, ḍĕṇḍa ning sang kṣatriya sewu, ring wong tani angumanuman ing bot [da]dagang, ḍĕṇḍa ning wong tani sewu, ḍĕṇḍa ning wong tan(i) angumanuman ing kṣatriya ḍĕṇḍanĕn ikang wong tani rong eyu (ewu).

223 Ring bot dagang angumanuman ing kṣatriya, ḍĕṇḍa ning bot dagang limang tali, ring wong tani ingumanuman

de ning bot dagang, ḍĕṇḍa ning bot dagang rong tali.

224 Ring wong nîca càṇḍâlajanma angumanuman ing sang brâhmaṇa, ring sang paṇḍita, patenana kang wong nîca câṇḍâla de sang amawa bhumi.

225 Ḍĕṇḍapâruṣya ucapĕn mangke. Ring wong amuk(u)l, anuduk ing kayu, angitaki (l. anggitik ing) watu anglarani, angĕmu gĕtih, atatuha kunĕng, anugĕlakĕn, anikĕlakĕn balung, mat(l. °k)âdi yen amatenana sarwwa sato, yen wong âdine, aran ing ulah wiwijinĕn, salah tunggala (i)kâ ḍĕṇḍapâruṣya arane, ling sang paṇḍita, mangkana ring wong amrang ing sañjata, anuduk âdine, anggitik ing watu, ring wingkâ, amukụl ing kayu, ring balung, anaṇḍat gulu ning len ing tatali, anilĕpakĕn ing bañu, anampel, amĕrĕp, anggarut, anĕpak, andĕdĕl, anggoñoh (l. anggocoh), anggapuk, anahuthamok, amlacing, angidoni, aniratra ambal (l. anirati umbĕl) ilu, anampĕki kĕkĕmahan, anampĕki ririgĕn, angguṭuk ing tai, angantĕpakĕn ing tai, anuṇḍungakĕn ing tai, ring patunan ing celeng, iku pratyeka ning ḍĕṇḍapâruṣya.

226 Ring bot dagang anglarani ring brâhmaṇa, asâdhana tangan, suku, cangkĕm, çirah, ḍaḍa, gigir, bâhu, plat, silip (l. silit) iku ta sâdhanane pâruṣya ring samajanma lĕwih kang den-pâruṣyani, sing sâdhanane aṇḍamalani, tu[ng]gĕlana de sang prabhu, mangkana ling bha(ga)wâ(n) Manu ring çâsana.

227 Ring çûdra, makâdi ring câṇḍâlajati angrĕngguk çirah sang brâhmaṇa tugĕlana tangane de nira sang prabhu, yen andĕdĕl ing suku, ikang çâṇḍâla çûdra tugĕlana sukune de nira sang prabhu.

228 Ring câṇḍâla (çûdra) anglunggụhi kalungguhanira sang brâhmak(l. °ṇ)a, ikang çâṇḍâla çûdra prangĕn wangking-wangkingnya de ni(ra) sang prabhu.

229 Yen ing çûdra câṇḍâla anguyuhi ring sang brâhmaṇa

ikang câṇḍâla çûdra tugĕlana plate, yen ikang câṇḍâla çûdra hamiwakarpying, amiji[ng]t irung amumuṇḍak, anggutuk ing tai, añjĕngkangakĕn, angantĕpakĕn ing tai, ikang çûdra câṇḍâla tugĕlana tangane, yen ikang çûdra (câ)ṇḍ(âla) angissing(h)i ring sang brâhmaṇa, dulĕkĕn ing wsi abang hilihe (l. silite), yen amlĕcing tugĕlana plate lawan tangane de nira sang prabhu.

230 Yen hana wong pâruṣya akâraṇa kakayu, watu dene anglarani, patikiwen makâdi ye(n a)nglarani wong, sasḍĕng ning dukhane kang den-arani, pinatut lawan gung lit ing ḍĕṇḍa de nira sang adṛwe bhumi amrayogakĕn ḍĕṇḍa, yenora pati alara dene amrang, amukul, anggatuk den-alit ḍĕṇḍane limang atus, yen madhyama kanin ḍĕṇḍa sewu[s], yen uttama kanin (t)ĕka ring balung makâdi, yen tikĕl, ḍĕṇḍa rong lakṣa, yen abang kulite emu, angmu gĕtih, ḍĕṇḍa rong tali, tur wong pâruṣya apatiba jampi, patuku tamba, hingana sawarase tatu kang (den-)pâruṣyani[n].

231 Ring wong angrĕmĕkakĕn dṛwe ning wong, anikĕlakĕn, anggĕmpalakĕn, anigarakĕn, akâraṇa tiwase, tan wĕruh dene anggutuk, amukul, amrang dṛwe ning para kang rusak ikâ, kang kagutuk, kagitik [ikâ] kaprang (ikâ) mulihanikĕl ping ro, anglenana susukhan ring adṛwe den-muli(h) kayeng kuna, mangkana ḍĕṇḍane de nira sang amawa bhumi, gung ing ḍĕṇḍa den-paḍa lâwan ĕlenĕlen kang rinusakang nikĕl (l. tikĕl).

232 Ring wong anunggang paḍati, ye(n a)jarana tinunggangan kunĕng, sakalwira ning tunggangtinungangan, anggĕpok angidĕki wong, yen mati wong ikâ kang dengĕpok, den-idĕk ikâ, kang anunggang yen kang asarathi kunĕng, ḍĕṇḍanĕn rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, tur aweha pamidâra wolung tali ring kang adṛwe sowang (l. rowang) yen ing kadang wargga ning mâti, gnaha ning aweh.

233 Yen angidĕk sapi, yen angidĕki ajaran, yen uṣṭra mâti den-idĕki ikâ, kang asaram(l. °th)i ḍĕṇḍanen salakṣa wur (l. tur) angĕlenana sarĕgane, samajanane kang mati ikâ.

234 Yen alit sapi kang mati ikâ, yen ajarana, yen uṣṭraha ḍĕṇḍa ning asarathi patang tali, angidĕki ayam, bebek i[kâ] kang linumbatan, cinangcang, ḍĕṇḍa limang atus, angidĕki ayam ing bobotoring cangcangan, ring kurungan, ḍĕṇḍa satali.

235 Angidĕki[ng] wḍus wiwi, wḍus padu, bañak, ḍĕṇḍa ning asarathi rong tali, yen angidĕki[ng] camra, celeng ḍĕṇḍa patang tali, tur angĕlenana sapama(ja)n(e) rĕgane kang kedĕkan ikâ.

236 Ring rabi, anak, kawula lanang, kawula wadon, sanakunĕng, yan çiṣya, saudara ikâ arane kabeh yen adoṣa, salahsawiji katkana doṣa, tĕmbangĕn ing pring sawilah, yen t[in]ĕmbangĕn ing tatali kunĕng kang tinĕmbung gigire, lĕngĕne, pupune, bobokonge, hayo tinĕmbung çirahe, yen tinĕmbung çirah agung doṣa salah sawiji, dene gnahe adoṣa ḍĕṇḍanĕ(n) rong lakṣa de nira sang amawa bhumi.

237 Ring wong añolong iwak ing tambak manih yen larane, ḍĕṇḍa ning añolong wolung tali de nira sang amawa bhumi, yen akeh kang añolong wiwijinĕn amolung tali ring wong (s)atunggaltunggal, tur iwak kang deñ-colong mulihanikĕl ping ro, yen wĕngi kâla dene añolong patenana uba (l. uga) doṣane.

238 Ring wong añolong pari, lĕwih saking sapuluh tĕnah olihe añolong patenana de nira sang amawa bhumi, yen sapuluh tĕnah dene añolong pari tikĕlakna ping sawlas, ḍĕṇḍane maring sang amawa bhumi, pari kang dencolong mulihanikĕl ping ro ma*ring kang adṛwe pari* cinolong, yen wngi mâsane añolong patenana uga de nira sang amawa bhumi.

239 *Ring* wong añolong kĕmbang, añolong pari yen akḍik olihe, bobotana, sawĕrate bobote [a]tikĕlakna ping l(l. s)awlas, ring añolong gangan, kuni(r), tĕmu, gamongan, añolong pring, añolong odododan, bubungkahan, akḍik olihe añolong, tan mule pañolonge, ḍĕṇḍanĕn satak de nira sang amawa bhumi, tur olihe añolong ĕka (l. ikâ), mulihanikĕl maring kang cinolongan.

240 Ring wong añolong mâs, manĕ(l. °i)h añolong ratna, yen añolong dodot, yen lĕwih saking haji satus doṣa pati ning añolong de nira sang amawa bhumi, yen lĕwih (saking) haji sawe, dṛwe kang de(n)-colong ikâ tugĕlana tangane ring kang añolong de nira sang adṛwe bhumi, yen dur(u)ng saking haji sawe kang den-colong ikâ, tikĕlakna sawlas, samule ning dṛwe den-colong ikâ ḍĕṇḍanĕ(n) de nira sang amawa bhumi, tur olihe añolong k(l. t)ikĕlakna ping ro maring t(l. k)ang adṛwe[ne] kang cinolongan.

241 Ring wong añolong sajĕng ring umah, añolong skul añolong kĕklan, añolong iwak mtah ratĕng añolong manuk[a], añolong miñak, añolong lnga, añolong madhu, pdan (l. pĕhan), ma[h]lam, pulut, [tut], gagarangan, kuwuk, laṇḍak, yen haneng umah den-colong, akâraṇa harĕpe ring iya, manih añolong anamana*man* . . *mak*âdi raga, kicir, yen lagi ring umah, añolong guci, pinggan sakeh ing wawaḍah wigil pa . . n, kĕṇḍi kukĕng (l. kunĕng), añolong uyah, tarasi asĕs (l. asĕm) prak (l. wrak), jruk, sahana ning raragi haneng umah manih añolong bhasmara awu, arĕng ikâ, kang den-colong salah tunggala, makâdi bras ring pasimpĕnan den-colong, kang añolong, ḍĕṇḍanĕn samulene rĕgane kang den-colong ikâ tikĕlakna pi(ng)ṇdo, tur kang den-colong mulihanikĕl maring kang adṛwe, ḍĕṇḍa anikĕl ping ro sarĕgane maring sang amawa bhumi.

242 Ring wong angiwat wong ngahabika wong wadon

lĕwih, añolong ratna lĕwih patenana kang añolong ikâ de nira sang amawa bhumi.

243 Yen hana wong añolong kbo sa[m]pi, pangirid ira sang lĕwih, makâdi sang amawa bhumi kang adṛ(we) pangirid, yen añolong guguluning paḍati, kang añolung tugĕlana sukune satngah de nira sang amawa bhumi.

244 Ring wong sâhasa angrusak graha (l. gṛha) nira sang lĕwih, angrusak titingkahan ira sang amawa bhumi angrusak gnah ing sañjata, angrusakabuyutan, amalat gajah, amalat ajaran, ratha pangirid ira sang amawa bhumi den-walat ang (l. ing) wong, ika ta kang amalat patenana de nira sang amawa bhumi, tan rasanana, yen harĕp ahuripa kang amalat ikâ, yen ingapura de nira sang amawa bhumi ḍĕṇḍan ika de nira salima de ning wong mangkana.

245 Ring guru, ring rare, ring wong atuwa wayahe, ring brâhmaṇa, ring wong watĕk angaji, kunĕng sakalwira ning kang sinĕngguh sang paṇḍita, ling ning loka, yen âtatâyi, sa[sa]cihna sayakti ulahe, paran ta kang âtatâyi ingaranan? Wong anunoni umah ing wong, makâdi anunoni umah ira sang amawa bhumi, ring wong angupasi sasamane wong, ring wong anluh sasamane wong, ring wong angamuk, amiçunakĕn sang amawa bhumi, ring wong amurugul, kang nĕm iku tan *yogya* huripĕn de nira sang amawa bhumi, tan raṣanana patine, yen sacihna sadoṣa, yen sira amateni wong âtatâyi ikâ, tan kataman pâpapâtaka sira, mangkana kapagĕhan ira ring dharmma nira sang amawa bhumi.

246 Ring wong anggamĕli rabi ning arabi, tugĕlana tangane kang anggamĕli de nira sang amawa bhumi, iku ḍĕṇḍane, tur cihnanana tuṇḍungĕn saking deça nira, iku tĕtĕngĕre, yen anggamĕli rabi ning wong.

247 Ring wong angucapucap lawan rabi ning arabi, ring çunpa (l. çunya) ring taman, ring alas, ring kali,

sagnahane angucapucap uṣ (uga?) kikiwan uga hana smune maring wong wadon ikâ, nanging tan kalawanan de ning wadon, wong wadon ikâ tan istri rabi ning arabi, tan kapinghit, [king] anĕmoni guyu, angujarwating (l. angujiwati) strîsanggrahaṇa arane, ḍĕṇḍanĕn kang anĕmoni guyu ikâ limang tali, sangkane aṇḍik (l. akḍik) ḍĕṇḍane, reh ing wong wadon tan kapinghit, dudu larangan ing uttamajanma.

248 Ring wong angucapucap lawan rabi ning wong tumul(i) kaping(h)it dene lakine wong uttama-janma, iku stra (l. strî)sanggrahaṇa arane ......

249 Yen angucap(u)cap kararangguhan ing aspi, anghing dene ararasan ika, tan akâraṇa saking harĕp ing wong wadon ikâ, tan asmu pangucapucap ing basaja, kewala saking tan-wĕruhe ring lak(i), ring wong mangkana ḍĕṇḍanĕn limang tali, doṣane strîsanggrahaṇ(a) kalilane (l. kalingane) ring wong lanang lawan wong wadon, yen ujar ing çâstra, tan wnang yen asapocapana ring aspi, lawan rabi ning arabi, yen rabiha ning sanak, rabiha ning paman, [w]uwa kunĕng, rabiha ning anakmantu sakalwira ning strî larangan, tan yogya rowanga ning sapocapan ring aspi, tan ulaha nira sang wĕruh ing hang (l. sang hyang) âgama, apan mangkana dharmma ning dadi jahangĕt ing bra(h)ma.

250 Ring wong amahugi ri(l. ra)bi ning arabi [ningi], lawan amahugi larangan ing alarangan, amahugiha ri(ng) [ka] kawula dâsih nira sang lĕwih, makâdi kawula nira sang amawa bhumi, amahugi pinahugi de ning wong wadon, akâraṇa paḍa karĕpe, kang den-pahugenĕn burat, kĕmbang, suwĕng, al(i)ali, lading panunuratan, pangriringgitan, dodot, bûṣaṇa, sapaweweh ing amahugi haga (l. uga) pawehwehe kang lanang manih pawewehe kang wadon ikâ, katmu asisiwo(n) lâwan wong wadon ring

aspi, makâdi, yen anggugunananana, iku strîsanggrahaṇa arane, ḍĕṇḍa pati doṣane; mangkana doṣana ling sang paṇḍita.

251 Ring wong abcikula kajatine ingunggahan dę ning rarâ, han (l. tan) doṣanana kang ingunggahan ikâ, de nira sang amawa bhumi. Ring wong asor kajat(i)ne, sor kulane, ing(u)nggahan ing rarâ paramenakajatine, pisahakna rarâ ikâ lawan kang den-unggahi, huwus apisah, takonana de nira wong-atuwane rarâ ikâ, yen dudu karĕpe mantu wong lanang sor kulane ikâ, patenana wong lanang ikâ de nira, rarâ ikâ ulihakna maring rarâ(ma)ne, manih yen paḍa karĕpe rarâ ikâ lawan rarâmane lanang, wong lanang [k]asor kulane ikâ, aweha tukon maring bapa ning rarâ ikâ, jawikapatĕharane.

252 Ring (wong) wadon amarang, akon aharang (l. amaranga) m(i)trane wadon, lawan hana wong wadon sapadaluran lawan wong wadon lunghâ atata[r]wan ing[l. tin-]utakĕn de ning wong lanang, manih hana wadon aweh dunungan ing wong lunghâ, ring wong wadon mangkana katlu iku ḍĕṇḍanĕn patang tali de nira sang amawa bhumi.

253 Ring wong munggah maring pat(u)ron ing apaturon tanpakone kang adṛwe umah, nora ameti dṛwe, kewala munggah, yen wĕngi kâlane, w(l. ḍ)ĕṇḍanĕn rong lakṣa de k(l. n)ira sang amawa bhumi, yen rahina kâlane munggah ḍĕṇḍa limang tali, yen asingidan hana den-kawdeni, ḍĕṇḍa sangang tali tlung atak, yen tka saking tan-wĕruhe ḍĕṇḍa nĕm tali samâs, yen amarani saking agalake tur anangtang, ta(n a)ngunus kĕris, ḍĕṇḍa salakṣa angunus kĕris, tur amĕrang saka, waton, galar, ḍĕṇḍa rong lakṣa de nira sang amawa bhumi, yen dadi wicâra ring mañjing ing umah mangkana doṣane, yen kang adṛwe umah tan harĕp amicâraha ring mañjing ing umah ing aumah, tur angunus kerĕs sâkṣaṇa wnang patihane dene kang adṛwe umah, tan wicaranĕn.

254 Ring wong tinambang dene lakine, kang lanang lunghâ amet dharmma, atakitaki, ulahayu, antinĕn dene kang wadon wolung tahun, yen lunghâ angaji amet çâstra yantĕkna (l. antekna) nĕm tah(u)n, yen lunghâ adagang alayar, amet artha, antekna sapuluk (l. °h) tahun, yen lunghâ [y] arabiyantekna tlung tah(u)n, yenora akikirim kang lanang ring rabine (i)kâ, wnang alakiya ring len; ring wong wadon tinambang (de)ne lakine kang lanang apaparan anduradeça, antinĕn patang (ta)hun dene wong wadon ikâ, nora tka patang tahun, wnang p(l. k)ang wadon alakiya ring len.

255 Ring wong wadon alaki ring len, yen kang lanang mula hilang, mâti ring parane[ku], karung(u) lumaku wiku, kuming tan kawaça ring sanggama makâdi wuḍug ḍ(l. l)arane, yen mangkana tingkah ing wong lanang ikâ, kang wadon wnang (a)lakiya ring len.

256 Ring wong lanang yen edanedanĕn, yenahringanggirih larane, yen ayan larane, kuming tan lanang wkasan elik kang wadon, antinĕn tĕlung tahun, wong lanang ikâ dene rabine, konĕn angulatana tamba yen tan waras ing tlung tahun kang lanang ikâ, tan doṣanana wong wadon ikâ, yen alakiya ring len, sapanukune, tan muliya maring wong lanang ikâ, anganti sĕmi ning pang aking arane.

257 Ring wong wadon elik ing lakine, antinak (l. antinĕn) satahun dene lakine, yen malĕr elik ring satahun wong wadon ikâ, amangsulakna tukon anikĕla pinḍo amañcal turon arane.

258 [Swyang]? Yan sang brâhmaṇa arabi papat, sahos kanakṣabrâhmangabmakâ, dumana sawlasan uga, tan wehana sapaduman ing kang mtu saking brâhmaṇî, saking kṣatriyâ, saking wong tani, saking (wong) adagang, tan paḍakna, mangkana dharmma ning saratka.

259 Hana ta wtu ning anak rowlas ucapĕn mangke

ling baṭhâra Madu (l. Manu) mawarah ring janma kabeh, ingĕtakna sapating ambatgawe, nĕnĕm keh ing anak, wehana dṛwe kaliliran, kang nĕnĕma ning anak tan wehana dṛwe kaliliran, paran ta patunggaltunggalane? Anak ing ragisakan rarehan duk paḍa jajaka rara, olih ing ramâ reṇa amara(ng), rabi kapingroning aomahomah, huwus akinga tuwi, bh(l. ng)anging tan hana pocapane hala, tanpawada, tur kinon alakiha de ning râma-reṇane, anak paweweh ing sanak, kadang wargga, anak pinalaku anak ing wong len, anak olih ing rabi abibisan, kinon de ning laki, sangkane anakanak, anak ing wong len debuñjal (l. den-buñcal) pinupupupu ingaku anak, hinubang (l. iku kang) nĕnĕm, wnang amet(a) dṛwe [li] kaliliran. Êndi ta kang nĕnĕm(a)ne (nora) wnang ameta dṛwe kaliliran? Anak sḍĕng ing rarâ tan kasapekṣan kang pinaka bapa, anak casaruban akehanḍuha, anak ing wong wadon apĕpĕgatan lawan lakine tumuli alaki ring len, mahu kaworran wong wadon ikâ, mati lakine kang pinḍo, tan alawas muli(h) r(ing) lakine mula anutugadĕn dadihanirara ikâ, anak [ing] olih ing atuku, anak ing wong len amalaku ingaku anak, anak ing kawula sor kawongane ingaku anak.

260 Yen anak paweweh, lawan anak ing wong len ginawe anak, wehana satngah dumdumane, tan milu kaduman-duman ring angaku anak, yenora (h)ana anak tmĕn, wnang i(ka)ng anak paweweh, anak ing len (g)inawe anak, angalapa sing sa-dṛwe ning angaku anak.

261 Ring dṛwe winewehakĕn ing rabine de ning lakine, manih ring anak wineha(n) dṛwe de ning bapa, duk lagi huripe kasapekṣan de ning anak rabi jîwane arane, ring dṛwe mangkana tan m(l. w)ĕnang udalĕn de ning palara sanak kang mĕtu sana (l. saking) rabi len, kang winehan j(i)wadana, huta (l. uga) wiçeṣa ring dṛwe paweweh ikâ.

262 Tingkah ing putra ring pisis, warahakna patutunggalan ikang arane, kâyawṛddhi, wong a[p]mutrani angkokingawe, abotadangan, kâlawṛddhi wong ahuk(l. °t)ang amĕtoni nang[an]kĕn wulan, karaka (l. kâritâ wṛddhi) wong ahutang tinuduhan gawe, cakrawṛddhi wong ah(u)-tang anikĕl anggulung putrane, papat keh ing kalântara k(l. p)utra ning pisis, mangkana yenujar ing çâstra.

263 Tingkah ing putra ning pisis, aputra nangkĕn wulan hingane ring pisis p(l. s)ewu aputraha rong daça, patang daça, limang daça, mangkana putra ning pisis ning sewu nangkĕn wulan de ning pradana amutrakakĕn, anuta warṇna ning ahutang.

264 .. katuturakna ikâ[, kâyikâ wṛddhi, kâlikâ wrḍdhi karika (l. kâritâ) wṛddhi, cakrawṛddhi, lĕwih ika, çikhawṛddhi aputra pipilan, b(h)ogawṛddhi aputra pangan, angupaya sing enak, winehakĕn ing gnahe ahutang salwira ning putra, tan anglonga pawita[nga]n.

265 Mangkana manih ring [pi]hutang pisis, panip(l. k)ĕle ping ro, dodot anikĕl ping tlu uga, yan hutang pari anikĕl ping lipa (l. lima) uga, yan ahutang kombala, ahutang tutuggangan, ahutang guci, yen ring nĕm tahun anikĕl ping lima uga, mangkana kramane yen anut çâsana ning ahutang.

266 Kunĕng yen ahutang ajaran wadon, kbo wadon, sapi wadon, yen tka[ring lung tahun tunggal muliha roro; iku kramane.

267 Ring bhukten pucang, ring tisan, badeg, sawalan, wowohan sakalwir ing wowohan, yen olih ing am(i)çesa bhukti (,) bhukti kinawaçakĕn ing len, saking klare, kang adṛwe bhukti winiçesa ika ta kang anggaduhi surat pikukuh akeh sâkṣine duk winehan piyagĕma(n) dene t(l. k)ang aweh, anghing kinawaçakĕn dene kang amiçeṣa bhukti ikâ, saking tan kawaça ning kang adṛwe bhukti, den-ḍahut

tan ḳaḍahut, anghing malĕr analinali, ika ta arane bhukti çakti dene kang amiçe(sa) ambhukti arane bhukti[n] tan yun(l. °k)ti ling ning çâstra mangkana.

268 Apan ing bhukti (l. bhumi) bhinukti de ning len kinwawuhan (l. kinawruhan) de ning adṛwe bhumi[.] ring rong puluh tahun lawase bhinukti de ning para mnĕng tanpangucap kang adṛwe bhukti (l. bhumi), yan mangkana hilang dṛwene bhumine, mangkana hinang (l. ikang) paweweh ira s(i)ng . watĕk dâna, bhuktinĕn de ning wong len, at(l. ak)araṇa saking walate hilang paweweh ira sang aweweh, yadyapin ikang [ring] mas tuwi, winalat ing w(l. p)ara, saking wdine amanpakuha ring mas kang denwalat de ning wong ikâ, mnĕng tanpangucap kang adṛwe ring sadaça tahun lawase, hilang ikang samangkana.

269 Yen hana dṛwe [sawadna ning dṛwe] sarupawarṇna ning dṛwe, den-tinggala[ng]kĕn dene kang adṛwe, rakṣanĕ(n) de nira sang prabhu adṛwe bhumi rumuhun lawas ira angrakṣaha tlung tahun, yen liwat sakerika ikang dṛwe [ring tlung tahun] petĕn de ni(ra) sang amawa bhumi, apan dṛwya nira ikâ.

270 Manih tingkah ing kawula sangkal(l. °n)e dadi kawula, angawula dene katawan, angawula de ning pangan, angawula duk mahu mĕtu sakịng rarâmane wadon mĕtu ring umahe gustine, kawula olih ing atuku, kawula paweweh ing wong, kawula kaliliran saking rarâma lanang wadon, angawula dena kaḍĕṇḍa pisisangkaning dadi kawula ning wong, ring kawula mangkana ta kabeh, yen harĕp saha saking gustine, atĕbusa hutang rumuhun.

271 Kunĕng ring wong ahutang saking pangane, yen tan alawas dene angawula, hanahura samulene kang denpangan, salawase tan kawaça anambut gawene gustine.

272 Ring wong amaraçrada (l. amarâçraya) angher bhumi ning abhumi, deça ning adeça, he(l. a)ngawula

kinawulakĕn tanharĕp, winiddhi kinonkon de ning g(u)sti de ning lobha ning amarâçraya(,) gustine ḍĕṇḍanĕn salakṣa de nira sang amawa bhumi.

273 Ring wong adol kawula tan yogya dolĕn, tan kaharĕpe dinol, den-wiçeṣa dene kang adol, ḍĕṇḍanĕn salakṣa kang adol de nira sang amawa bhumi.

274 Ring wong anambani nora wĕruh ring osadha, nora wĕruh amantra prayoga, tan wĕruh tahwaning lara, angalap ta ya (l. pang)hĕbanghĕbang ring wong agĕring ikâ, ring wong mangkana paḍakna lawan maling liñok ring wong anambani mangkana, yen anambani upasara (l. upacâra) tan waras awkasan mani (l. mati) ḍĕṇḍanĕn patang tali tlung atak, yen hana anambani wong tan waras anuli mati ḍĕṇḍa salakṣa, yen anambani ring sang brâ(h)maṇa tan waras anuli mati ḍĕṇḍa rong lakṣa de rara (l. nira) sang amawa bhumi, yen mati kang dentambani[n], wnang patenana kang anambani ikâ, de nira sang amawa bhumi, mangkana pagĕh ing dharmma, çâsana ning samawarṇṇa.

275 Nihan lwir ing wong yogya gawenĕn sâkṣ(i) wong agawe gṛha, sugih mas pirat (l. °k) wong ake........

VERTALING.

---

1 Wij zullen nu mededeelen wie de „acht moordenaars" genoemd worden: 1e. Hij, die een onschuldige doodt; 2e. hij, die iemand aanzet om een onschuldige te dooden; 3e. hij, die een onschuldige verwondt; 4e. hij, die te zamen eet met een moordenaar; 5e. hij, die een moordenaar vergezelt; 6e. hij, die bevriend is met een moordenaar; 7e. hij, die een moordenaar verblijf verstrekt; 8e. hij, die een moordenaar hulp verleent; dit zijn de acht moordenaars. Drie er van zijn des doods schuldig, vijf er van worden met eene geldboete gestraft. Wij zullen, om ze afzonderlijk te leeren kennen, opnoemen, welke des doods schuldig zijn. Hij, die een onschuldige doodt; hij, die iemand aanzet om een onschuldige te dooden; hij, die een onschuldige verwondt; deze zijn des doods schuldig. En met eene geldboete worden gestraft, hij, die te zamen eet met een moordenaar; hij, die met een moordenaar bevriend is; hij, die een moordenaar vergezelt; hij, die een moordenaar verblijf verstrekt; hij, die een moordenaar hulp verleent; deze vijf moeten met eene geldboete gestraft worden; zij mogen echter niet door den vorst gedood worden, slechts de drie eerstgenoemden zijn des doods schuldig, zoo hunne schuld bewezen is; van hen wordt gezegd, dat zij hun leven op het spel zetten. Worden zij echter op hun

verzoek door den vorst begenadigd, dan wordt ieder van hen met 40000 beboet, tot uitwissching zijner schuld. De vijf laatstgenoemden worden door den vorst, indien hunne schuld door getuigen vast bewezen is, elk met 20000 beboet.

2 Indien iemand langen tijd met een moordenaar bevriend is geweest, zonder te weten, dat die man een moordenaar is, wijl zijn dorp of huis afgelegen ligt, zoo moet de vorst hem met 4600 beboeten, en wel omdat hij, hoewel lang met den man bevriend, toch niet wist dat hij een moordenaar was. Indien hij echter nog niet lang bevriend is geweest, en werkelijk niet wist, dat hij een moordenaar was, dan wordt hij niet beboet; zoo luidt de Âgama.

3 Indien eene slavin van haren meester wegloopt en iemand met haar wegloopt, dan wordt hij, die met haar weggeloopen is, wanneer de slavin weder door haren meester gevonden wordt, met 40000 door den vorst beboet, en moet, hetgeen de slavin haren meester schuldig is, tweevoudig teruggeven en werk leveren voor den tijd, dat zij afwezig geweest is; want hij, die met eene slavin van een ander wegloopt, wordt beschouwd als een dief.

4 Indien een slaaf van zijn meester bevel krijgt, werk, welk werk het ook zij, te zoeken, en dit werk door een ander beloond wordt, dan zal de meester het loon nemen, zoo dikwijls de slaaf het ontvangt. Wanneer nu later de slaaf door misdadigers omkomt, dan moet de loongever, indien hij het loon nog niet betaald heeft, dit aan den meester van den slaaf geven; over den dood van den slaaf mag de meester den loongever echter niet lastig vallen.

5 Bij echtscheiding zijn 4 bewijzen noodig: getuigen; het doorbreken van een geldstuk, terwijl de man de echtscheiding uitspreekt; het geven van water om het aangezicht te wasschen; het geven van ontbolsterde rijst; deze

voornamelijk dienen als bewijzen voor de echtscheiding; de echtelieden worden dan als werkelijk gescheiden beschouwd; indien deze vier bewijzen ontbreken, worden zij niet als gescheiden beschouwd en is hun huwelijk nog niet ontbonden. Wanneer eene vrouw zonder bewijzen van echtscheiding terstond met een ander huwt, dan zal hij, die haar tot vrouw neemt, door den vorst met 40000 beboet worden.

6 Indien iemand een hem toevertrouwd goed of pand bederft, en het blijkt, dat hij er gebruik van gemaakt heeft, het heeft gedragen of vervormd zonder verlof van den eigenaar van het toevertrouwde goed (pand), dan mag dit als zich onrechtmatig toeëigenen beschouwd worden; men ga daarbij op dezelfde wijze te werk als bij het bederven van een pand: de geheele waarde van het in bewaring gegeven goed worde tweevoudig van hem geëischt, ten voordeele van den pandgever en hij worde door den vorst beboet met 20000, aangezien degene, die een in bewaring gegeven voorwerp bederft, gelijk is aan een dief.

7 Indien iemand een anders slaaf, die onschuldig is, doodt uit toorn, dan betale hij de schuld van den vermoorde tweevoudig aan den eigenaar van den slaaf, en hij geve als bloedprijs (eene waarde van) acht bos, ter uitwissching zijner moordschuld. Voorts indien iemand eenen onschuldige, die geen slaaf is, doodt uit toorn, dan mag de vorst hem met 80,000 beboeten, en de moordenaar geve als bloedprijs 8,000 aan de bloedverwanten van den vermoorde.

8 Indien een in bewaring gegeven goed door den vorst wordt genomen, door dieven gestolen of geroofd wordt, indien het verbrandt of door water medegevoerd wordt, indien het wegraakt bij een hevigen oorlog, dan mag het goed niet door den bewaargever opgeëischt worden,

want het wordt beschouwd als getroffen door de *pañcasádhárana.*

9 Indien iemand rijst schuldig is, en het niet terstond betaalt (dan wordt dit elk jaar vervijfvoudigd); na vijf jaar is de uiterste grens bereikt, waarbij het vervijfvoudigen ophoudt; zóó is door den Âgama voorgeschreven.

10 Indien eene slavin van haren meester wegloopt, en ook een slaaf zijnen heer ontvlucht, en deze slaaf en slavin elkander op hunne vlucht ontmoeten en met elkander huwen, en langen tijd in eene andere plaats verblijf houden, terwijl zij verscheidene kinderen, zoo zonen als dochters krijgen, indien zij nu later door hunne meesters opgespoord worden, dan worden de kinderen verdeeld; de eigenaar van den slaaf krijgt twee gedeelten, de meester der slavin één gedeelte; sterft de slaaf het eerst, zoo neme de eigenaar der slavin van den inboedel eene hoofdvracht (sa-suhun) en de slavin keere tot hem terug; sterft de slavin het eerst, dan neme de eigenaar van den slaaf van den inboedel eene schoudervracht (sarĕmbat) en de slaaf keere tot hem terug; op deze wijze geschiede de verdeeling; zoo wordt in de çâstra's geleerd.

11 Indien eene slavin bij haren meester zijnde, door eenen slaaf, of wel door een vrije, gevraagd wordt om zijne vrouw te worden, zoo volgt de man de slavin in hare slavernij; over al zijn kinderen en bezittingen heeft de eigenaar der slavin eveneens macht, en is gerechtigd ze te nemen.

12 Indien een slaaf eene vrouw zonder geldschuld (eene vrije) of wel eene aanzienlijke vrouw huwt, en twee, drie, vier of vijf kinderen krijgt, zoo heeft de eigenaar van den slaaf macht over al zijne kinderen en bezittingen, en is gerechtigd ze te nemen; is de vrouw eene aanzienlijke en sterft de slaaf, dan krijgt de vrouw slechts een

derde gedeelte der kinderen; aldus moet er gehandeld worden volgens den Âgama.

13 Indien iemand iets in bewaring geeft aan eenen kinderlooze of aan iemand die zich met tooveren ophoudt, en, voordat hij het pand opgeëischt heeft, de bewaarnemer sterft, dan kan het in bewaring gegeven goed niet opgeeischt worden; „op een dorren tak zitten" wordt zulks genoemd.

14 Indien iemand met een meisje wegloopt en haar in een bosch verbergt en in veiligheid brengt om haar daar te bewaken, en daar door den vader van het meisje gevonden wordt, zoo heeft deze het recht den schaker te dooden; worden zij echter te zamen gevonden op een bewoonde plaats of bij dag, dan mag de vader den schaker niet dooden; doch hij, bij wien de gevluchten hun intrek genomen hebben, worde door den vorst met 20,000 beboet.

15 Indien een kind nog te jong is om werk te verrichten en bij iemand verblijf houdt, dan laadt het eene schuld op zich voor het genoten voedsel, en wordt genoemd *bhaktadâsa*. Indien het kind, als het juist in staat is om te werken, vertrekken wil van de plaats waar het verblijf gehouden heeft, dan moet het voor de schuld wegens genoten voedsel 8000 betalen aan hem, die het van jongs af onderhouden heeft; zoodanig is de verordening volgens de çâstra's.

16 Indien iemand het een of ander vaartuig, mits geen vaartuig van den vorst, steelt, en dit bij dag geschiedt, dan worde de dief door den vorst met 10000 beboet, en moet hij daarenboven de dubbele waarde van het vaartuig vergoeden.

17 Indien iemand eene reeds gehuwde vrouw uithuwelijkt en daarbij uitnoodigt al degenen die op hetzelfde erf wonen, benevens de bloedverwanten van man en vrouw,

dan heet het van hem, dat hij eene verboden vrouw uithuwelijkt; hij worde beboet met 40000, ten voordeele van den echtgenoot der vrouw. Deze mag hen, die met elkander zouden huwen, beiden dooden; indien hij genade schenkt, worden zij beiden met 40000 beboet, en al degenen, die uitgenoodigd waren en wisten dat het eene reeds getrouwde vrouw was, die uitgehuwelijkt werd, worden ieder afzonderlijk met 20000 beboet; indien zij, niet wetende dat het eene verboden vrouw was, na uitgenoodigd te zijn, mededoen, dan worden zij ieder afzonderlijk met 10000 beboet; een ieder die, ofschoon niet uitgenoodigd, zich bij het feest voegt, zonder te weten dat de vrouw eene verbodene is, wordt met 5000 beboet.

18 Indien de vader van een meisje den koopprijs van hem, die haar ten huwelijk vraagt, heeft aangenomen, en hij, nadat de koop gesloten is, een tijd voor het huwelijk bepaalt, en hij, terwijl de jongeling wacht volgens zijn bevel, als de bepaalde tijd gekomen is, het meisje met een ander in het huwelijk verbindt, dan moet hij den koopprijs tweevoudig teruggeven, en wordt hij daarenboven door den vorst met 40000 beboet.

19 Indien eene vrouw een afkeer krijgt van haren man, en zij hem niet hebben wil, worde de koopprijs tweevoudig teruggegeven; de gemeenschap verstooten, wordt dit genoemd.

20 Indien iemand rijst op een veld verbrandt, worde dit den eigenaar vijfvoudig vergoed, hoe groot of hoe klein de hoeveelheid ook zij, en hij worde door den vorst met 20000 beboet.

21 Nu zullen wij mededeelen wie de „acht dieven" genoemd worden; 1e. hij, die diefstal pleegt; 2e. hij, die aanzet tot stelen; 3e. hij, die voedsel geeft aan een dief; 4e. hij, die verblijf verstrekt aan een dief; 5e. hij, die

bevriend is met een dief; 6e. hij, die een dief aanwijzingen geeft, waarop hij gelegenheid tot stelen vindt; 7e. hij, die een dief helpt; en 8e. hij, die een dief verbergt; deze worden de „acht dieven" genoemd, en mogen door den vorst gestraft worden; doch hun vader, hunne moeder, kinderen en verdere bloedverwanten mogen niet door den vorst gestraft worden, als zij niet medeplichtig zijn; slechts de acht bovengenoemden mogen door de straf getroffen worden.

22 Hij, die diefstal pleegt, hij, die aanzet tot stelen, zijn beiden, indien de bewijzen aanwezig zijn, des doods schuldig voor den vorst; vrouw en kinderen van den dief benevens al zijne bezittingen worden binnen het vorstelijk verblijf gebracht om door den vorst verkocht of weggegeven te worden; vrouw en kinderen van hem, die aanzet tot stelen, blijven waar zij zijn, en worden met 10000 beboet; hebben ook zij mede aangezet tot stelen, dan zijn zij eveneens voor den vorst des doods schuldig.

23 Hij, die een dief verblijf verstrekt, alsook hij, die een dief voedsel geeft, worden, indien zulks bewezen is, door den vorst met 20000 gestraft; hunne vrouw en kinderen worden niet gestraft. Hij, die een dief verbergt of een dief bewaakt, zeggende dat hij geen dief is, of hij, die een dief verwijdert, terwijl het door bewijsstukken gebleken is, dat die man een dief is, worden door den vorst met 40000 beboet. Hij, die een dief begunstigt, wetende dat hij een dief is, of zwijgt, wijl hij lang met dien man bevriend is geweest, worde door den vorst met 10000 beboet; zijne schuld bestaat daarin, dat hij, wetende dat die persoon een dief was, hiervan geen kennis heeft gegeven, en hem worde bevolen, niet meer met den dief bevriend te blijven.

24 Indien een dief gevat wordt, worde door den vorst

zijn leven, zijne vrouw en kinderen, zijne bezittingen en zijn land genomen; heeft hij echter een slaaf of eene slavin, dan worden zij niet door den vorst genomen, zij zijn van hunne schuld jegens den dief ontslagen.

25 Indien een dief om lijfsbehoud vraagt, kan hij zijn leven koopen met een losgeld van 8000 aan den vorst; op deze wijze wordt hij bevrijd; daarenboven moet hij eene boete van 40000 aan den vorst betalen en eene schadevergoeding aan den bestolene geven, waardoor het gestolen goed, hoe veel of hoe weinig dit ook zij, tweevoudig vergoed worde; zoodanig luidt de Âgama.

26 Indien de bewoners van een dorp of eene buurt eenen dief machtig worden, dan moeten zijn hoofd, zijne bezittingen, zijne vrouw en kinderen aan den vorst overgeleverd worden; zoodanig moet er gehandeld worden; de bloedverwanten van den dief echter, die niet medeplichtig zijn, mogen niet gestraft worden.

27 Hij, die hulp verleent aan een dief, en hij, die aan een ander eene tooverspreuk (mantra) om te stelen mededeelt, ook leermeester van een dief genaamd, worden verbijsterd genoemd, en door den vorst met 60000 beboet.

28 Indien een dief, van wien de schuld bewezen is, vlucht, moet hij opgespoord en gedood worden door de lieden der dorpshoofden, al wordt hij bij dag gevonden; indien het dorpshoofd echter ziet en zwijgt, den dief niet wil laten dooden, worde genoemd hoofd door den vorst met 40000 gestraft.

29 Indien iemand op zich neemt voor loon een onschuldige te dooden, en deze door hem gedood wordt, en als hij zijn loon vraagt, doch dit hem niet gegeven wordt, zoodat een woordenstrijd ontstaat, waarbij beiden even vertoornd zijn, zonder dat een van beiden (eene aangifte) durft doen, maar beiden zwijgen, dan wordt dit uitdagen zonder

te durven genoemd, zoo luidt de Âgama. Indien er nu ten slotte blijkt, dat er loon bedongen en beloofd werd, doordien zij luid spraken, en er tevens blijkt dat (de een) een onschuldige gedood heeft, dan worden beiden als dieven beschouwd, en zijn zij voor den vorst des doods schuldig.

30 Indien iemand, die van nature een booswicht is, die bij al wat hij doet en werkt door zijne misdaden zijn ondergang te gemoet gaat, zooals een dief, indien zoo iemand vlucht, moet de vorst hem laten opsporen; wordt de misdadiger gevonden, dan moet hij gedood worden, benevens al zijne medeplichtigen.

31 Indien iemand een misdadiger, die de algemeene veiligheid zeer in gevaar brengt, zooals een dief, bij zich ontvangt en huisvesting verleent, dan moet eerst de misdadiger gedood worden, vervolgens moet de plaats, waarop hij zich bevond, met al hetgeen daarop is, verbeurd verklaard worden door den vorst, die de bloei van het volk wenscht en het land behoedt.

32 Indien iemand schuldig is voor den vorst, en een ander niet toestaat, dat de schuldige gedood wordt, omdat zij vrienden zijn, indien deze den misdadiger vele diensten bewijst, terwijl daarentegen hij, die het land behoedt en naar het welzijn daarvan streeft, door hem tegengewerkt wordt, zoodat de misdadiger niet gedood wordt, indien er zulk een man is, verdient hij in den dood te volgen de misdadigers, die het land onveilig maken, zooals: dieven, roovers, plunderaars, schakers, zij, die verboden vrouwen huwen, onschuldigen dooden, vergiftigen of betooveren; zij allen toch worden, als hunne misdaad bewezen is, als onruststokers beschouwd; zoo zeggen de Wijzen, die volkomen ervaren zijn in de leer der Kuṭara Manawa; die weten wat goed en wat kwaad is; die den weg, welke ter helle voert, en den weg om den hemel te bereiken, kennen.

Indien iemand bovengenoemde misdadigers begunstigt en daardoor den vorst belemmert of hem tegenwerkt door woorden slechts, worde hij door den vorst met 20000 beboet; hij wordt genoemd: ......

33. Nu worde gesproken over hen, die geweld (sâhasa) plegen.

Indien iemand geweld pleegt, sterk door overmoed, zich verheffende op het bezit van vele bloedverwanten en op zijnen rijkdom, en hij niets ontziet, als in den roes der trotschheid wijl hij door zijns gelijken gevreesd wordt; indien deze man nu de een of andere omheining stuk hakt, doch zich daarbij niets toeëigent, dan wordt hij beboet met 5000; eigent hij zich de omheining toe; dan bedraagt de boete 10000; is hij weerspannig en dreigt hij, dan is de boete 20000; deze boeten moeten aan den vorst gegeven worden.

34 Indien iemand in onwetendheid een silunglung (?) boom snoeit, doch niets daarvan neemt, bedraagt de boete 2000; indien zulks geschiedt in onwetendheid; wordt door hem genomen hetgeen hij er van gesnoeid heeft, zoo bedraagt de boete 4000. Indien iemand zulk een boom omhakt met opzet, moet hij de dubbele waarde vergoeden, en hij worde daarenboven door den vorst met 20000 beboet. Indien iemand boomen welke aan een ander toebehooren op onrechtmatige wijze omhakt; dan worde hij met 4000 beboet.

35 Indien iemand zich onrechtmatig toeëigent een buffel of eene koe, bedraagt de boete 20000; zoo hij op gewelddadige wijze een slaaf zich toeëigent, is de boete eveneens 20000; de boeten moeten den vorst aangeboden worden; en hetgeen hij verkregen heeft door den buffel of de koe, of door wat het ook zij, dat hij gewelddadig genomen heeft, in de eerste plaats een mensch, moet den eigenaar tweevoudig vergoed worden.

36 Indien iemand, uit verstoordheid, goederen, welke aan een ander toebehooren, op gewelddadige wijze zich toeëigent, dan moeten deze goederen tweevoudig aan den eigenaar vergoed worden, de geweldpleger worde met 20000 beboet; deze boete moet den vorst gegeven worden; aan hebzucht heeft zich de geweldpleger schuldig gemaakt.

37. Indien iemand goederen, hoedanig deze ook zijn, op gewelddadige wijze zich toeëigent wegens zijn onstuimigen aard, en zich verzet, wanneer men hem wil tegenhouden, zoodat hij volhardt in het ongehoorzaam zijn aan de woorden van dengene, die hem verbiedt; indien er zulk een persoon is, moet de vorst, als de diefstal des nachts geschiedt, dien man dooden; vraagt hij om lijfsbehoud, dan moet hij den vorst eene boete van 80000 betalen, en de goederen, welke hij op gewelddadige wijze genomen heeft, tweevoudig aan den eigenaar teruggeven.

38 Indien iemand op gewelddadige wijze een schut of den opgehoogden vloer van een huis, hetwelk aan een ander toebehoort, vernielt, dan bedraagt de boete voor den vorst 50000 en hetgeen vernield werd moet weder in den vorigen staat hersteld worden.

39 Indien iemand uit toorn een schut omhouwt en daarenboven dreigt, bedraagt de boete, indien het bij dag geschiedt, 40000; indien het des nachts gebeurt, is hij voor den vorst des doods schuldig; hij worde gelijk gesteld met een dief; eveneens wordt hij, die eene deur, welke aan een ander toebehoort, uit toorn stuk hakt en daarbij dreigt, als het bij dag plaats heeft, met 40000 beboet; heeft het echter des nachts plaats, dan worde hij door den vorst gedood; hij is als een dief, volgens den Âgama.

40 Indien iemand boomen, welke aan een ander toebehooren, hakt, zonder verlof van den eigenaar, dan worde hij door den vorst met 4000 beboet; indien zulks des

nachts plaats heeft, moet dit misdrijf door den vorst met den dood gestraft worden; het afgehakte hout worde tweevoudig vergoed.

41 Wat de boete van den geweldpleger betreft, de vorst moet de juiste grootte der boete bepalen, in aanmerking nemende de meerdere of mindere grootte van het misdrijf; bij een groot misdrijf worde eene groote boete, bij een klein misdrijf eene kleine boete opgelegd. Het doel van den vorst bij het opleggen der straffen moet zijn: het dwingen en in toom houden der tegenstrevende gemoederen van de menschen, zoodat niemand geestelijk afdwaalt en van den rechten weg afwijkt; de vorst volge alle bepalingen, welke den voorspoed en der welvaart van het land bevorderlijk zijn, want een goede gezindheid bereidt een goed einde, en leidt ten hemel, als vrucht er van; slecht handelen bereidt een slecht einde en leidt ter helle, als vrucht er van.

42 De opgegeven boeten, zoo groot als klein, zijn elk afzonderlijk, volgens den Âgama: 400, 800, 2000, 4000, 10000, 20000, 40000, 160000.

Het is de plicht van den vorst, indien hij het welzijn van zijn land wenscht, voorzichtig te zijn bij het opleggen der boeten; laat hij daarmede niet verkeerd handelen; laat hij niet onschuldigen veroordeelen, en schuldigen ongemoeid laten.

43 Indien iemand willens een erf, tuin, plantage, waterleiding, sawah, vijver, dam of afdamming in het water verbetert, terwijl het niet zijn eigendom is, en hij er geen opdracht van den eigenaar toe gekregen heeft, dan behoeft deze hem daarvan geen voordeel te geven; maakt hij er echter gebruik van, dan moet de eigenaar het opeischen; de zaak worde niet verwaarloosd, en hij worde door den vorst met 20000 beboet.

44 Indien iemand verlof vraagt om een sawah te bebouwen, en dit niet doet, zoodat het land braak blijft liggen, dan worde hij aangesproken voor het genot (namelijk) voor de geheele opbrengst van den gewonen rijstoogst van het land, en hij betale dan aan den vorst eene boete, gelijk aan de genotderving.

45 Indien iemand aardvruchten van allerlei soort, of boomvruchten van allerlei soort steelt, en het geschiedt des nachts, dan is hij voor den vorst des doods schuldig; geschiedt het stelen bij dag, dan worde (het gestolene) verdrievoudigd.

46 Indien iemand door insluiping bij dag iets wegneemt (?), zij de boete de drievoudige waarde van hetgeen gestolen is.

47 Bij het stelen van sterken drank in een pot, eene kruik, of in welk vat het ook zij, is de boete 4000, en de drank worde tweevoudig vergoed.

48 Indien iemand des nachts een siwakan (afdamming om visschen in te bewaren) uithoost, is hij voor den vorst des doods schuldig; hem worde geen lijfsbehoud geschonken.

49 Indien iemand bij dag kippen, honden of varkens steelt, zij de boete 4000, en het gestolene worde tweevoudig vergoed; geschiedt het stelen des nachts, dan is hij voor den vorst des doods schuldig.

50 Indien iemand kippen steelt, welke zich in eene kooi bevinden of vastgebonden zijn, worde hij door den vorst met 20000 beboet.

51 Indien iemand steelt „groot" vee, waaronder verstaan worden buffels en koeien, wordt hij door den vorst met 20000 beboet; indien iemand steelt „middelsoort" vee, waaronder verstaan worden geiten, ganzen en eenden, bedraagt de boete 10000; indien iemand steelt „klein" vee, waaronder verstaan worden varkens, honden en kippen, al zulke dieren, welke de landman er op na houdt, be-

draagt de boete 5000; de boeten moeten den vorst worden aangeboden, en al hetgeen de dief gestolen heeft, moet hij tweevoudig vergoeden; heeft de diefstal des nachts plaats gehad, dan is hij voor den vorst des doods schuldig.

52 . . . .

53 Indien gestolen goederen op arglistige wijze door de dieven des nachts in een huis, hetwelk door een ander bewoond wordt, gebracht worden, zonder medeweten van den bewoner, indien deze daarvan geen aangifte doet aan het dorpshoofd, en niet de hoedanigheid van het gestolene ter algemeene kennisse brengt, dan is hij schuldig......; hij, die gestolen goed bij zich aan huis krijgt, behoort daarvan aangifte te doen en het ter algemeene kennisse te brengen; doet hij het niet, dan bedraagt de boete aan den vorst 20000; hij mag echter niet gedood worden, want hij kan niet als dief beschouwd worden.

54 Indien iemand iets in bewaring of wel in pand geeft, en ook een ander geeft iets in bewaring of wel in pand, en beide voorwerpen zijn uiterlijk volkomen aan elkaar gelijk; indien deze voorwerpen nu verwisseld worden, terwijl zij in bewaring of wel verpand zijn, dan moet (de dader) indien hij het zonder opzet gedaan heeft, niet door den vorst beboet worden, het verruilde voorwerp moet echter teruggegeven worden.

55 Indien iemand een voorwerp neemt dat zich met een voorwerp, hetwelk een ander toebehoort, op dezelfde plaats bevindt, en dan het verkeerde teruggeeft, terwijl hij weet dat het niet zijn eigendom is, het behoudt, omdat het beter van vorm en kleur is, het daarom begeert te hebben, wijl het zoo veel voortreffelijker is, dan moet zulk een mensch door den vorst met 20000 beboet worden, en het verruilde voorwerp moet hij tweevoudig vergoeden.

56 Indien een slaaf van den vorst of wel van een mantri, de werken eens misdadigers (moordenaars) bedrijft, of ook als hij het leven van een mensch belaagt, zich als een dief gedraagt, of een medeplichtige van dieven is; indien er zulk een slaaf van den vorst of wel van een mantri gevonden wordt, en iemand doodt hem, dan mag dien man daarvan geen rekenschap gevraagd worden, want een moordenaar, iemand die het leven van anderen belaagt, en een dief verdienen de doodstraf voor den vorst.

57 Indien iemand aan een moordenaar een wapen leent, welk soort van scherp wapen ook, dat, wanneer het iemand treft, dezen doodt, en daarmede een aanslag gepleegd wordt op iemand zoodat deze sterft of gewond wordt, dan worde hij, die het wapen geleend heeft, door den vorst met 20000 beboet.

58 Indien iemand zich als vriend bij een misdadiger aansluit, en wetende dat deze een misdadiger is, zich desniettegenstaande met hem ophoudt, en dit ruchtbaar wordt op verschillende plaatsen, dan worde hij door den vorst met 40000 beboet; wist hij niet dat de man een misdadiger was, dan worde hij niet beboet.

59 Indien iemand door steken òf met een lans, òf met een blaasroer, òf welk wapen het ook zij, een ander wondt aan het lichaam, aan rug, hand of voet, indien het dus eene „middelsoort" wonde is, bedraagt de boete 10000; indien hij den hals of het hoofd wondt, indien het dus eene „hoofd"wonde is, bedraagt de boete voor den vorst 20000.

60 Indien iemand stoot of slaat met een stuk hout of met een steen, worde hij, als de wond niet erg is, door den vorst met 5000 beboet; indien hij een klap of stomp geeft bedraagt de boete 200, ingeval namelijk beide partijen makkers zijn, die dagelijks met elkander omgaan.

61 Indien eene vrouw een harer medevrouwen, zonder aanleiding met een stuk hout stoot of slaat, of haar met een steen slaat of werpt, waardoor eene zeer erge wonde ontstaat, zooals het breken van een harer beenderen of zoodat er bloed vloeit, worde zij door den vorst met 20000 beboet; sterft de geslagene, dan wordt de daderes door den vorst gedood. Indien eene vrouw eene harer medevrouwen met een dolk, een zwaard, eene lans of met welk wapen ook, steekt, waardoor eene zeer groote wonde ontstaat, dan is deze vrouw voor den vorst des doods schuldig; zoodanig is de wet volgens de verordeningen van Bhṛgu.

62 Indien iemand geweld pleegt en naar iemand slaat of steekt, waardoor deze gewond wordt, dan moet de geweldpleger de genezingskosten aan den gewonde betalen, en wel zoolang totdat de wonde genezen is, en worde hij met 20000 beboet, alsook al degenen die hem geholpen of hem er toe aangespoord hebben; de boete is voor den vorst.

63 Indien een kind, beneden de 10 jaar, dat derhalve geen onderscheid kent tusschen goed en kwaad, iets verkeerds doet, dan moet het kind niet door den landsheer gestraft worden.

64 Indien iemand een houw krijgt, zonder dat het met opzet geschiedt of zonder dat de dader het weet, doch door onvoorzichtigheid(?) van den getroffene, en er geen wond of ongemak ontstaat, dan worde de dader niet beboet; wordt de getroffene echter gewond, dan moet de dader de genezingskosten betalen, totdat de wonde geheeld is, en hij worde door den vorst met 500 beboet.

65 Indien men op eene verboden plaats jaagt, en er wild gevangen wordt, dan worde ieder afzonderlijk door den vorst met 8000 beboet en het wild worde tweevoudig

vergoed; indien er niets gevangen wordt, dan worde ieder met 4000 beboet; zoodanig luidt de wet omtrent het jagen op eene verboden plaats; zoo is het bevel van Bhṛgu.

66 Indien een lijk door moordenaars des nachts op deze of gene bewoonde plaats gelegd wordt, zonder medeweten van den eigenaar van het land, dan worde deze, en allen, die op hetzelfde erf wonen, indien hij ziet dat er een lijk bij hem neergelegd is, maar zwijgt en er een nacht overheen laat gaan, door den vorst met 20000 beboet; dit wordt genoemd een bedauwd lijk vinden; weet hij den dader niet met zekerheid, en doet hij aangifte in zijn eigen desa, aan de naburige dorpen, voornamelijk aan de montjo-pat, vóór er een nacht over verloopen is, dan moet hij door den vorst niet schuldig verklaard worden; geschiedt zijne aangifte na verloop van een nacht, dan is hij schuldig; alzoo is 't recht; en al doet hij aangifte, maar met verzwijging van den dader, ofschoon hij weet, dat een dorpsgenoot den doode vermoord heeft, dan is dit dorp voor den vorst schuldig.

67 Indien er in een woud, of sawah, of tuin, of op een veld, op den grooten weg, of op een pad, op een dam of aan den kant van het water, of ook in de wijk een lijk gevonden wordt, dat de sporen draagt van gewond te zijn door een wapen, moeten de dorpsbewoners daarvan aangifte doen, hetzij de moordenaar bekend is of niet; weten de dorpsbewoners wie de moordenaar is, en noemen zij hem niet, om hem te sparen, dan zij de boete 40000; zien en zwijgen zij, bemerken zij het lijk en geven daarvan bij den bevoegden persoon geen aangifte, dan zij de boete 20000; de straf wegens zien en zwijgen worde door den vorst opgelegd.

68 Indien menschen, die elkander gelijkelijk haten, even heftig tegen elkander zijn, terwijl hun moed even

groot is, en ook de scherpte hunner kris of lans gelijk staat; indien deze menschen met elkander twisten, elkander steken en een van hen beiden sterft, dan worde de overblijvende niet door den vorst beboet; *krodhawirodha* wordt dit genoemd; zoo luidt de Âgama.

Indien iemand dusdanige personen tracht te scheiden, daarbij door kris of lans, of door welk wapen ook der vechtenden getroffen wordt, dan sla de vorst geen acht daarop; „hij draagt den last van scheidsman te zijn", wordt zulks genoemd.

69 Indien een der vechtenden de overwinning niet kan behalen en ten laatste voor zijn tegenstander onderdoet, naar zijn huis vlucht en dáár, door zijn tegenstander gevolgd, gedood wordt, of indien de vervolger gedood wordt, dan worde hem, die gedood heeft, geen proces aangedaan.

70 Indien menschen van gelijken moed samen worstelen en een hunner vlucht en de andere hem volgt tot in zijn huis, en één van beiden gedood wordt, dan worde hij, die gedood heeft, niet als een amokmaker, maar als iemand, die een vechtpartij gehad heeft, beschouwd.

71 Indien er des nachts getwist wordt en iemand wordt daarbij gedood, wordt dit beschouwd als het dooden van een vijand; worden de bij nacht twistenden evenwel gescheiden, dan mogen zij des anderdaags niet wederom beginnen; doen zij dit zonder reden en doodt de een den ander, dan worde hij met een amokmaker gelijk gesteld, en hij, die het vechten voortzet, verdient den dood voor den vorst; want, indien vechtenden, door dag of nacht tegengehouden, gescheiden zijn, mogen zij hun gevecht niet weer beginnen; zoo luidt de Âgama.

72. Nu zullen wij spreken over schuldvorderingen.

Het gebod is: men leene niet vóór men zich gebaad, en het haar en aangezicht gewasschen heeft, opdat het

lichaam rein zij; na de reiniging brenge men hem, die schuldenaar wil worden, goud, geld of zilver; wat hij als schuld wil opnemen, worde hem gegeven; de tijd voor het leenen zij ook niet op een verkeerden dag, op Maandag of Donderdag; de schuldeischer zij voorzichtig: de naam van den schuldenaar, alsmede zijn dorp en zijne wijk moet in diens tegenwoordigheid opgeschreven worden, alsook de grootte der schuld; ook worde opgeschreven: het jaar, de maand, de stand der maan, de dag der zeven-, vijf- en zesdaagsche week, benevens de wuku, en vooral de grootte der schuld met de renten; dit geschiede in tegenwoordigheid van getuigen, en vooral moet het merk van den schuldenaar, het zoogenaamde lekhya, op het geschrift aanwezig zijn; het geheel wordt schuldbrief genoemd.

73 Indien een schuldenaar jaarlijks rente betaalt en daarmede later ophoudt, worde hij voor het dubbele bedrag aangesproken.

74 Indien een schuldeischer geen schriftelijk bewijs, getuigen, of rentegenot per maand of per jaar heeft, dan is zijne vordering van onwaarde; de schuldeischer moet dus zorgen de drie bewijzen voor de vordering, welke zijn: 1e. het schriftelijk bewijs, 2e. getuigen, 3e het genot der renten, in zijn bezit te hebben. Getuigen gelden minder dan het schriftelijk bewijs, en dit weer minder dan rentegenot; het teeken dat er schuld bestaat, namelijk deze drie bewijzen, moet de schuldeischer goed in zijne macht houden, want ontbreken zij, dan kan eene zoodanige vordering als gelogen beschouwd worden; mèt de drie bewijzen echter mag de schuldeischer eene vordering instellen, en gaat de vordering over op de nakomelingen, indien het pramâṇa-traya, zooals het genoemd wordt, aanwezig is.

75 Indien eene schuldeischer te veel rente vordert of neemt, of ze vóór den bepaalden tijd opeischt, wordt hij

als hebzuchtig beschouwd; indien een schuldeischer niet het voorschrift van den Âgama volgt, op onbehoorlijke wijze vordert of rente berekent, zoo loopt het slecht met hem af: indien hij den plicht eens schuldeischers niet naleeft, zal hij zich zeker een, door de goden gezonden, onheil berokkenen, want bij al wat men doet, volge men den breeden weg.

76 Indien iemand goederen van een ander op onrechtmatige wijze neemt, worde hij binnen zes maanden gewaarschuwd; de op onrechtmatige wijze verkregen goederen gaan dan verloren: indien zij niet in zes maanden verloren gaan, worde hij later binnen zes jaar gewaarschuwd; de goederen gaan dan verloren, benevens het oorspronkelijk kapitaal, want men mag zich geen geld toeëigenen op onrechtmatige wijze, want dit is allerschandelijkst, volgens het woord van den Âgama.

77 Indien van personen, die van elkander gescheiden zijn, een sterft, dan moeten de kinderen de schulden van den gescheidene betalen; laat de schuldeischer niet zwijgen, want dan vervalt de schuld van den overledene; zoo is recht in deze zaak.

78 Indien een kind verstooten wordt, aangezien de vader en de moeder het niet langer als hun kind willen beschouwen, wijl het zich slecht gedraagt, dan moet daarvan een bewijs aan het dorpshoofd of aan de wijk gegeven worden; de vader geve (aan het kind) rijst en water om zich mede te baden en te wasschen, alsmede tĕpung tawar; ook moeten er getuigen bij tegenwoordig zijn, opdat de verstooting met bewijzen voorzien zij; is dit geschied dan mag het kind niet de goederen zijner ouders nemen, doch mag het ook niet aangesproken worden voor hunne schulden.

79 Schulden, die niet overgaan op de kinderen, zijn:

schulden, wegens spel of hanengevechten, schulden voor sterken drank, schulden voor spijs......? schulden voor eene geldstraf, en hetgeen nog rest te betalen van den koopprijs eener vrouw; sterft de schuldenaar, dan mogen de kinderen niet door den schuldeischer voor zijne schuld aangesproken worden, bij het leven van den schuldenaar moet hij eischen; (later) vervalt de schuld.

80 Schulden, die overgaan op de kinderen, zijn: renteschuld, huurschuld, het verschuldigd zijn om als pandeling in dienst te treden, schulden voor het vervullen der plichten jegens de ouders; deze schulden moeten door de kinderen voldaan worden.

81 Indien iemand zijne schuld afgelost heeft, moet de schuldbekentenis in zijne tegenwoordigheid verscheurd worden, ook moeten daarbij getuigen aanwezig zijn; dit heeft de delging der schuld ten gevolge.

82 Indien een schuldeischer zich volkomen houdt aan alle verordeningen omtrent het schuldrecht, dan zij zijne winst, de rente van het (geleende) goud en zilver; zoo luidt de leer.

83 Indien een schuldeischer, na de afbetaling der schuld niet in tegenwoordigheid van den schuldenaar, den schuldbrief verscheurt, dan kan de vorst het geheele bedrag der betaling van den schuldenaar, dus de vordering van dien man nemen, de schuldbrief worde den schuldeischer ontnomen en aan den schuldenaar gegeven; zijne misdaad is: dat hij ongehoorzaam is aan de rechtsverordeningen omtrent een schuldeischer.

84 Indien een schuldeischer goederen van den schuldenaar neemt en de waarde dezer goederen gelijk is aan het bedrag zijner schuldvordering, dan is de schuld gedelgd, de schuldbrief worde den schuldenaar teruggegeven; aldus moet de schuldeischer handelen; heeft deze meer

genomen, dan moet hij hetgeen meer dan de schuld bedraagt, teruggeven; indien de schuldenaar dit meerdere vraagt, en hem dit niet door den schuldeischer gegeven wordt, dan worde de schuldeischer door den vorst met 20000 beboet, en al wat hij genomen heeft worde hem ontrukt; hetgeen hij te veel genomen heeft, worde den schuldenaar teruggegeven, het juiste bedrag der vordering neme de vorst, en de schuldbrief worde den schuldenaar teruggegeven, en deze wordt beschouwd als zonder schuld te zijn, want de vorst heeft hetgeen hij schuldig was, genomen.

85 Indien de schuldeischer vrouw of kinderen, slaaf of slavin van zijn schuldenaar aanhoudt, en daarbij niet rechtmatig, maar met geweld te werk gaat, dan is de schuld vervallen, en behoeft zij niet door den schuldenaar betaald te worden, en vrouw of kind, slaaf of slavin moet zonder betaling teruggegeven worden.

86 Indien iemand eene schuld ontkent, worde hij voor het dubbele bedrag aangesproken; of volgens eene andere leer, hetgeen in het begin honderd is, worde vierhonderd, hetgeen duizend is, vierduizend, en zoo alles op deze wijze voortgaande, want dáárom wordt de schuld verviervoudigd om als boete te dienen; indien iemand zonder eene vordering te hebben, vordert, worde hij, nadat hij het proces verloren heeft, voor de dubbele vordering aangesproken, en hij worde beboet, op dezelfde wijze als bij het ontkennen van schuld: indien hij honderd vorderde, betale hij vierhonderd, indien zijne vordering duizend was, betale hij vierduizend; zijne geheele vordering moet de vorst viervoudig doen vergoeden; zoo is de straf voor hen, die vorderen zonder eene vordering te hebben.

87 Indien iemand een buffel, een rund of eenig ander dier schuldig is, moet hij, na drie jaar, het dubble be-

drag betalen. Is iemand een buffel schuldig van welken de waarde getaxeerd is, zoodat in den schuldbrief de waarde van het verschuldigde dier vermeld is, dan is dit hetzelfde als geldschuld; hij betale het dubbele van den prijs als er vier jaar verloopen zijn.

88 Indien iemand zich borgstelt voor het ontvluchten van een schuldenaar en deze vlucht of sterft, dan moet de borg de geheele hoofdsom betalen, echter niet verdubbeld; bij den dood van den borg, gaat de schuld niet op zijne nakomelingen over; heeft iemand borg gestaan voor de betaling van de schuld, en de schuldenaar sterft of vlucht, dan moet de borg de geheele schuld met de rente betalen; draalt hij daarmede langen tijd, dan worde de schuld verdubbeld, en de schuld gaat over op de nakomelingen van den borg.

89 Indien door den meester aan een slaaf of aan eene slavin bevolen wordt om geld (dat hij geleend heeft) te ontvangen, dan mag de slaaf of slavin niet als borg beschouwd worden, ook dan niet als hij, die daartoe bevel ontvangen heeft, een vrije bediende is, want een slaaf kan slechts als gemachtigde dienst doen, daarom treedt hij ook hier als gemachtigde op.

90 Indien iemand rijst schuldig is, en dit niet terstond betaalt, worde het bedrag elk jaar vervijfvoudigd; de uiterste termijn hiervoor is vijf jaar.

91 Indien iemand een dier, een wijfjesbuffel of eene koe in pand geeft, en deze wordt zwanger, terwijl zij verpand is, dan neme de pandgever de jongen; de pandnemer is niet gerechtigd om te nemen datgene, hetwelk zich in een pand bevindt: de jongen van het verpande dier worden alzoo niet door den pandnemer genomen, hij trekke alleen voordeel uit het werk der verpande dieren; aldus luidt het voorschrift voor panden, volgens de leer

voor de geheele wereld; dit worde gevolgd door alle menschen.

92 Indien iemand een dier, een buffel, rund, enz. in bewaring geeft, of allerhande soorten goederen, zooals goud, edelgesteenten enz. of wel, indien hij deze in pand geeft en zij verloren gaan door toedoen van hem, die ze in bewaring of in pand genomen heeft, terwijl slechts deze goederen verloren gaan, en geene goederen van hem, die in bewaring of in pand genomen heeft, dan moet de waarde der verloren goederen door den pand- of bewaarnemer vergoed worden.

93 Indien een in bewaring of in pand gegeven voorwerp wordt genomen door den vorst, die de macht in het land heeft, of indien het door dieven gestolen wordt, of het verbrandt, of het door water wordt medegevoerd of door dieven en misdadigers weggeroofd, dan behoeft het niet vergoed te worden.

94 Indien iemand zijn pand wegneemt, zonder rente of de hoofdsom, voor welke het verpand is, te betalen, dus zijn pand niet wil loskoopen, dan is aldus zijne straf: de hoofdsom moet hij tweevoudig aan den pandnemer teruggeven, vervolgens moet de waarde van het pand en de grootte der renten berekend worden; dit bij elkander in geld opgeteld, zij zijne boete aan den vorst; eveneens, indien een pand gelost is en de pandnemer weigert het terug te geven is de boete voor den vorst: de waarde van het pand benevens de geheele hoofdsom met de renten; de waarde van het pand moet den pandgever tweevoudig vergoed worden, want, even schuldig is hij, die zonder zijne schuld te betalen, het pand wegneemt, als hij, die het geheele bedrag der schuld met de renten ontvangen hebbende, het pand niet te voorschijn brengt; beiden zijn schuldig voor den vorst.

95 Een in bewaring gegeven voorwerp of pand moet op zijne plaats blijven, de pandnemer moet het goed wegbergen en er goed voor zorgen, opdat er later geen proces door ontstaat; evenwel, indien het pand verloren raakt door verwoesting van het dorp, behoeft het niet vergoed te worden, dit wordt genoemd: *kadeçabhanggabhaya*, wijl het dorp verwoest is door den oorlog van den vorst met een anderen vorst.

96 Nu worde gesproken over koop en verkoop.

Indien iemand van een ander een voorwerp koopt, of ook wel een buffel, of rund, of eenig ander dier, en dit door den kooper betaald is, maar nog niet meegenomen wordt, zoodat het nog bij den verkooper blijft, en het beest sterft nu of gaat verloren, dan mag de kooper de koopsom niet terugeischen; het wordt volgens de leer genoemd: de koopsom door den dood verliezen; indien de kooper de koopsom op onrechtmatige wijze en met geweld neemt, en er een proces ontstaat, dan moet hij zijn proces verliezen en de koopsom tweevoudig teruggeven.

97 Indien een voorwerp, dat reeds verkocht is, nog bij den verkooper blijft, terwijl het door den kooper nog niet in ontvangst genomen is, door dieven gestolen of door den vorst genomen wordt, dan mag de kooper het niet van den verkooper eischen; het is billijk dat beiden verlies lijden; de helft der koopsom worde vergoed. Gehoorzamen zoowel kooper of verkooper niet aan het voorschrift, en zijn zij weerspannig, of is één van beiden ongehoorzaam daaraan, dan worde hij, die aan het voorschrift van den âgama niet gehoorzaamt, of worden zij beiden door den vorst met 20000 beboet voor hun misdrijf, en de koopsom worde door den vorst genomen.

98 Indien iemand een dier verpandt, zooals een paard of welk viervoetig dier ook, of ook tweevoetige dieren,

zooals eene gans, en deze dieren jong zijn, zoodat er nog geen voordeel van getrokken kan worden, dan moet de pandgever rente betalen, en wel zooveel als er voor de geldschuld (indien er geen pand gegeven was) zou moeten opgebracht worden; verpandt iemand een slaaf of eene slavin, die nog niet werken kunnen, dan geve hij voor voedsel een vierde tahil in het jaar; dit wordt genoemd: een geschenk moeten geven, of ook een toevertrouwd pand.

99 Indien iemand kleedingstukken, een uitstekend gewaad verpandt en dit langer dan vijf jaar duurt, vervalt het pand, en de pandgever mag het niet terugeischen.

100 Indien iemand zijn land verpandt, vervalt dit pand nooit, want het land is eigendom van den vorst, het blijve slechts bij den pandnemer.

101 Indien iemand een slaaf of eene slavin verpandt, en dit langer dan tien jaar geduurd heeft, dan vervalt dit pand, het is alsof zij verkocht zijn; wil de pandgever het pand na den tijd lossen, dan is de pandgever gerechtigd het hem niet te geven; evenzoo indien de verpande slaaf vlucht of sterft na den vervaltijd, dan kan de pandnemer er niet voor worden aangesproken.

102 Indien iemand een hem toevertrouwd voorwerp, zonder verlof van den bewaargever, gebruikt, dan worde hetgeen hem toevertrouwd was, tweevoudig teruggegeven, en hij worde door den vorst met 20000 beboet; heeft hij echter verlof er voor gekregen, dan worde hij niet gestraft; alleen krijgt de bewaargever zijn goed terug.

103 Indien iemand goederen of dieren van een ander om te bewaken vraagt, en deze daarbij verloren gaan of sterven, dan moet hij de geheele waarde ervan vergoeden; verzet hij zich daartegen met brutale woorden, en wil hij niet toegeven, dan moet hij de dubbele waarde van het

te bewaken voorwerp terug geven; aldus moet er gehandeld worden.

104 Indien iemand geld schuldig is, zonder er rente van te betalen, dan moet hij, indien het zes jaar geduurd heeft, de dubbele som betalen; aldus moet er gehandeld worden.

105 Indien een schuldenaar zijn schuldbrief steelt uit hebzucht, daar hij niet wenscht te betalen, dan wordt hij genoemd: een geschriftendief, en hij worde door den vorst met 40000 beboet, terwijl hij den schuldeischer het dubbele bedrag der schuld moet voldoen, tot uitwissching zijner misdaad.

106 Indien iemand zijne schuld betaald heeft, zoodat zij geheel voldaan is, maar de schuldbrief nog niet door den schuldeischer verscheurd of aan den schuldenaar terug gegeven is, terwijl velen weten dat hij betaald heeft, en in de eerste plaats borgen van den schuldenaar aanwezig zijn, indien nu, na herhaaldelijke aanvragen de schuldbrief niet te voorschijn gebracht wordt, zoodat er menschen zijn die meenen dat hij gestolen en anderen dat hij verbrand is, dan wordt deze schuldeischer genoemd: een geschriftenverduisteraar; indien nu ten lange laatste de schuldbrief te voorschijn komt, en er door de kinderen van den schuldeischer mede gemaand wordt, dan worde een dusdanige eischer door den vorst met 40000 beboet, hij worde voor het dubbele bedrag van zijnen eisch aangesproken, en moet dit den schuldenaar geven, de schuldbrief worde hem afgenomen; dit is de straf voor het misdrijf van tweemaal vorderen.

107 Indien een schuldenaar niet wil betalen en de schuldeischer hem vindt, mane deze hem eerst met vriendelijke woorden aan, ten tweede zoeke hij door list betaling der schuld te verkrijgen, ten derde dreige hij hem met een proces, ten vierde. . . . .

ten vijfde voere hij hem mede om als pandeling voor zijne schuld te dienen.

108 Indien een schuldeischer terstond tot geweld overgaat en den schuldenaar gevangen houdt, terwijl hij daarbij eene dochter van den gevangen gehouden schuldenaar ten val brengt, uit begeerte tot deze vrouw, dan wordt zulk een man genoemd: een vernieler van edelgesteenten, en hij worde door den vorst met 80000 beboet, en hij geve bovendien den koopprijs voor het meisje; zesduizend worde verdriedubbeld; aldus is de verordening hieromtrent, volgens het woord van Bhṛgu.

109 Indien een schuldeischer geen schuldbrief heeft en dit bekend is, en als hij naderhand een schuldbrief te voorschijn brengt en daarmede vordert, dan wordt hij als hebzuchtig beschouwd, daar hij het zoekt voor te doen alsof de schuldbrief nog niet vervallen is; hij worde door den vorst met 40000 beboet en moet het dubbele bedrag zijner vordering aan den door hem gemaande betalen.

110 Indien een schuldbrief door insecten vernield, of indien hij verloren gegaan of verbrand is, dan moet de schuldenaar een anderen schuldbrief er voor in de plaats geven.

111 Nu worde gesproken over den koopprijs van een meisje.

Indien aan een meisje iets gegeven is, bestemd voor haar koopprijs, en zij daarop een ander huwt, uit begeerte tot dien man, en de vader van het meisje dit rustig toelaat, of *a fortiori*, indien deze zelf het meisje uithuwelijkt, wordt dit beschouwd als het verloven eener verboden vrouw; het geheele bedrag van den koopprijs worde den eersten vrijer tweevoudig teruggegeven en de vader worde door den vorst met 40000 beboet; „den koopprijs verwerpen" wordt zulks genoemd; zij, die met elkander gehuwd zijn worden, man en vrouw, ieder afzon-

derlijk, als straf voor hun misdrijf door den vorst met 40000 beboet.

112 Indien iemand een koopprijs voor een meisje geeft en het meisje daarna sterft, dan worde hem de koopprijs niet teruggegeven; „zijn koop door sterfgeval verliezen" wordt dit genoemd.

113 Een meisje is gerechtigd om haar huwelijk niet door te laten gaan, (ook) indien de echtgenooten reeds tot de samenligging zijn gekomen, als de man behebt is met kwalen, zooals onvolkomen ontwikkeling der deelen, onvermogen tot den bijslaap, onmannelijkheid, schurft op buik, dij of achterste, zoodat het uiterlijk niet te zien was, lijden aan vallende ziekte of verstandsverbijstering: deze kwalen hebben de ontbinding des huwelijks ten gevolge en kunnen als scheidingsmiddelen door het meisje gebruikt worden; zij moet dan den koopprijs teruggeven, echter niet verdubbeld.

114 Indien een verpande wijfjesbuffel of eene koe jongen krijgen terwijl zij verpand zijn, dan neme de pandgever deze jongen, indien de termijn van drie jaar nog niet overschreden is.

115 Indien iemand één voorwerp aan twee menschen in pand geeft, heeft hij, die dit het eerst als pand heeft gekregen, recht om het te nemen; de pandgever worde door den vorst met 20000 beboet.

116 Indien iemand aan twee personen tegelijk voor denzelfden tijd, één sawah in pand geeft, dan moet hij, die het eerst genot er van gehad heeft, daarin bevestigd worden; de pandgever worde door den vorst met 20000 beboet.

117 In pand gegeven vaat- of koperwerk enz. vervalt, indien het langer dan twee jaar verpand blijft.

118 Indien een slaaf of eene slavin, door hunnen meester

verpand, uit honger goederen van den pandnemer steelt, verdient hij of zij, indien er voor meerdere waarde dan 100 gestolen is, den dood; dit heet: een dief als pand geven; de pandgever moet de schuld voor welke het pand gegeven was, betalen; neemt de pandgever geen genoegen met den dood van zijn slaaf of zijne slavin, en ontstaat daardoor een proces, dan moet ook de pandgever door den vorst des doods schuldig verklaard worden; want hij, die een dief verpandt, en wel voornamelijk, indien deze des nachts goederen van den pandnemer steelt, moet, volgens den Âgama, indien hij het proces verliest, gedood worden.

119 Indien een pand, niettegenstaande het op eene veilige plaats bewaard werd, door dieven gestolen of door den vorst genomen is, dan is het in beide gevallen verloren; aldus luidt het voorschrift.

120 Een verpande slaaf of eene slavin vervalt aan den pandnemer, alsof hij of zij verkocht ware, indien zij niet binnen de vijf jaar gelost worden; alzoo moet er gehandeld worden, volgens de leer van den Kuṭarâgama; volgens den Mânawâgama geschiedt dit na tien jaar.

121 Een verpande buffel of rund vervalt aan den pandnemer, evenals of hij verkocht ware, indien hij langer dan drie jaar verpand blijft: aldus volgens den Kutarâgama. De Mânawâgama stelt den vervaltijd na vijf jaar. Een van beide moet gevolgd worden; verkeerd is het te meenen, dat het eene voorschrift beter is dan het andere, beide voorschriften toch zijn uit de leer. Het Mânawaçâstra is door Mahârâdja Manu meegedeeld, toen er pas menschen waren, hij was gelijk god Wiṣṇu; het Kuṭaraçâstra heeft Bhṛgu aldus meegedeeld in de Tretâyuga; hij was (ook) gelijk god Wiṣṇu; het Kuṭaraçâstra is gevolgd door Paraçu-Râma en door de geheele wereld, het is niet een maaksel van den tegenwoordigen tijd, maar . . . . .

122 Indien een voorwerp, in de eerste plaats een gouden voorwerp, een goudsmid overhandigd is met de opdracht het te herstellen, of om van de grondstof een sieraad te maken, dan wordt zulks op dezelfde wijze beschouwd alsof men een wasscher een kleed geeft om te wasschen; wordt het door den vorst genomen, of wordt het gestolen of verbrandt het, dan moet de lasthebber het vergoeden; indien hij onvoorzichtig en onachtzaam bij de bewaking geweest is, moet hij de geheele waarde vergoeden, is hij echter voorzichtig bij de bewaking geweest, en heeft hij het behoorlijk geborgen, dan behoeft hij niets te vergoeden; zóo is hierin recht.

123 Indien iemand iets aan zijne kinderen en aangetrouwde kinderen bij hun huwelijk geeft, dan is de man bij den dood der vrouw gerechtigd het te nemen, en, evenzoo de vrouw bij den dood van den man; de gever mag het niet terugnemen als er vermenging van goederen heeft plaats gehad; de termijn hiervoor is 12 jaar.

124 Indien aan een meisje door haren vader iets geschonken wordt, uit liefde tot haar, en zij daarna huwt, en dan niet lang na haar huwelijk sterft, dan keere alles, wat zij bij het huwelijk meegebracht heeft, tot hare ouders terug, want er heeft nog geen vermenging van goederen plaats gehad; eveneens keere al hetgeen den man toebehoord heeft (indien deze sterft) tot zijne ouders terug; zóo is recht.

125 Indien iemand een afkeer van zijn schoonzoon heeft, en het huwelijk zijner dochter ontbindt, dan moet hij den koopprijs van zijne dochter tweevoudig teruggeven, alsook de pasĕsĕmbah met al hetgeen er te voren bij geweest is, zooals een kleed, een gordel, lijnwaad voor een kleedingstuk, enz. hij geve het terug aan den versmaden schoonzoon, de patuku susu keere niet terug.

126 Indien een meisje pas uitgehuwelijkt is, maar nog niet heeft samengelegen met haren man, wijl zij hem niet hebben wil, dan moet de koopprijs tweevoudig teruggegeven worden: „den bijslaap versmadende", wordt zulk eene vrouw genoemd.

127 Indien iemand een afkeer van zijn kind heeft door de schuld der moeder, daar deze van een gering geslacht is, of welke hare schuld ook zij, dan is dit versmade kind bij den dood van den vader, toch tot de erfenis gerechtigd: „een kind, dat mededoet." wordt het genoemd; zijn aandeel is gelijk aan dat van een geliefd kind; ook indien een kind een stiefvader krijgt die geen kinderen heeft, dan mag het kind de goederen van zijn vader nemen.

128 Indien een slaaf of eene slavin sterft, dan neme de meester hunne goederen, welke die ook zijn; niemand dan hij is daartoe gerechtigd, en indien iemand aan den gestorven slaaf iets schuldig is, betale hij het aan den meester.

129 Indien iemand een slaaf als zijn eigendom opeischt, en deze eisch gelogen is, dan mag hij voor de geheele waarde van den opgeëischten slaaf aangesproken worden.

130 Indien iemand eene vrouw als bloedverwant opeischt, om die vrouw te bedriegen en haar daarna met geweld tot zijne vrouw te maken, dan worde zulk een man door den vorst voor zijn misdrijf gedood.

131 Met bedachtzaamheid moet men vrouw en kinderen bewaken, alsook slaven en slavinnen; doen zij iets verkeerds, dan moet men het hun verbieden, want men maakt zichzelven schuldig, indien men hen bij verkeerdheden niet verbiedt; gehoorzamen zij echter niet, als hun iets verboden wordt, dan moet men hen met rotting of met een stuk hout kastijden; men sla ze op het lichaam, rug of voet; gehoorzamen zij ook nu niet, dan mag men ze

binden, mits niet te stevig, en men moet ze, na één dag uiterlijk, weer los maken; dit laatste geldt alleen voor slaven, want vrouw en kinderen mag men niet binden; bij het kastijden van vrouw, kinderen of slaven moet men goed oppassen hen niet op het hoofd te slaan, want van het lichaam is niets zoo edel als het hoofd; hij, die een ander op het hoofd slaat, zoodat het verwond wordt, worde door den vorst beboet met 20000; is de wond niet diep dan is de boete 10000, is het hoofd gezwollen en met bloed beloopen, dan bedraagt de boete 5000.

132 Indien iemand voor zichzelven een land vordert en deze vordering onwaar is, dan bedraagt de boete voor den vorst 160.000; „valschelijk voorgeven een bloedverwant te zijn", wordt dit genoemd.

133 Indien iemand zijnen bloedverwanten niet toestaat een land te gebruiken, dan bedraagt de boete voor den vorst 160.000 en hij wordt genoemd: zijne bloedverwanten afstootende.

134 Nu worde gesproken over straffen bij misdrijven omtrent de *paradâra*; (*paradâra* wil zeggen: de vrouw van een ander).

Indien iemand de vrouw van een ander aangrijpt, dan is van oudsher daarop door den vorst eene straf gezet, welke met de grootte van het misdrijf moet overeenkomen; de boete bedraagt, ten voordeele van den echtgenoot, als koopsom voor het leven van den aanrander, indien de vrouw uit de hoogste klasse is, 20000; indien zij uit de middelste klasse is, 10000, en indien zij uit de laagste klasse is, 5000; deze boete mag de vorst niet nemen, zij behoort den echtgenoot der vrouw, indien hij eene geldsom hebben wil; wordt de aanrander door den echtgenoot op heeterdaad betrapt, dan heeft hij het recht hem te dooden.

135 Indien iemand de vrouw van een ander geweld

aandoet, nadat hij haar uit lust achtervolgd heeft, dan is hij voor den vorst des doods schuldig.

136 Indien iemand naar de slaapplaats eener getrouwde vrouw gaat, om ontucht met haar te bedrijven, dan bedraagt de boete voor den echtgenoot, indien de vrouw ontsnapt, 20000, waarmede de dader zijn leven afkoopt; wordt er echter overspel gepleegd, dan is de dader aan den echtgenoot des doods schuldig.

137 Indien iemand eene getrouwde vrouw aangrijpt en tevens ontucht met haar bedrijft, en iemand hen daartoe aanzet en er hun gelegenheid voor geeft in zijn huis, dan wordt deze laatste door den vorst beboet met 20000, de ontuchtbedrijver is aan den echtgenoot des doods schuldig; zóo is recht volgens het Mânawaçâstra; volgens 't Kutaraçâstra is de ontuchtbedrijver ook des doods schuldig, doch als hij gratie vraagt moet hij 40000 als boete betalen, en hij, die zijn huis er voor leent, wordt door den vorst beboet met 40000.

138 Indien iemand aan eene getrouwde vrouw op eene eenzame plaats een kleedingstuk ter leen vraagt, en dit algemeen bekend wordt, dan moet hij 20000 als boete aan den echtgenoot betalen.

139 Indien iemand met eene getrouwde vrouw op eene eenzame plaats spreekt, zeggende dat hij geld leenen wil, worde hij met 10000 beboet; want het is verboden om te zamen met eene getrouwde of verboden vrouw op eene eenzame plaats te spreken, aangezien de zinnen moeielijk zijn te beteugelen: zelfs een paṇḍita moet niet met eene vrouw in de eenzaamheid spreken, want de zinnen hebben groote macht en zijn moeielijk te weerstaan, en zijne zinnen niet beteugeld te hebben is eene zonde, welke iemand doet ophouden paṇḍita te zijn; zoodanig luidt het woord der leer.

140 Indien eene vrouw, die een meisje vergezelt, haar naar het huis van haren minnaar brengt, of ook, indien eene vrouw in haar huis gelegenheid geeft aan een jongeling en een meisje om elkander op onbehoorlijke wijze te ontmoeten, en daarvoor door hen betaald is, dan moet de vorst beide vrouwen beboeten met 4000 ter uitwissching harer schuld.

141 Indien iemand een meisje aanvat, haar zoekt over te halen om te vluchten, vriendelijke woorden gebruikt of haar naar eene eenzame plaats noodigt, dan wordt hij een trouwlustige genoemd en door den vorst met 4000 beboet.

142 Indien iemand met eene getrouwde vrouw twist, dan wordt hij genoemd: een beleediger van vrouwen, en ten voordeele van den echtgenoot met 20000 beboet; twist iemand met een jong meisje, dan worde hij door den vorst beboet met 20000.

143 Omtrent het huwelijk is bevolen, dat, indien (de man) op reis is gegaan over land of over zee, tien jaar de uiterste termijn is tot welken de vrouw op hem moet wachten; is hij op reis gegaan over land om geld te verdienen, dan is de termijn vier jaar; is hij vertrokken om de çâstra's te leeren, dan is de termijn zes jaar; verlaat iemand zijne vrouw niet om eene zeereis te ondernemen, niet om te trachten geld voor de huishouding te verdienen, noch om de çâstra's te leeren, dan moet de vrouw vier jaar wachten, na dien tijd mag zij een ander huwen; zóó zegt het Mânawaçâstra; volgens het Kutaraçâstra mag zij na drie jaar een ander huwen, en de vorige echtgenoot heeft dan geen recht haar schuldig te noemen, volgens het woord der leer; zij worden als door de goden gescheiden beschouwd.

144 Indien iemand een grensteeken wegneemt, of eene waarschuwing verscheurt vóór de beslissing van een pro-

ces, moet hij 4000 boete betalen; houwt hij met geweld een grensteeken om en dreigt daarbij, dan is de boete voor den vorst 20000.

145 Iemand, wien de zorg voor dieren, zooals vogels, honden, varkens, ganzen, geiten, buffels en runderen, bestemd om te werken, is opgedragen door den eigenaar, moet, indien zij door achteloosheid verloren gaan, 8000 voor elk stuk dat omkomt of verloren gaat, betalen; zoodanig is de verordening; indien hij er niets van wist, toen de hem toevertrouwde dieren stierven of verloren gingen, wordt hij met 5000 beboet; heeft hij het geweten en er geen kennis van gegeven, dan bedraagt de boete 10000; bezigt hij brutale woorden, dan is de boete 20000; verbergt hij het dier en eet het op, dan mag hij door den eigenaar van het dier en in de eerste plaats door den vorst zoo deze de eigenaar is, gedood worden.

146 Indien iemand de zorg voor koeien of buffels opgedragen is, en hij daarmee nalatig te werk gaat, dan wordt hij met 10000 beboet, terwijl de waarde van ieder dier (hetwelk hij vergoeden moet) op 8000 wordt gerekend; handelt hij gewelddadig, dan bedraagt de boete voor den vorst 20000.

147 Indien een buffel één, twee, drie, vier menschen stoot, dan wordt hij beschouwd als een razende buffel, en als hij gedood is, mag men zijn vleesch zoeken te bemachtigen. Indien een buffel gewond is, en losraakt van de plaats, waaraan hij vastgebonden is; of indien hij, met een touw door den neus gebonden is, en dit touw breekt, indien hij dan stoot, mag hij niet als razend beschouwd worden; doet iemand dit en tracht hij het vleesch te bemachtigen, dan moet deze persoon de dubbele waarde van den buffel vergoeden; wordt de buffel, zonder gestooten te hebben, gedood, dan moet de dader eveneens de dub-

bele waarde vergoeden en wordt hij door den vorst beboet met 20000.

148 Indien eene koe of een buffel, welke als trekdieren gebruikt worden, een paard, een olifant, of welk diersoort ook dat de vorst er op nahoudt en dat hem door eigenschappen of schoonheid vreugde verschaft, gestolen of gedood wordt, dan laat zich daarvan de waarde niet bepalen, de vorst moet de straf voor de daders bepalen, want hij is meester in het land en is gerechtigd te doen wat hij wil: hij wordt, volgens de çâstra's genoemd *swâmî doṣaprada;* wil de vorst evenwel met eene geldboete straffen, dan mag deze niet hooger zijn dan 160000: geen grootere boete bestaat er, volgens de Çâstra's; eene groote boete is ongeoorloofd en mag niet door den vorst opgelegd worden, als hij het voorschrift der Kuṭara Mânawa volgt.

149 Indien iemand, die zich aan een misdrijf schuldig heeft gemaakt, sterft, voordat hij schuldig verklaard is, gaat zijne schuld niet over op de kinderen.

150 Indien iemand eene belooning toezegt, of belooft geld te geven, en hiervan een geschrift opgemaakt wordt, en, nadat het werk voltooid is, de toezegger sterft vóórdat hij de belooning gegeven heeft, dan mogen daarvoor niet zijne kinderen aangesproken worden.

151 Indien een schuldenaar geen rente betaalt, wordt zijne schuld verdubbeld; betaalt hij daarna nog niet, dan moet hij „zijne schuld volgen" en slaaf worden; is hij gedurende den geheelen tijd dat hij als slaaf dient, niet in staat om werk voor den schuldeischer te verrichten en vlucht hij daarop, dan moet hij, als hij wedergevonden wordt, werk verrichten voor al den tijd dat hij niet gewerkt heeft; sterft hij nu aan de voeten van zijn meester, dan moeten zijne kinderen het dubbele bedrag der schuld betalen.

152 Indien een slaaf en eene slavin aan de voeten van hunnen meester of in eene andere désa of waar zij zich ook bevinden, kinderen krijgen, dan worden deze kinderen *anak wĕsi* genaamd, en moeten, volgens het gezegde der Wijzen, levenslang dienen; zij dienen naderhand de kinderen van hun meester, en moeten later, ieder voor een gelijk gedeelte, de geheele schuld hunner ouders op zich nemen.

153 Indien een slaaf van zijnen meester wegvlucht en ook eene slavin van haren meester wegloopt en beiden te zamen komen op hunne vlucht en kinderen verwekken, en indien zij later door hunne meesters gevonden worden, dan is de eigenaar van den slaaf gerechtigd de mannelijke kinderen, de eigenaar der slavin om de vrouwelijke kinderen te nemen; is de slaaf het eerst gestorven dan mag zijn meester van alle goederen de hoeveelheid van eene schoudervracht nemen, terwijl de andere meester zijne slavin terug krijgt; is de slavin het eerst gestorven, dan mag haar meester de hoeveelheid van eene hoofdvracht van alle goederen nemen en de andere meester krijgt zijn slaaf terug.

154 Indien een slaaf en eene slavin, die op dezelfde plaats dienen, van hunnen meester wegloopen en zich op eene andere plaats vestigen dan mag hunne voormalige meester al hunne goederen, dieren en kinderen nemen, en zij moeten hem werk vergoeden voor den tijd dat zij weggeloopen zijn, de slaaf 100, de slavin 50 per dag; zoodanig is het woord der Wijzen.

155 Indien iemand zijne slavin tot vrouw neemt en zij kinderen baart, dan zijn die kinderen niet aansprakelijk voor de schuld hunner moeder, noch hebben zij recht op de bezittingen van hunnen vader; heeft de vader echter geen kinderen bij eene vrouw van gelijken rang, dan mogen de

kinderen der slavin van hunnen vader erven, zij moeten dan ook de schulden betalen; zóó is recht.

156 Indien iemand eenen slaaf loskoopt, wetende dat hij de slaaf van een ander is, doch dit, zonder den eigenaar bericht er van te geven, durft te doen, wijl hij rijk, overmachtig wegens zijn groot aantal slaven en brutaal van nature is, dan wordt dit losgeld genoemd: in den put gevallen, en is het voor hem verloren; de slaaf mag door zijnen vorigen meester teruggenomen worden.

157 Indien iemand een slaaf (of slavin) door bedrog, geweld of verleiding ontvoert, hem (haar) op weg, of bij het waterputten, of op het veld ontmoetende, en hij door den eigenaar gevonden wordt, dan heeft de vorst het recht den ontvoerder te dooden; zoodanig is het voorschrift der Çâstra's.

158 Indien iemand de slavin van een ander tot vrouw neemt en zij hem kinderen baart, dan hebben deze kinderen, indien de vader een rijk of adellijk persoon is, recht op een vierde gedeelte (der nalatenschap van den vader), de kinderen bij de echte vrouw op drievierde gedeelten; aldus is recht; zijn er geen kinderen van de echte vrouw, en sterft de man, terwijl de vrouw van gelijken rang hem overleeft, dan deelt de weduwe zonder kinderen gelijk op met de kinderen der slavin; sterft de weduwe, dan mogen de kinderen der slavin de goederen der kinderlooze weduwe nemen, hare bloedverwanten hebben er geen recht op; aldus is recht.

159 Indien een slaaf of eene slavin, nog kind zijnde en niet in staat tot werken, door een ander worden opgenomen en verzorgd om ze in 't leven te houden, dan is de eigenaar niet verplicht, indien daarover geen vaste overeenkomst gemaakt is, losgeld te betalen; zulks wordt genoemd: noten geven aan varkens, welke hem niet toebehooren.

160 Indien iemand van een slaaf of eene slavin, die reeds hunne schuld afgedaan hebben en weder vrij geworden zijn, werk eischt, uit hebzucht, en daarbij geweld gebruikt, dan heet dit: eene geëindigd werk opnieuw beginnen en de vorst mag hem met 20000 beboeten.

161 Indien iemand met zijne broeders pandeling is voor de schuld zijner gestorven ouders, dan moeten zij de schuld gezamenlijk dragen; eveneens indien broeders voor eene schuld, hoewel die niet van hunne ouders is, te zamen willen dienen; zij moeten echter onafscheidelijk van hunnen meester zijn en werkelijk dienen; sterft dan één der broeders in pandelingschap, dan draagt hij zijne schuld mede, dat is, hij vermindert de geheele schuld met zijn aandeel; ontvlucht echter één der broeders en sterft elders, dan blijft de schuld even groot en vermindert niet, zij wordt onder de overblijvende broeders verdeeld; slechts indien hij in pandelingschap sterft wordt de schuld met het deel van den gestorvene verminderd.

162 Indien een slaaf of eene slavin bevrijd is, maar, vervolgens door den zoon van hem die vrijgelaten heeft, weder genomen wordt, waardoor hij ongehoorzaam is aan het gebod zijns vaders, dan wordt hij door den vorst beboet met 40000.

163 Indien een slaaf alleen vlucht en teruggevonden wordt, nadat hij iemand zonder schuld (eene vrije) of wel eene adellijke vrouw gehuwd heeft, eene huishouding opgezet heeft en rijk geworden is, dan mag deze slaaf zich en zijne kinderen met een behoorlijk losgeld vrijkoopen; heeft hij betaald, dan kan de meester hem niet terugnemen; zoolang hij leeft, mag hij niet gehinderd worden, noch zijne kinderen, klein- of achterkleinkinderen. Indien iemand zich een kind van een slaaf, die reeds zijne schuld betaald heeft en ontslagen is van slavernij, geweld-

dadig toeëigent en met geweld als slaaf medevoert, dan wordt die geweldenaar door den vorst beboet met 20000; hij wordt een slavendief genoemd.

164 Indien eene slavin van haren meester wegloopt en daarna een vrije, of wel een adellijke huwt, dan moet (de waarde van) haar persoon, hare kinderen, goederen en dieren in drieën gedeeld worden, twee derden mag de slavin, een derde haar meester nemen, ook wat betreft hare kinderen; zóo is recht.

165 Indien iemand tot zijne slavin wil gaan en geweld gebruikt, terwijl zij weent en ongezind is, en zij, nadat de meester werkelijk tot haar gegaan is, bij dag vlucht naar hare bloedverwanten of wel in de eerste plaats naar hare ouders, dan is hare schuld voor haren meester verloren, tot straf voor zijn misdrijf; hij moet echter niet beboet worden door den vorst; is de slavin echter eenswillend met haren meester geweest, dan behoeft zij hare geheele schuld niet te betalen, want hare geheele schuld dient als koopprijs; de kinderen van den meester mogen de schuld niet eischen; vlucht echter de slavin nadat haar meester tot haar gegaan is, en huwt een ander om kinderen te verwekken, dan moet zulk eene slavin hare schuld dubbel aan haren meester betalen, en hij, die haar als vrouw genomen heeft, moet door den meester beboet worden met 40000.

166 Indien een slaaf uit krijgsgevangenschap zich vrijkoopen wil, bedraagt het losgeld, dienende als losprijs voor zijn leven, 8000, zoodanig is het voorschrift.....

167 De schuld voor voedsel van een slaaf, die niet werken kan, bedraagt een kwart tahil per jaar; als termijn voor het ongeschikt zijn tot werken wordt 5 jaar gesteld, zoodat de som dan 8000 bedraagt.

168 Indien eene hofslavin van een aanzienlijke door

iemand, die niet tot de hofhouding behoort, zonder verlof tot vrouw genomen wordt, bedraagt de boete, indien hij het onwetend doet, 20000 ter bevrijding zijner schuld, terwijl de te vergoeden waarde der slavin 8000 bedraagt; doet hij het wetens, dan is hij des doods schuldig. Neemt iemand zonder verlof eene slavin van den koning tot vrouw terwijl zij nog niet binnen het paleis woont, en zij beiden eenswillend zijn, dan wordt hij met 40000 beboet en moet om van zijne schuld bevrijd te worden 20000 als waarde der slavin vergoeden; woonde de slavin reeds binnen het paleis, en zijn beiden eenswillend, dan wordt de man, indien het niet met voorbedachten rade geschiedde, met 80000 beboet, terwijl hij als waarde der slavin 20000 moet vergoeden; geschiedde het met voorbedachte rade, dan is hij den vorst des doods schuldig, dit wordt genoemd: over het hoofdkussen stappen. Indien echter eene slavin, behoorende tot de hofhouding van een aanzienlijke en in de eerste plaats van den koning, door den eigenaar reeds als vrouw gebruikt is, maar nog het paleis uit- en ingaan kan, hare bloedverwanten en ouders bezoeken mag, indien deze door iemand, hetzij met, hetzij zonder voorbedachten rade tot vrouw genomen wordt, in beide gevallen is die man des doods schuldig.

169 Nu worde er gesproken op welke wijze men slaaf wordt. Een slaaf, in den krijg gevangen, wordt genoemd: *dhwadjahṛta;* een slaaf, van het oogenblik af dat hij ten huize zijns meesters geboren werd, wordt genoemd: *gṛhaja;* een slaaf wegens eene (nog niet betaalde) boete, wordt genoemd: *daṇḍadása;* een slaaf voor voedsel wordt genoemd: *bhaktadâsa;* deze vier nu moeten, volgens het voorschrift, bij hunnen meester blijven en elk werk, dat een slaaf moet doen, verrichten; hunne kinderen worden ook slaven en *anak wĕsi* (genoemd).

170 Indien iemand eene onschuldige vrouw doodt, dan moet hij, hetgeen zij schuldig is, tweevoudig betalen en tevens eene schadevergoeding geven van 4000.

171 Indien eene vrouw zichzelve verkoopt, d. w. z. niet door haar man verkocht wordt, en de kooper haar tot slavin maakt, dan moet de kooper met 40000 beboet, en de vrouw hem ontnomen worden; vrouwendiefstal wordt dit genoemd; heeft echter een man zijne vrouw verkocht, en is deze door den kooper als vrouw genomen, dan is de kooper niet schuldig.

172 Indien een slaaf of eene slavin hunne schuld betaald hebben, doch door hunnen vorigen meester met geweld eene zekere hoeveelheid werk van hen geëischt wordt, dan wordt deze door den vorst beboet met 40000, en hetgeen hij door dat werkeischen verkregen heeft, moet hij tweevoudig vergoeden; een werkdief wordt hij genoemd.

173 Indien iemand den naam van een ander schrijft op het kleed of wel op de saroeng? van een overledene, of wel op een kleed, in den vorm van een pop, of op een pop van meel en dit begraaft op een kerkhof, of het nederlegt op het geboomte, op een betooverden grond, of op een kruisweg, dan wordt zulk een mensch beschouwd als een gemeene toovenaar; eveneens een mensch, die den naam van een ander schrijft op beenderen of schedels, en dit vermengt met houtskool, bloed en trikaṭuka, en dit begraaft...... of bij het schavot, dan wordt hij ook als een gemeene toovenaar beschouwd; als de schuld van zulk een persoon bewezen is, moet de vorst hem met al zijne nakomelingen en zijne ouders dooden; niemand van hen mag de vorst, indien hij streeft naar het welzijn der wereld, in 't leven laten; al hunne goederen, welke zich binnen zijn gebied bevinden, mag hij nemen; bevinden zij

zich echter op het gebied van een ander, dan kan de vorst ze niet nemen, hij moet dan alleen de nakomelingen dooden, want zij zouden slechts de werken hunner ouders navolgen; de bezittingen, welke in een ander gebied gelegen zijn, moet de vorst, die daar heerschappij voert, zich toeëigenen; alles, wat de schuldige in bewaring heeft gegeven, moet opgebracht worden.

174 Indien iemand echter op eene andere wijze toovert met het doel om zich vreugde te verschaffen, of met het doel om den haat van zijn vijand te doen ophouden, maar hem daarentegen beminnen gaat, zoodat men hem ten laatste algemeen lief heeft en vriendschap voor hem gevoelt dan wordt dit *mitrânurâga* (zich de genegenheid van een vriend zoeken te verwerven) genoemd. Hij gaat dan op de volgende wijze te werk: hij schrijft den naam van iemand in koper, of werkt dien met eene wig in een boom, bij eenen tempel, of op een heilige? plaats of schrijft dien op hout en strooit er widja kuning over; indien hij echter ontdekt wordt, moet de vorst hem met 8000 beboeten.

175 Indien iemand voedsel of drank aan een ander geeft en deze sterft ten gevolge van hetgeen hij gegeten of gedronken heeft, dan wordt de gever door den vorst met 40000 beboet; indien de man, wien iets gegeven is, echter beschonken was, en omgekomen is door in het vuur of water te vallen, of omgekomen is, wijl hij, op den grooten weg, of op eenig anderen weg, getroffen werd door een scherp wapen, dan mag de vorst daarvan geen rechtszaak maken.

176 Indien een hermaphrodiet trouwt, moet de vorst, al zijn ook beide echtgenooten eenswillend, hem dooden, en de zaak algemeen bekend maken.

177 Een hermaphrodiet die gehuwd is, een dief, en iemand die het op het leven van een ander toelegt (*âta-*

tâyî) moet de vorst, als hunne schuld bewezen is, dooden; indien nu iemand den man, wien bevolen is, hen te dooden, moeielijkheden in den weg legt of hem zoekt te verschalken, dan moet zulk een persoon door den vorst met 40000 beboet worden; de misdadigers worden daarna gedood.

178 Indien iemand eenen onschuldige van tooverij beschuldigt en deze beschuldiging onder de menschen verspreidt, terwijl geen bewijzen aanwezig zijn, dan worden zij, die het bericht, dat niet overeenkomstig de waarheid is, verspreiden, door den vorst elk met 40000 beboet.

179 Voor het valschelijk beschuldigen van iemand, dat deze het op het leven van zijn medemensch toelegt (*âtatâyî*) of dat hij een dief is, bedraagt de boete voor den vorst 20000. . . . . . Indien iemand een ander valschelijk van overspel met eene gehuwde vrouw beschuldigt, bedraagt de boete voor den vorst 10000. . . . . .

180 Indien iemand bijna gedood is, wijl hij valschelijk van tooverij beschuldigd is, en de beschuldiger daarop den schuldbrief steelt, daar deze om een schuld, welke hij niet betalen wil, eene valsche beschuldiging als middel gebruikt, dan wordt hij genoemd: iemand, die hem, van wien hij geleend heeft, zoekt te dooden; de vorst moet hem met 80000 beboeten en hij moet zijne schuld tweevoudig betalen; (zij, die medegedaan hebben met beschuldigen) worden elk met 40000 beboet.

181 De vorst moet den man, die het op het leven van een ander toelegt, een toovenaar en een dief, als hunne schuld bewezen is, dooden; geen van hen moet overblijven, tot zelfs hunne nakomelingen niet, en hunne schuld moet algemeen bekend gemaakt worden, de vorst moet hun geen genade schenken; ontsnappen zij aan hem, wien opgedragen was hen te dooden, ook dan mag de vorst

hen niet met rust laten; al zijn zij ook naar andere landen gevlucht, als zij gevonden worden, moet de vorst hen dooden; zij worden te jagen dieren genoemd.

182 Indien iemand aan eenen aanzienlijke kennis geeft dat ergens iets fraais, of goederen, dieren, vruchten, edelgesteenten, of wel eene voorname vrouw te vinden is, en dit niet waar blijkt te zijn, en hij de plaats niet weet, dan wordt zulks genoemd: een mand zonder inhoud geven; door den vorst wordt hij, om hem van zijne dwaasheid te genezen met 10000 beboet.

183 Indien iemand, die schuldig is en naar de strafplaats gevoerd wordt, gratie verlangt, dan kan hij zijn leven voor 8000 koopen.

184 Indien iemand eenig goed als het zijne opeischt, en deze eisch gelogen is, en als het andere, uiterlijk, geheel van het zijne verschilt, dan wordt hij beboet met eene boete gelijk staande met de waarde van het door hem opgeëischte goed; die waarde wordt door den vorst bepaald en het geëischte goed moet hij dubbel teruggeven.

185 Indien een hond, vogels in eene kooi, of wel kippen in eene kooi of vastgebonden kippen, bijt, en als de eigenaar zijn hond niet slaat, maar zich rustig houdt, dan moet de vorst den eigenaar van den hond met 2000 beboeten; slaat hij den hond, doch niet hard, (slechts in schijn), dan bedraagt de boete een handvol kippen; waren de kippen niet in eene kooi of vastgebonden, dan moet de hond afgemaakt worden.

186 Indien een rund of buffel gewassen, zooals rijst, enz. eet, dan mag de eigenaar van het veld het dier binden, gaat het dier echter verloren of sterft het, dan moet hij de waarde, hoe groot of hoe gering zij is, vergoeden; wordt het dier ziek, dan moet hij de genezingskosten betalen; de eigenaar van het rund of den buffel moet het

verlies van hetgeen vernield of opgegeten is, tweevoudig vergoeden; indien hij het dier niet terstond lost, maar er een nacht over verloopt, moet hij eene vergoeding (*pamilang dina*, genaamd) geven, totdat hij het gelost heeft, aldus luidt het gebod voor alle menschen. Neemt de eigenaar het dier in 't geheim, zonder het te lossen, terwijl hij, die het gebonden heeft, daarvan onkundig is, dan wordt gene met 2000 door den vorst beboet, en moet hij den dubbelen losprijs betalen; indien hij het gebonden dier des nachts wegneemt, wordt hij als een dief beschouwd.

187 Indien een rund of buffel onder het eten, of terwijl zij gewasschen worden, of in de schaduw liggen, wild worden, en iemand zich tot hen begeeft en gestooten of getrapt wordt, dan mag dat rund of die buffel niet als razend beschouwd worden; is het dier moeielijk aan 't werk te zetten, en stoot hij naar hem, die het aan 't werk wil zetten, of naar hem, die het hoedt of is het moeielijk van de velden af te houden, zelfs dan mag het niet als razend beschouwd en niet gedood worden.

188 Indien een rund of buffel in een bosch, op een veld of land een ander dier stoot of daarmede vecht, zonder dat de hoeder het bespeurt, en een der beide dieren sterft of zijne beenderen gebroken worden, dan moet de eigenaar van het dier daarvoor niet aansprakelijk gesteld worden; indien een rund of buffel, welke gehoed worden, een ander rund of anderen buffel stoot, en de hoeder de dieren niet opjaagt of scheidt, en het gewonde dier sterft of zijne beenderen gebroken worden, dan mag de eigenaar van dit dier zich het rund of den buffel, welke gestooten heeft, toeëigenen; is een der dieren gewond, dan moet de eigenaar van het niet gewonde dier, dat gestooten heeft, de genezingskosten betalen.

189 Indien een rund of buffel wild worden en zonder

aanleiding iemand stooten, dan wordt zulk een dier als razend beschouwd, en men moet het door lanssteken trachten te dooden, zijn vleesch mag men medenemen; wordt echter een buffel of wel een rund verkeerdelijk als razend beschouwd en wordt er ten onrechte van het dier gezegd, dat het iemand gestooten heeft, en liegt hij, die het gedood heeft, uit lust tot het vleesch, dan moet hij de waarde van het dier tweevoudig aan den eigenaar vergoeden, en hij wordt door den vorst met 20000 beboet.

190 Indien iemand hout hakt, en dit op iemand doet neerkomen of er mede werpt en iemand raakt, of indien een beest op deze wijze geraakt wordt, zonder opzet evenwel, terwijl hij den getroffene eigen schuld (?) ten laste legt, dan moet hij, indien een rund of buffel, of welk dier ook, op deze wijze sterft, de helft van de geheele waarde aan den eigenaar vergoeden, want het geschiedde niet met opzet; zoodanig is het voorschrift; want het dier was dom en zag niet, dat het met iets geworpen zou worden. Indien iemand een dier of in de eerste plaats een mensch verwondt, door hout te laten vallen of er mee te werpen, dan moet hij de genezingskosten tot aan het herstel betalen, en door den vorst wordt hij met 5000 beboet, opdat hij verlost worde (van de kwade gevolgen) van het werk zijner handen; sterft de getroffen persoon dan moet hij, aan de bloedverwanten van den gestorvene, als zoengeld (*pakuramas patĕpung tawar* en *isuhisuh*) of wel aan den meester (*pakambaligine* en *pakuramas*) 2000 betalen, zoodanig is het voorschrift; gehoorzaamt hij, die den manslag gepleegd heeft, niet aan het voorschrift van den Âgama, dan is zijne zonde gelijk aan die van den mensch, die het leven van een ander belaagt (âtatâyî) (en zoo zal zijne straf) in de hel zijn; indien hij met een proces dreigt, en dit verliest, dan moet hij den gedoode

tweevoudig vergoeden, hij wordt met 40000 beboet en met iemand, die een ander uit toorn doodt, dat is te zeggen, met iemand die met opzet doodt, gelijk gesteld; is hij, die geraakt is, bij het laten vallen of werpen echter niet gewond, dan behoeft de dader ook geen genezingskosten, noch boete te betalen.

191 Indien men bij het aangaan van een huwelijk geen opgave van belasting (?) aan het dorpshoofd geeft, dan is dit huwelijk niet geldig; bij het niet geven van zulk een geschrift aan het dorpshoofd en aan den vorst bedraagt de boete aan den vorst, als de vrouw uit de hoogste klasse is: 8000, is zij uit den middelstand 4000, en is zij uit den laagsten stand 1600; zoodanig is de straf voor het misdrijf, indien men door het dorpshoofd aangemaand, zulk een geschrift niet geeft.

192 Indien een meisje reeds den koopprijs van een jongeling ontvangen en de vader, als tijdstip voor het huwelijk, een gunstigen dag bepaald heeft, doch het meisje vóór dien bepaalden tijd door den jongeling geweld wordt aangedaan, dan wordt hij met een verkrachter gelijk gesteld, want hij heeft zijn tijd niet afgewacht; aldus is er verordend; zijn koopprijs is zonder waarde en is voor hem verloren en mag door den vader van het meisje genomen worden en de jongeling wordt door den vader van het meisje met 40000 beboet; zoodanig is het voorschrift van Bhârgawa.

193 Indien uit een huwelijk kinderen zijn, dan heeft alleen de vader macht over hen, niet de moeder; heeft nu de moeder zonder bevel van den vader (eene dochter) uitgehuwelijkt, dan mag de vader als hem de schoonzoon niet bevalt, dit huwelijk ontbinden; de moeder en het meisje moeten den koopprijs aan den niet gewenschten schoonzoon teruggeven.

194 Indien iemand een meisje aanvat, en zij weent en schreeuwt, en er verscheidene personen, die getuigenis mogen afleggen om het te bewijzen, aanwezig zijn, dan moet de vorst hem dooden.

195 Indien er uit een huwelijk geen kinderen zijn, en een (der echtgenooten) sterft, dan (mag de man) bij den dood der vrouw den geheelen inboedel (zich toeëigenen).

196 Indien man en vrouw huwen met het voornemen hunnen inboedel en hetgeen zij elk mede ten huwelijk gebracht hebben terstond te vermengen, dan is zulks niet geöorloofd eer er vijf volle jaren over verloopen zijn; indien er volle vijf jaar van hun huwelijk verloopen zijn, dan heeft er vermenging van den inboedel en van al hunne goederen plaats; aldus kan de vermenging geschieden, volgens het woord van de Wijzen.

197 Indien iemand uit zijn huwelijk met ééne vrouw meerdere kinderen heeft, en daarna sterft, dan mag de oudste zoon van ieder goed een grooter deel vooruit nemen, hetgeen *uddhâra* volgens den Agâma genoemd wordt; de maat daarvan is aldus: is de inboedel groot, dan mag hij een groot gedeelte vooruit nemen, is hij klein, dan slechts een klein gedeelte, zoodat de *uddhâra* één, twee, drie, vier tahils, in overeenstemming met de te verdeelen goederen, kan bedragen. De grootste hoeveelheid, welke genomen mag worden, wordt aldus bepaald: de inboedel moet in vijf deelen worden verdeeld; bijv. indien door den vader van vijf tahils goud versierselen zijn gemaakt van gelijke gedaante en gelijk uiterlijk, dan mag de oudste der broeders hiervan vier deelen nemen; terwijl het overblijvende deel gelijkelijk onder de jongere broeders verdeeld moet worden; op deze wijze moet er met alle goederen gehandeld worden; het is echter niet geoorloofd dat hij *pantjoddhâra*, d. i. vijf deelen neemt, één gedeelte

moeten de broeders gezamenlijk ontvangen; de grootste hoeveelheid, welke hij meer dan zijne broeders nemen mag, is vier deelen, *caturuddhâra*; indien de oudste broeder zoodanig handelt, zal hij een lang leven verwerven.

198 . . . .

199 Indien iemand een stiefkind (van hem) tot vrouw neemt, dan wordt hij door den vorst met 4000 beboet; hij wordt genoemd: een man, die geheel van den goeden weg afgedwaald is, en niet doet wat recht is.

200 Indien iemand, die geen kinderen heeft, goederen leent en daarna sterft, dan wordt van den eigenaar gezegd, dat hij zijne goederen wegmaakt.

201 Al hetgeen aan iemand, die geene kinderen heeft toebehoort, wordt na diens dood door den vorst genomen.

202 Indien iemand, die geene kinderen heeft, in het land rondzwerft(?) en op een zijner tochten sterft, dan worden zijne bezittingen door den vorst van het land waarin hij gestorven is, genomen; het wordt „in de put geworpen goed" genoemd.

203 Sterft echter een paṇḍita, zonder kinderen na te laten, dan mag de vorst zich diens bezittingen niet toeeigenen, want zij behooren den goden.

204 Indien iemand eene schuld ontkent, of iemand zonder iets te vorderen te hebben, toch betaling eischt, dan worden zij genoemd: lieden, die niet weten wat recht is, en als geen van beiden toe wil geven, moet de vorst hun bevelen zich aan een godsoordeel te onderwerpen (of een eed te doen); de vorst moet hem, wien daarbij iets overkomt, het dubbele bedrag der schuld of der vordering laten betalen, en hij wordt daarenboven beboet met eene boete, gelijk aan de dubbele vordering; op dezelfde wijze hij, die eene schuld ontkent; de verdubbeling (der schuld) zij eveneens zijne boete aan den vorst, die hem schuldig verklaart.

205 Indien eenig goed door een ander aan de zijde (in tegenwoordigheid) van den eigenaar gebruikt wordt, en deze zwijgt, dan is dit goed, indien de ander er gedurende tien jaar gebruik van gemaakt heeft, voor den eigenaar verloren, en wordt het eigendom van hem, die er voortdurend gebruik van gemaakt heeft; als nu de oorspronkelijke eigenaar de waarde in geld ervoor eischt, dan moet deze hem niet gegeven worden; zulks wordt genoemd: *kadaçawarṣa*, verloren door tienjarig gebruik.

206 Hetgeen niet verloren kan gaan, is: een in pand gegeven land, hetgeen een meisje toebehoort, een in bewaring gegeven goed van eene vrouw (of misschien: eene vrouw), hetgeen aan den vorst, of aan een paṇḍita toebehoort, — deze goederen gaan nooit verloren, en zijn niet onderworpen aan de verjaring in tien jaar.

207 Indien men zijne goederen in zekere bewaring geven wil, moet men ze geven aan menschen van voornamen stand, van goed gedrag, aan menschen, die weten wat recht is, aan menschen, die oprecht in hunne woorden zijn, aan reine menschen, aan gegoede personen; zoo zeggen de Wijzen.

208 Indien een in bewaring gegeven voorwerp gestolen, door het water wordt medegevoerd, verbrandt, of door den vorst genomen of door dieven weggeroofd wordt, dan is de bewaarnemer niet verplicht het te vergoeden, en de bewaargever mag het niet terugeischen.

209 Indien iemand iets in bewaring gekregen heeft, en de bewaargever sterft zonder grootvader of grootmoeder, zonder vader of moeder, zonder kinderen of neven, zonder kinderen van ooms of tantes, of achterneven, in 't algemeen, zonder iemand als erfgenaam (pratyanantara) achter te laten, dan is de bewaarnemer niet verplicht het in bewaring gekregen goed terug te geven; sterft echter de

bewaarnemer, dan is het in bewaring gegevene niet verloren, want de bewaargever, hoewel kinderloos, is nog in leven; de kinderen van den bewaarnemer moeten het aan de erfgenamen (sic) terug geven; de vorst mag het zich niet toeëigenen, en de bloedverwanten mogen er geen rechtszaak van maken, het in bewaring genomen goed moet teruggegeven worden.

210 Indien iemand een in bewaring gegeven voorwerp niet teruggeeft, hoewel het hem gevraagd is, of ook, indien iemand iets, alsof hij het in bewaring gegeven had, met opzet terugvordert, hoewel hij het niet in bewaring gegeven heeft, zij, beiden, worden als dieven beschouwd, en de vorst moet hun bevelen zich aan een godsoordeel te onderwerpen, indien namelijk de bewaargever en de bewaarnemer geen geldige getuigen kunnen bijbrengen; hij, die verliest moet hetgeen hij gevorderd heeft (of niet heeft willen teruggeven) dubbel vergoeden, en de geheele opbrengst van het voorwerp moet bovendien aan den vorst als boete betaald worden.

211 Indien een in bewaring gegeven voorwerp verlaten, of door vernieling van het dorp in oorlogstijd weggeroofd is, gestolen wordt, verbrand raakt, of door het water medegevoerd wordt, dan is de bewaarnemer niet verplicht het te vergoeden; het wordt genoemd: getroffen door de *pañca-sâdhârana*, zóo zeggen de Wijzen, die de leer kennen.

212 Indien iemand iets van een ander leent, en dit geleende goed gestolen wordt, dan moet hij de geheele waarde betalen, want hij wordt als nalatig te zijn beschouwd.

213 Indien een meisje van aanzienlijke geboorte, een koopprijs van een jongeling ontvangen heeft, en deze (vertrekt) zeggende, dat hij eenen godsdienstigen plicht gaat vervullen, of dat hij geld wil gaan verdienen, dan blijft de koopprijs (bij het meisje); heeft nu de jongeling on-

waarheid gesproken, dan wordt hij, vooral als hij een dwija is, genoemd: iemand, in wien de deugd gestorven is, wijl hij het meisje versmaadt (?); het meisje mag zich den kooprijs toeëigenen en is niet verplicht dien aan den oorspronkelijken eigenaar terug te geven, de kooprijs wordt volgens de leer als strîdhana (vrouwen eigendom) beschouwd.

214 Indien een jongeling iets, tot voorloopig aanzoek om de hand van een meisje gegeven heeft, en het algemeen bekend is, dat er meer dan vijf maanden over verloopen zijn, dan mag de jongeling op het gegevene geene rechten meer laten gelden, het meisje wordt eene kinderlooze weduwe genoemd en mag door den vader aan een ander uitgehuwelijkt worden.

215 Indien een jongeling, na den kooprijs voor een meisje gegeven te hebben, sterft en hij nog een jongeren broeder had, dan mag het meisje aan den jongeren broeder, dewara genaamd, gegeven worden, indien deze haar als vrouw wenscht; hij wordt dan als haar verloofde(?) beschouwd.

216 Indien een kooper eenen goodspenning gegeven heeft, maar hij niet op den bepaalden tijd komt (om het gekochte te halen) dan moet hem dit niet gegeven worden, terwijl de goodspenning voor hem verloren is. Indien aan iets wat gekocht is, een gebrek, of iets verkeerds, wat (belangrijk genoeg is om) als een gebrek beschouwd te worden, zich bevindt en de verkooper dit niet meegedeeld heeft, dan moet de verkooper de waar terugnemen en de koopsom dubbel vergoeden.

217 Indien iemand het een of ander land uitgraaft, een vijver, plas, afdamming of put dempt zonder bevel van den eigenaar, dan moet de vorst hem met 20000 beboeten, en hetgeen hij bedorven heeft, moet hij weder in den vorigen staat herstellen.

218 Indien iemand zich wederrechtelijk meester maakt van een erf, of vijver, plas, akker, beek, dam, tuin of veld, dan bedraagt de boete voor den vorst 10000, indien hij het uit onwetendheid gedaan heeft 10000, en moet hij hetgeen hij zich onrechtmatig heeft toegeëigend, in den vorigen staat teruggeven; was er eenig genot aan verbonden, dan moet hij daarvoor (?) aangesproken worden, indien hij er langeren tijd van genoten heeft.

219 Indien iemand in toorn een ander beschimpt, of hem om een lichaamsgebrek, zijn hoofd, voedsel, gang, gedrag, geboorte, geslacht, kundigheden of kennis bespot, dan wordt deze persoon een bedrijver van *wâkpâruṣya* (beleedigingen met woorden) genoemd.

220 Nu zullen wij spreken over de beleedigingen.

Indien een kṣatriya eenen brahmaan beschimpt, dan wordt hij met 2000 beboet; beschimpt een waiçya eenen brahmaan dan wordt hij met 5000 beboet; (waiçya wil zeggen: landbouwer); beschimpt een çûdra eenen brahmaan, dan is hij des doods schuldig; de vorst moet dezen dienstbare dooden. Beschimpt een brahmaan eenen kṣatriya, dan wordt hij met 1000 beboet; beschimpt hij eenen waiçya, dan met 500; eenen çûdra, dan met 250.

221 Indien personen van denzelfden stand elkander beschimpen, worden zij met 250 beboet; aldus is de leer der çâstra's.

222 Beschimpt een kṣatriya eenen waiçya, dan bedraagt de boete voor den kṣatriya 1000; beschimpt een waiçya eenen çûdra dan wordt hij met 1000 beboet; beschimpt een waiçya eenen kṣatriya, dan wordt hij met 2000 beboet.

223 Beschimpt een çûdra eenen kṣatriya, dan wordt hij met 5000 beboet; wordt een waiçya door een çûdra beschimpt, dan wordt deze met 2000 beboet.

224 Indien iemand uit den laagsten stand, een câṇḍâla, eenen brahmaan beschimpt, dan moet de vorst hem dooden.

225 Nu zullen wij spreken over de *daṇḍapâruṣya* (beleedigingen door daden) zooals: slaan of stooten met een stuk hout, slaan met een steen, iemand pijn veroorzaken, zoodat het bloed oploopt, of hij gewond raakt, of zijne beenderen breken of gekneusd worden, en, dan in de eerste plaats, vooral een dier, welk het ook zij, of ook wel een mensch (slaaf) dooden, elk dezer handelingen, elk afzonderlijk, wordt als *daṇḍapâruṣya* beschouwd; zóo zeggen de Wijzen; eveneens met een wapen houwen of steken enz., met een steen of potscherf slaan, of wel met een stuk hout of been, met een touw den hals van iemand toetrekken, iemand onder water dompelen, met de hand slaan, vechten, krabben, slaan, schoppen, met de vuist slaan, of met iets kloppen, bijten(?).... bespuwen, bespuiten met snot of speeksel, besproeien met urine of vuiligheid, met drek werpen, drek op iemand laten vallen, duwen met (of in?) drek....; dit nu is de afzonderlijke opgave van *daṇḍapâruṣya.*

226 Indien een çûdra eenen brahmaan pijn veroorzaakt door middel van zijne hand of voet, mond, hoofd, borst, rug, arm, membrum virile of aars, dan moet hem, indien hij, met één dezer deelen, een aanzienlijke beleedigd heeft, het lichaamsdeel, waarmede hij kwaad gedaan heeft, door den vorst afgehouwen worden; zóo zegt Manu in zijne verordeningen.

227 Indien een çûdra, of wel een câṇḍâla, eenen brahmaan aan het hoofd trekt, moet de vorst hem de hand afkappen; schopt hij eenen brahmaan, dan moet de vorst hem den voet afhouwen.

228 Indien een çûdra of câṇḍâla zich op de plaats van

een brahmaan nederzet, dan moet de vorst hem een houw op de billen geven.

229 Indien een çûdra of câṇḍâla tegen een brahmaan watert, moet de vorst hem het membrum virile afhouwen; indien een çûdra of câṇḍâla eenen brahmaan aan het oor trekt, of in den neus knijpt, of bij de schouders neemt, hem met drek werpt, hem het evenwicht doet verliezen of drek op hem laat vallen, dan moet de vorst dien çûdra of câṇḍâla de hand afhouwen; indien een çudra of een caṇḍâla eenen brahmaan bekakt, dan moet hem eene roodgloeiende staaf ijzer in den aars gestoken worden....

230 Indien iemand een dier (of vogel?) of wel een mensch met een stuk hout of met een steen pijnigt, dan moet de meerdere grootte der boete, welke de vorst hem oplegt, in overeenstemming zijn met het aangedane leed; zoo hij, die houwt, slaat of klopt geen hevige pijn veroorzaakt, moet de boete klein zijn, namelijk 500; is het eene „middelmatige" wond, dan bedraagt de boete 1000; is het eene „zeer groote" wond, dat is: tot op het been, of indien het been gekneusd is, dan is de boete 20000; is het vel rood, of is (de beleedigde plaats) opgezwollen of met bloed beloopen, dan bedraagt de boete 2000 en de dader moet tot aan het herstel de geneeskosten betalen.

231 Indien iemand bij ongeluk een voorwerp, hetwelk een ander toebehoort, verbrijzelt, knakt, er een stuk afslaat, of het door midden breekt, zonder te weten dat hij naar iets van een ander wierp, sloeg of hieuw, dan moet hij, hetgeen hij bedorven heeft, tweevoudig vergoeden, hij moet den eigenaar in het vorige genot er van herstellen; de boete voor den vorst is gelijk aan de dubbele vergoeding voor het bedorvene.

232 Indien iemand op een paard, of in een wagen, of in eenig ander rijtuig rijdt, en dan een mensch aanrijdt

of vertrapt en deze daardoor sterft, dan moet de berijder of wagenmenner door den vorst beboet worden met 20000 en een zoengeld (*pamiddra* geheeten) van 8000 aan den eigenaar van den slaaf, of wel, indien de gestorvene vrij was, aan zijne bloedverwanten betalen.

233 Indien een buffel, paard of kameel aangereden worden en het dier sterft, dan wordt de wagenmenner met 10000 beboet, en moet de waarde van het gestorven dier vergoeden.

234 Was de buffel, het paard of de kameel nog klein, dan bedraagt de boete 4000. Indien kippen of eenden.... overreden worden bedraagt de boete 500; worden vechthanen(?), vastgebonden of in eene kooi zijnde, overreden, dan is de boete 1000.

235 Voor het overrijden van (schapen?) bokken, ganzen, wordt de wagenmenner met 2000 beboet; overrijdt hij een hond of varken, dan is de boete 4000, en moet hij de gemiddelde waarde van het overreden dier geheel vergoeden.

236 Indien eene echtgenoot, of wel een kind, een slaaf of eene slavin, of ook wel een jongere (broeder) of leerling (al wie als broeder beschouwd worden) iets misdaan hebben, wie van hen iets misdreven heeft, moet met een riet of met een touw geslagen worden op den rug, arm, dij of achterste, maar niet op het hoofd; hij, die een van hen op het hoofd slaat, wijl zijne schuld groot is, wordt daarvoor door den vorst beboet met 20000.

237 Indien iemand visch uit een vijver of uit eene verboden plaats steelt, wordt hij door den vorst met 8000 beboet; zoo er meer dieven zijn, wordt ieder van hen met 8000 beboet, en de gestolen visch moet dubbel vergoed worden; heeft de diefstal des nachts plaats, dan is de dief des doods schuldig.

238 Indien iemand rijst steelt en de hoeveelheid, die hij gestolen heeft, meer dan 10 bos bedraagt, dan moet de vorst hem dooden; bedraagt de hoeveelheid 10 bos, dan moet de dief de elfvoudige hoeveelheid als boete aan den vorst betalen, en de tweevoudige aan den eigenaar van de gestolen rijst; heeft de diefstal des nachts plaats, dan moet hij, in elk geval, door den vorst gedood worden.

239 Indien iemand bloemen steelt of wel rijst in kleine hoeveelheid, dan moet dat gewogen worden, en het elfvoudige gewicht (moet als boete betaald worden). Indien iemand kurkema, tĕmoe, lampoeyang, bamboe of andere rietsoorten in kleine hoeveelheid en voor geringe waarde, steelt, dan moet de vorst hem met 200 beboeten en hij moet, hetgeen hij gestolen heeft, tweevoudig aan den bestolene vergoeden.

240 Indien iemand goud, edelgesteenten of kleedingstukken steelt, en de waarde daarvan meer dan 100 bedraagt, dan is hij voor den vorst des doods schuldig; bedraagt de waarde meer dan 50, dan moet zijne hand afgekapt worden; bedraagt de waarde minder dan 50, dan moet de elfvoudige waarde van het gestolene, als boete aan den vorst betaald worden, terwijl de tweevoudige waarde aan den eigenaar van het gestolene, moet vergoed worden.

241 Indien iemand sterken drank, welke zich in huis bevindt, gekookte rijst of andere gekookte spijzen, rauwen of gekookten visch, of vogels steelt, of indien iemand olie, sesam, honig, melk, was of vogellijm of een garangan, kat of egel steelt, uit begeerte, terwijl dit alles zich binnenshuis bevindt, of ook indien iemand vlechtwerk, zooals manden, welke in huis zijn, of kannen, schotels of welk aardewerk ook, zoo ook waterkruiken steelt, of indien iemand zout, trasi, tamarinde, azijn, djĕruk of wat zich ook in vaten binnenshuis bevindt, of asch, of houts-

kool steelt, indien iets van dit alles gestolen wordt, ook nog ongebolsterde rijst welke zich in de daarvoor bestemde bewaarplaats bevindt, dan moet de verdubbelde waarde van hetgeen gestolen is, als boete aan den vorst betaald worden, en den eigenaar moet het gestolene tweevoudig vergoed worden.

242 Indien iemand menschen wegvoert, aan eene vrouw van hoogeren rang het hof maakt, of kostbare edelsteenen steelt, dan moet de vorst hem dooden.

243 Indien iemand een rund of buffel, die als trekdieren door eenen aanzienlijke gebruikt worden, en vooral, als de vorst de eigenaar ervan is, of indien iemand het onderstel van een wagen (?) steelt, dan moet de vorst hem de helft van den voet afkappen.

244 Indien iemand gewelddadig het huis of de verblijfplaats van een aanzienlijke verwoest, ... of een arsenaal of tempel vernielt, of een olifant, paard of wagen van den vorst zich gewelddadig toeëigent, dan moet de vorst den geweldpleger, zonder verder proces, ter dood brengen; vraagt hij om gratie, en wordt hem door den vorst genade geschonken, dan wordt hij beboet.

245 Indien een leermeester, of een kind, of een oude van dagen, of ook een brahmaan, of een geleerde, of allen, die als paṇḍita's beschouwd worden een ander belagen, en hunne daad bewezen is (moeten zij gedood worden). Zij, die belagers (âtatâyî) genoemd worden zijn: hij, die het huis van een ander en in de eerste plaats het huis van den vorst in brand steekt; hij, die zijn medemensch vergiftigt; hij, die zijn medemensch betoovert; hij, die amok maakt; hij, die den vorst lastert en hij, die eene vrouw verkracht; aan deze zes nu mag de vorst geen genade schenken; zonder aarzeling moeten zij, als hunne schuld bewezen is, gedood worden; indien de vorst een dusdanig

persoon doodt dan zal hij geen zonde bedrijven; zóo is de vastgestelde plicht voor den vorst.

246 Indien iemand eene getrouwde vrouw aanvat, moet zijne hand door den vorst worden afgekapt, en hij moet, na gebrandmerkt te zijn geworden, uit het land gebannen worden, dit geschiedt ten teeken dat hij de vrouw van een ander heeft aangeraakt.

247 Indien iemand met eene gehuwde vrouw in 't geheim spreekt, in een tuin, of in een bosch, of bij eene rivier, of waar zij ook samen spreken, terwijl het te bemerken is, dat zij iets kwaads in hun schild voeren, daar hij een lachend gelaat vertoont of vriendelijke blikken aan de vrouw toewerpt en daar hij niet door de vrouw wederstreefd wordt, en zij geen vrouw van iemand uit den hoogsten stand is, en in huis niet bewaakt wordt, dan wordt dit als *strîsanggrahaṇa* (overspel) beschouwd en de dader met 5000 beboet; de reden dat de boete zoo gering is, is dat de vrouw niet bèwaakt werd, noch echtgenoote van eenen aanzienlijke was.

248 Spreekt iemand met eene getrouwde vrouw en wordt zij vervolgens door haren man, iemand van aanzienlijken stand, in huis bewaakt, dan is dit overspel.

249 Indien iemand met eene vrouw spreekt, wijl zij elkander op eene eenzame plaats aantreffen, evenwel niet uit begeerte tot die vrouw, en indien hij er niet naar uitziet, dat hij met opzet tot haar spreekt, slechts wijl hij niet weet, dat zij gehuwd is, dan wordt hij toch, als schuldig aan strîsanggrahaṇa, met 5000 beboet; want een man, zoo wordt in de çâstra's gezegd, mag niet in 't geheim spreken met eene getrouwde vrouw, hetzij zij de vrouw van een broeder, of van een oom van vaders- of moederszijde, of de vrouw van een schoonzoon is, in één woord, met geen der vrouwen, die als verboden be-

schouwd worden, met al deze vrouwen mag niet in 't geheim gesproken worden; dit moet hij, die weet wat de leer voorschrijft, niet doen, want het is plicht dit na te laten, indien men aan 't Brahma indachtig wil zijn.

250 Indien iemand aan eene getrouwde of verboden vrouw, aan eene slavin van een aanzienlijke, of van den vorst, geschenken geeft of van haar ontvangt uit begeerte tot elkander, waarin het geschenk ook moge bestaan, hetzij blanketsel, bloemen, oorsieraden, ringen, een pennemesje of zaagje (?), een kleedingstuk of versiersel, wat het ook zij dat de man of vrouw ook als geschenk geeft, of indien iemand met eene vrouw in 't geheim schertsende of samen lachende wordt aangetroffen, dan wordt dit als *strîsanggrahaṇa* beschouwd en hij is des doods schuldig; aldus zeggen de Wijzen.

251 Indien iemand van goede afkomst door een meisje tot man wordt genomen, dan mag de vorst hem niet schuldig verklaren; indien iemand van lagen stand of van lage geboorte door een meisje van aanzienlijke geboorte tot man wordt genomen, dan moet het meisje van dien man gescheiden worden; de vorst moet daarna den vader van het meisje ondervragen: wil deze den man van lagen stand niet als schoonzoon aannemen, dan moet de vorst dien man dooden; is de vader echter eenswillend met het meisje, dan moet de man van lagen stand den koopprijs aan den vader betalen.

252 Indien eene vrouw wegloopt (?) of eene vriendin aanzet tot wegloopen, of eene vluchtende vrouw, die door haren man vervolgd wordt, vergezelt, of indien eene vrouw aan eene andere, die weggeloopen is, huisvesting verleent, dan moet de vorst deze vrouwen met 4000 beboeten.

253 Indien iemand zich naar eene slaapplaats begeeft, zonder daartoe bevel van den eigenaar van het huis ont-

vangen te hebben, en hij niets weg neemt, dan moet hij, indien het 's nachts geschiedt, door den vorst met 20000 beboet worden; geschiedt het bij dag, dan met 5000; verbergt hij zich uit vrees, dan bedraagt de boete 9600; doet hij het zonder opzet, dan is de boete 6400; begeeft hij er zich heen uit vurigheid en dreigt daarbij, en ontbloot de kris, dan bedraagt de boete 10000; ontbloot hij de kris en slaat er mede in eene stijl of in eene vloer, dan bedraagt de boete 20000; zoodanig is de straf als er een proces door ontstaat; wil de eigenaar van het huis geen proces beginnen als iemand het huis binnendringt en de kris ontbloot, dan mag hij den indringer oogenblikkelijk nederleggen, zonder dat hem daarvoor een proces kan aangedaan worden.

254 Indien iemand zijne vrouw verlaat om eenen godsdienstigen plicht te vervullen, om boete te doen, of om een goed werk te verrichten, dan moet de vrouw 8 jaar op hem wachten; gaat hij op reis om de çastra's te leeren, dan moet zij zes jaar wachten; vertrekt hij om handel te drijven of om eene zeereis te doen of om geld te verzamelen, dan moet zij 10 jaar op hem wachten; vertrekt hij om (nog eene tweede) vrouw te nemen, dan moet zij 3 jaar wachten; zendt nu de man (in dien tijd) niets aan zijne vrouw, dan mag zij een ander huwen. Verlaat iemand zijne vrouw om in verre streken eene reis te ondernemen, dan moet zij 4 jaar wachten; komt hij in dien tijd niet terug, dan mag de vrouw een ander huwen.

255 Eene vrouw mag hertrouwen: indien haar man vermist raakt, omkomt op reis, indien van hem gezegd wordt dat hij monnik geworden is, indien hij onontwikkeld en niet in staat tot den bijslaap is; in deze gevallen mag de vrouw een ander huwen.

256 Is de man krankzinnig of teringachtig(?), of lijdt

hij aan vallende ziekte, of is hij onontwikkeld en onmannelijk zoodat de vrouw ten laatste een afkeer van hem heeft, dan moet zij 3 jaar wachten en de man moet geneesmiddelen zoeken; is hij in 3 jaar niet hersteld, dan mag de vrouw niet schuldig verklaard worden als zij een ander huwt; ook is zij niet verplicht den koopprijs aan den man terug te geven; dit wordt genoemd: wachten op jonge bladeren aan een dorren tak.

257 Indien eene vrouw een afkeer van haren man heeft, moet hij 1 jaar wachten; blijft zij een afkeer van hem behouden, dan moet zij den koopprijs tweevoudig teruggeven; dit wordt genoemd: den bijslaap verwerpen.

258 Indien een brahmaan vier vrouwen genomen heeft, zoodat zijne kinderen van verschillenden stand zijn, dan moet hij zijne bezittingen in elf (moet zijn: tien?) deelen verdeelen; hij mag niet een gelijk deel geven aan het kind geboren uit eene vrouw der brahmanenkaste, als aan de kinderen geboren uit vrouwen der kṣatriya-, of waiçya- of çûdrakaste; zoodanig is recht in de geheele wereld.

259 Nu zullen wij spreken over de herkomst der 12 kinderen: zoo doet Manu aan alle menschen kond; geeft acht, hoe er gehandeld moet worden (?) Zes is het aantal der kinderen, die tot de erfenis gerechtigd zijn, en wederom zes, die niet tot de erfenis gerechtigd zijn. Zij zijn elk afzonderlijk:

1. het kind van de vrouw, die van kindsbeen af, voor den man bestemd was, toen zij beiden nog jong waren en elkaar verkregen door dat hare ouders haar uithuwelijkten;
2. het kind van eene tweemaal gehuwde vrouw? ...... als zij niet in een slechten naam staat en zonder gebreken is, en door hare ouders bevolen is te huwen;

3. een kind, door bloedverwanten gegeven;
4. een kind van een ander als kind gevraagd;
5. een kind, verkregen door overspel (?) van de vrouw, op bevel van haren man als middel om kinderen te verkrijgen;
6. een aangenomen kind, dat door den vader verstooten is geworden; deze zijn de zes kinderen, die gerechtigd zijn tot de erfenis.

En de zes, die niet gerechtigd zijn tot de erfenis zijn:
1. het kind van een meisje, wier vader onbekend is;
2. het kind eener zwangere vrouw, welker toestand aan velen bekend was;
3. het kind eener vrouw, die van haren man gescheiden, daarna met een ander gehuwd is, en wier tweede echtgenoot spoedig na het huwelijk sterft, waarop zij naar haren vorigen echtgenoot terugkeert. . . . . . .
4. een gekocht kind;
5. een kind, dat zichzelf aangeboden heeft om als kind aangenomen te worden;
6. het kind eener slavin van lage geboorte als kind aangenomen.

260 Een gegeven kind en een aangenomen kind krijgen een half deel; zij ontvangen geen geheel gedeelte (van de bezittingen) van hem, die hen heeft aangenomen; zijn er echter geen wettige nakomelingen, dan mogen zij zich alle bezittingen toeëigenen.

261 Indien een man iets aan zijne vrouw, of aan zijne kinderen, nog bij zijn leven, gegeven heeft, met medeweten van vrouwen en kinderen, dan mogen de kinderen uit eene andere vrouw geboren, dit later niet opeischen; slechts hij, wien het gegeven is, is daarover meester; de gift wordt genoemd: *djîwadâna.*

262 Nu zullen wij mededeelen welke de namen zijn der

verschillende renten. *Kâyikâ wṛddhi*, wanneer men als rente, werk presteert; *kâlawṛddhi*, wanneer de schuldenaar elke maand rente betaalt; *kâritâ wṛddhi*, wanneer den schuldenaar een werk aangewezen wordt; *cakrawṛddhi*, wanneer de rente, als een rad, elke maand verveelvoudigd wordt (rente op rente). Vier soorten van renten zijn er, zóo zeggen de çâstra's.

263 De hoogste rente, welke ieder maand gemaakt mag worden is: van eene geldsom van 10000, eene rente van 20, 30, 40 of 50; zoodanig is de rente van eene som van 1000, waarbij de geldschieter de kaste van den schuldenaar moet in aanmerking nemen.

264 Verder wordt gezegd, behalve *kâyikâ wṛddhi*, *kâlikâ wṛddhi*, *kâritâ wṛddhi* en *cakrawṛddhi* is er nog: *çikhawṛddhi*, hetgeen bij kleine gedeelten rente oplevert, en *bhogawṛddhi*, hetgeen voedsel als rente oplevert, (de schuldenaar) moet opzoeken wat aangenaam is, het moet gegeven worden op de plaats waar zich de schuldenaar bevindt, en hoe groot de renten ook zijn, zij verminderen nooit de hoofdsom.

265 Eene geldvordering kan tweevoudig vermeerderen, kleederen drievoudig; is iemand rijst schuldig, dan kan de schuld vijfvoudig vermeerderd worden; wollen goed, rijtuigen en kruiken worden in zes jaar vervijfvoudigd; aldus moet er gehandeld worden om de voorschriften omtrent schuld te volgen.

266 Is iemand eene merrie, koe of wijfjesbuffel schuldig, dan moet na drie jaar voor één stuk, twee stuks teruggegeven worden.

267 Indien het gebruik van een pinang, kokos of van badèg, de vrucht van den talboom, of van vruchten, welke het ook zijn, door geweld verkregen is, indien een ander zich uit overmoed van het gebruik heeft meester gemaakt,

terwijl hij, die er recht op heeft, dat is, hij, wien, in bijzijn van getuigen, een schriftelijk bewijs daarvan door den eigenaar gegeven is, en hij nu voor den overweldiger moet onderdoen, daar hij niet tegen hem bestand is, en hoewel hij het bewijs den geweldenaar poogt te ontrukken, daarin niet slaagt, zoodat deze wederrechtelijk in het bezit ervan blijft, dan wordt dit genoemd: genot uit overmacht; een dergelijk genot wordt als ongeoorloofd beschouwd, volgens de çâstra's.

268 Indien een land door een ander gebruikt wordt met medeweten van den eigenaar, en indien het 20 jaar gebruikt is, zonder dat de eigenaar iets daarvan zegt, dan is het bezit van het land voor hem verloren; zoo ook een geschenk van den vorst en alles wat geschonken wordt, dat met geweld door een ander gebruikt wordt, gaat verloren; zelfs goud, dat door een ander wederrechtelijk genomen is, gaat, indien de rechthebbende het uit vrees niet opeischt, doch zwijgt, na 10 jaar verloren.

269 Indien iets, van welke gedaante en vorm het ook zij, door den eigenaar wordt verlaten, moet de vorst het gedurende 3 jaar bewaren; na dien tijd mag hij het zich toeëigenen, want het is dan zijn eigendom.

270 De verschillende soorten van slaven en de oorzaken der slavernij zijn de volgende: een slaaf, die door krijgsgevangenschap in slavernij is gekomen, een slaaf wegens voedsel, een slaaf in slavernij van het oogenblik dat hij in het huis zijns meesters uit vader en moeder (beiden in slavernij) geboren werd, een gekochte slaaf, een gegeven slaaf, een slaaf van de ouders geërfd, een slaaf in slavernij wegens eene geldboete; zij allen moeten, zoo zij vrij van hun heer willen worden, hem eerst hunne schuld betalen.

271 Hij echter, die schuld heeft wegens voedsel moet,

zoo hij niet lang als slaaf gediend heeft, de waarde van hetgeen hij gegeten heeft, toen hij niet in staat was te werken, betalen.

272 Indien iemand zich onder het patronaat van een ander stelt en op een land of in een dorp woont, en als slaaf moet dienen, daar hij, hoewel onwillig, tot slaaf gemaakt is, gedwongen door den heer uit begeerte tot den man, die zijn patronaat gevraagd heeft, dan wordt de meester door den vorst met 10000 beboet.

273 Indien iemand een slaaf, die niet verkocht mag worden tegen diens zin verkoopt, wordt de verkooper door den vorst met 10000 beboet.

274 Indien iemand geneesmiddelen toedient, zonder verstand daarvan te hebben, zonder de juiste mantra's te kennen, zonder den aard der ziekten te weten, en dan toch toezegging voor eene belooning van den zieke aanneemt, dan wordt hij met een dief gelijk gesteld, want hij loog; behandelt hij een dier en het wordt niet beter, doch sterft, dan wordt hij met 4800 beboet; behandelt hij een mensch en wordt deze niet beter, maar sterft integendeel, dan wordt hij met 10000 beboet; behandelt hij een brahmaan, en herstelt deze niet, maar sterft, dan wordt hij door den vorst met 20000 beboet; indien de behandelde sterft, dan mag hij, die de geneesmiddelen gegeven heeft, door den vorst gedood worden; zóo is vastgesteld in het wetboek.

AANTEEKENINGEN.

Art. 1. *Gĕnah* „plaats" Bal. idem. Zonder uitzondering wordt dit woord in den Âgama in plaats van *ĕnggon* gebruikt. Waarschijnlijk is het een Balinisme, later voor het Jav. woord in de plaats gesteld; evenwel zou het niet onmogelijk zijn, dat ook op Java, al ware het slechts dialectisch, het woord in deze beteekenis in gebruik is geweest: de afgeleide vorm *anggĕnahake* schijnt hier voor te pleiten, „iets eene bepaalde plaats geven" bij welke verklaring „bepaald" wel uit de gewone Jav. beteekenis van *gĕnah* zal ontstaan zijn, en dienen te vervallen, zoodat het in beteekenis volkomen overeenstemt met den van 't stamwoord *ĕnah* afgeleiden vorm *angĕnahakĕn* (bijv. Âdiparwa f. 15, 22. Bhoma-Kâwya pag. 24). Het van *ĕnah* afgeleide *pĕrnah* (*parnah*) even als *parunggu* gevormd, is nog in algemeen gebruik.

Patutunggalan is het O. Jav. aequivalent voor *pratyeka* (bijv. Adip. f. 56, 79). Het komt hier herhaaldelijk duidelijk in deze beteekenis voor, bijv. Art. 42, 262 enz.

Sang amawa bhumi; deze ook nog op Bali gebruikelijke benaming voor den vorst (Vgl. *amawa rât*, *amawa jagat* bijv. Bh. K. pag. 81) is een der vele voorbeelden van eene letterlijke vertaling van eenen Sanskritschen term, in dit geval van *bhûbhṛt*. Een ander voorbeeld, eveneens van *wawa*, is de beteekenis van echtgenoot aan *pamawa* gegeven als vertaling van Skr. *bhartṛ* (zie de proeve uit

het Oud-Jav. Râmâyaṇa door dr. H. Kern, strophe 8).

Enak beteekent hier „vast, bepaald." In deze beteekenis, welke zich uit die van „bevredigd" ontwikkeld heeft, komt het ook voor in art. 159 (cf. Wiw. 49, alwaar de glosse *pagĕh* heeft), vergl. de tegenwoordige Jav. beteekenis van *gĕnah* „vast, bepaald" met die welke het Sund. woord heeft: gerust.

Kasapekṣan komt verscheidene malen voor (Art. 52, 67, 259) in de beteekenis van „bekend." In het z. g. Kawi-woordenboek van Winter wordt het eveneens opgegeven; de beteekenis schijnt uit verwarring van *sâpekṣa* met *parikṣa* ontstaan te zijn. Men vergelijke hierbij de bepaling omtrent de *aṣṭacorah* Art. 21. Uit de tegenstelling daarmede blijkt, dat het woord *duṣṭa* hier in engeren zin moet genomen worden dan het gewoonlijk in het Skr heeft, en wel, gelijk uit het verband blijkt, in dien van moordenaar. In dezelfde engere beteekenis komt het nog later eenige malen voor. Uit Indische bronnen is de geheele bepaling in deze gestalte onbekend; eenigszins komt echter de opsomming der medeplichtigen in Yâjñ. II 276. hiermede overeen. In het hs. der Kĕrta Sima van den heer van Eck, komt de volgende plaats voor: *lwir ing duṣṭa hisakah matenin*, *cedekah kon amateni*, *bekta anganini*, *ñodyakah sapanganan lan duṣṭa*, *pritingkah samitra lan duṣṭa*, *sĕgabaya*, *aweh pangan lan duṣṭa.* In een hs. van het Bijbelgenootschap (N⁰. 68 Cat. Engelmann) getiteld Jugul Muda, dat een serie verhalen van misdrijven met de beslissing der rechtzaak daarover bevat, leest men: *Wontĕn duratmaka haran pun duṣṭa*, *yata hana duratmaka haran pun codekah;* als namen van misdadigers worden verder in hetzelfde verhaal nog vermeld *byaktah*, *pratingkah*, *bhodyakah*, *astanadah*, *tatrah*, waarmede blijkbaar dezelfde als de vorige bedoeld zijn. Uit deze beide opgaven kan men

na verbetering der zichtbare schrijffouten de volgende Skr. benamingen herkennen, naar volgorde van den text. 1. *Hinsaka*, *codaka* (de beide opgaven hebben echter in de voorlaatste lettergreep eene *e* wat op een minder gewoon *codyaka* schijnt te wijzen). 4 *bhojaka* (de vertaling die hierop past bij de *aṣṭacorah* art. 21) 7 *âsthânada*, 8 *trâtâ*. Voor 6 zal wel gelezen moeten worden *prîtika*, in de beteekenis van het meer gewone *prîtikara*: Minder duidelijk is wat voor 3 moet staan, misschien een verhaspelde afleiding van *wyadh*, het opgegevene doet *wyakta* veronderstellen, wat hier niet te pas komt; voor 5 is de benoeming niet vermeld, tenzij in *sĕgabaya* soms *sahâya* schuilt. Uit de minder gewone vorming van eenige dezer termen, zou men kunnen besluiten, dat zij niet rechtstreeks aan een Indische bron ontleend zijn. Het laatste gedeelte der bepaling is bovendien geheel inlandsch. Omtrent de bepaling der boeten in het geheele wetboek is op te merken, dat nergens gemeld wordt welke geldswaarde met het bedrag bedoeld wordt; natuurlijk zal die waarde zeer gering zijn. In de vertaling van den Dewadaṇḍa en de Kĕrta-Sima wordt steeds gesproken van kepeng's, mogelijk is dit hier eveneens gemeend. In de Sârasamudaya komt eene dubbele bepaling voor in dezer voege: daṇḍa su mâ 4, 10000; daṇḍa su 3 mâ 2, 20000, waaruit blijkt dat een suwarṇa zesduizend, een mâṣa duizendmaal de ongenoemde waarde in zich bevat. De verhouding van de mâṣa tot de suwarṇa is hier echter anders gerekend dan in Indië, naml. 1 mâṣa = $\frac{1}{16}$ suwarṇa). In de uit Manu vertaalde bepalingen in dezen Âgama is de ongenoemde waarde steeds $\frac{1}{20}$ van een paṇa.

Art. 3. *Pawadal gawe* komt herhaaldelijk voor, bijv. Art. 154 (ook *wadalana gawe*). De Mad. verklaring geeft soms *pawĕtton*; niet waarschijnlijk echter is *wadal* hetzelfde als *wĕdal*,

waarvoor hier herhaaldelijk de bijvorm *udal* voorkomt (bijv. Art. 94, 214, 261). De beteekenis schijnt te zijn: wat in de plaats van iets, v. d. wat als vergoeding gegeven wordt (cf. de tegenwoordige beteekenis en het door Gericke opgegeven *wadol*).

Art. 4. *Nangkĕn*, ook in Art. 73, 90, 262, 263; eveneens in de Usana Bali komt het woord in dezen vorm voor, in beteekenis is het gelijk *angkĕn* bijv. K. O. 3. 5b enz. Het wordt hier steeds met de korte vocaal geschreven; als *nångkĕn* wordt het ook in het Âdip. aangetroffen, bijv. f. 78, 79, 86 enz.

Art. 5. *Pisis;* dezelfde vorm komt in de Usana Bali voor; steeds wordt het woord in ons wetboek op deze wijze geschreven; de vorm *picis* komt niet voor.

Adulur ujar ing laki, lett. vergezeld gaan van het woord van den man, in casu, het uitspreken der echtscheiding door den man.

Tadin is wellicht hetzelfde als *tajin*, of echter de opgegeven beteekenis van *pisah* juist is, weet ik niet, zeker komt het woord voor in de beteekenis van *cĕgah*, welke hier ook passend zou kunnen zijn, bijv. *tansah tajin dahar sare* (Prof. K.).

Art. 6. *Amit* hier steeds algemeen, verlof vragen, bijv. Art. 102; conf. M. *mămuhun.*

Saṇḍa (Bal?) hier steeds voor *gaḍe*, zoo ook in de Sârasamudaya; laatstgenoemd hs., dat tusschen de dentale en lingnale ḍ betrekkelijk nauwkeurig onderscheidt, schrijft steeds de lingnale, waarop ook wijst de vorm in Tag. en Bis. *sanla*, Bug. *sanra* (Conf. Mal. *sandăra*, Bat. *sindor*). Vandaar *asaṇḍa* pandgever, *anaṇḍa* pandnemer. *Sumaṇḍa* (Art. 116).

Kalinganing angrusak, meer gewoon is het absolute gebruik: *kalinganya* (hier *kalingane*) „dat is te zeggen, de bedoeling er van is" bijv. Art. 75, 86, 94 enz. Zie Art. 102.

Art. 7. *Pangĕli çawa*, tegenwoordig op Bali *pangili çawa*, is afgeleid van *ĕli*, de in dit geschrift steeds gebezigde oudere vorm van *ili*, van daar *ĕlenana*, hem worde vergoed, bijv. Art. 92, 93 en verder passim; *ĕli* is blijkbaar een bijvorm van het in 't O. J. nog gebruikelijke *wĕli* Mal. *bĕli* (Vgl. Sund. *hili*, verwisselen; beter ware dus de spelling *hĕli*). Vandaar wordt op Bali de boete ook *pamli sawa*, gelijk hier in Art. 170, *patuku çawa* genoemd. Welke de oorspronkelijke beteekenis ook zij, het is thans eene algemeene benaming voor schadevergoeding aan de beleedigde partij, wel waarschijnlijk bij misdrijven, waarop bij nietbetaling der boete de doodstraf stond; in Art. 25 wordt het gebruikt voor de schadevergoeding door den dief aan den bestolene te betalen, zoo ook wordt 't in het Vonnis, achter de Bekn. Hdl. Bal. Taal voor de vergoeding wegens het ontvoeren eener vrouw gebezigd.

Wolung unting, acht bos, moet hier een zekere waarde aanduiden, daar in de andere bepalingen geen verschil wordt gemaakt; wat betreft het bedrag van den bloedprijs tusschen een slaaf en een vrije, bijv. Art. 190, 232, schijnt de waarde gelijk *wolung tali* te zijn.

Art. 8. *Yen colongĕn* enz. *Yen* in de beteekenis van hetzij, of wel.. regeert steeds den conjunctief, bij Art. 120 bij *yen .... yen*, hetzij... hetzij, heeft het eerste *yen* niet het tweede steeds den conjunctief, bijv. Art. 89, *ring kawula yen lanang, yen wadona;* tegenwoordig schijnt *yen* op deze wijze niet meer in gebruik te zijn, maar zegt men gelijk bekend is in die beteekenis *lananga*, *wadona*, beide in den conjunctief.

Tahurag. Winter Kawi Wdb. geeft op *tawurag* = *buyar*, *bibar*; het woord komt voor Wiwâha 267, de Bal. glosse luidt daar *kalilih*, wat hier volstrekt niet passen kan. Nu beteekent *bulak* in 't Bisaya: scheiden (transitief en intran-

sitief); *tawurag* zou dus „zich scheiden" kunnen beduiden, terwijl *katawurag* dan gezegd zou kunnen worden van dat, waarvan iemand zich scheidt; deze beteekenis kan zoowel hier als in den Wiwâha (waar *katawurag* als praedicaat van *sira* is op te vatten) passen, bovendien heeft Art. 211, wat als een parallelplaats van deze bepaling mag beschouwd worden, *katinggal. Kapañcaśâdhârana* (zoo te lezen) vgl. Art. 211.

Art. 9. I leest: *yen liwat saking limang tahun, tan amanawuri tumuli.*

Zie Art. 265.

Art. 10. *Pomahomah* van *omahomah*, eene huishouding hebben, gehuwd zijn, vandaar in Art 191 zooveel als *palakirabi.* Voorts z. v. a. huishoudingsmiddel, bijv. Art. 143, en vandaar in het algemeen inboedel, de roerende goederen; een zeer duidelijk voorbeeld hiervan in Art. 197. De parallelplaats van deze bepaling (Art. 153) heeft bovendien *drwe. Sasuhun* en *sarĕmbat* de verklaring heeft *sabageyan* en *rong bageyan*, wat, daar de woorden natuurlijk eene zekere verhouding moeten uitdrukken, juist kan zijn. Op dezelfde wijze wordt in de Mangkasaarsche wetten over verdeeling tusschen man en vrouw gezegd: „*maq-lembaraq mi buranneya, maq-song mi bainneya*", de man draagt over de schouders, de vrouw draagt op het hoofd, zonder dat echter ook hier de juiste verhouding blijkt.

Verg. Art. 153.

Art. 11. *Malĕr* beteekent „blijven"; zoo zeer duidelijk in Art. 96, 97 enz., ook in den zin van voortgaan, ongeveer: nog, bijv. Art. 257 *yen malĕr elik*: indien zij een afkeer blijft houden. (In den zin van verbieden wordt in dit geschrift steeds als grondwoord *pamalĕr* gebruikt). In het Bal. is *malĕr*, waarnaast volgens van Eck *nalĕr*, *talĕr*, in den zin van: bovendien, en ook, in gebruik. Vrg. *walĕr* K. O. IV. . a. 6., 2 b. 2.

Ook in de Hindusche wet bekend, al kan de herkomst niet bepaald worden; Nâr. V. 26 noemt onder de 15 soorten slaven op, a slave for the sake of his wife, terwijl in Nâr. V. 34 voorgeschreven wordt: a slave for the sake of his wife, is emancipated if he separates himself from her.

Art. 12. *Menak* edel, Bal en Sund idem. Dat het woord ook Jav. is, blijkt uit het bekende gedicht van dien naam, gelijk bereids door Dr. v. d. Tuuk aangetoond is (T. v. Ind. T. L. en Vlk. XXV). Ook *Menak Jingga* in den *Damar Wulan*. Op Bali worden er thans de leden der beide hoogste kasten onder verstaan.

Mon conf. Aant. op Wṛt. Sañc. pag. 48; hiernaast in Art. 140 *mun*, evenals *lamun* naast *lamon*, welke laatste vorm in gedichten zeer gewoon is.

Conf. Art. 164.

Art. 13. *Kabĕlĕt* heeft hier niet de gewone beteekenis van „in nood van", de Mad. verklaring heeft *kasĕlĕk*, wat ongeveer juist is; blijkbaar beteekent het hier: ondertusschen, zoodat *bĕlĕt* als een bijvorm van *hĕlĕt* te beschouwen is.

Pang aking conf. Art. 256.

De ratio dezer bepaling is deze: de nalatenschap van een kinderlooze vervalt aan den vorst, het depositum wordt alsdan, als door den vorst genomen beschouwd (Art. 8, 211) Een toovenaar wordt bij ontdekking met zijne geheele familie uitgeroeid (Art. 173) en is dus als een kinderlooze te beschouwen; uit dit laatste gedeelte, blijkt voldoende de inlandsche oorsprong der bepaling.

Art. 14. *Atatawan* blijkens *anawanakĕn* van *tawan;* in de gewone beteekenis van krijgsgevangene komt het ook hier voor in Art. 166, 169 enz.; *atatawan* beteekent hier blijkbaar gezamenlijk ontvluchten (zoo ook in Art. 141, 252) welke beteekenis in het Tag. *taban* teruggevonden wordt, bijv.

nagtaban siya nang babaye huyóse con una muger (de los Santos).

Art. 15. Zie Art.

Art. 17. *Pakaraman* schijnt z. v. a. *pakarangan* te zijn. In een hs. van het Bijbelgenootschap (Jugul Muḍa N°. 68 Cat. Eng.) wordt herhaaldelijk gelezen *Hånå wong akaraman* met of zonder *ring deçå* . . ., zoo ook *Hånå wong akaraman arane* . . . *atatonggå sapakaraman*, waarvoor in een ander hs. (in N°. 18398 Britsch Museum getiteld: *Pĕpakĕm*): *atatonggå sapakarangan. Pakaraman* moet dus van *karaman* afgeleid zijn; misschien zou hiermede het in K. O. XVI (XIX) voorkomende *karâman* te vergelijken, welk woord daar niet de beteekenis van muiter hebben kan, maar eerder die van wat onder een râma staat, gemeente. Wellicht zou dan de beteekenis van erf aan *pakaraman* toegekend op gezag van bovengenoemde hss. te eng zijn; conf. ook Art. 66 waar *deça pakaraman* tegenover *tatangga deça tpi siring* staat.

Larangan verg. *strî larangan* in de K. O., daar mij geen betere term bekend is, met verboden vrouw vertaald; eene gehuwde vrouw is voor elken anderen man dan haar echtgenoot, *larangan*. Conf. Art. 247, 249.

Amarang is in 't O. J. het gewone woord van *amacang* verloren, hier wordt het verscheidene malen voor in het huwelijk verbinden gebruikt (cf. Bal. en Sund. *warang* = Jav. *besan*, Sund. *pawarang*, echtgenoote).

Undangundangan: de genoodigden, de gasten. *Anambung ing lungguh nora wĕruh ring awadine*, zou men kunnen opvatten als: de zitting (het samenzijn) verlengen zonder grens (*Skr. awadhi*) te kennen, zonder van ophouden te weten; dit komt hier in de samenhang echter volstrekt niet te pas; *anambung ing lungguh* kan ook beteekenen, zich bij het zitten voegen (conf. het Wdb. *añambungi*, zich

aan eene rij aansluiten) vandaar in tegenstelling met de genoodigden, zij die ongenoodigd aan het feest deelnemen. *Awadi* moet dan z. v. a. *larangan* zijn, en ook in die beteekenis zal het wel uit Skr. *awadhi*, grens, uiterste grens, wat niet overschreden mag worden, ontstaan zijn. Hieruit zou ook het N. J. *wadi* na de gewone wegwerping der *a* kunnen ontstaan zijn, verg. voor den samenhang der begrippen *kĕkĕran.*

Art. 18. *Samâpta payu.* Zoo ook in den Surya Alam. *Wong nglalamar wis samĕkta pajĕng ing wingking kabĕkta linggar ing wong liya, asunga pakantuk marang kang anglamar* enz., hiervoor elders *wus kadadeyan.*

Sangketa, een termijn bepalen; *pasangketa* bepaalde tijd (bijv. Art. 175) van Skr. *sañketa* afspraak, contract.

Zie Art. 111.

Art. 19 zie Art. 257.

Art. 21. Omtrent de *aṣṭacorah* geldt hetzelfde wat bij Art. 1 omtrent de *aṣṭaduṣṭa* gezegd is. Eenigszins komen hiermede overeen M. IX. 278, Yãjñ. II. 276; omtrent de straffen vgl. M. IX. 271, Yãjñ. II. 273, Âpast. 27. 16. Er zij nog opgemerkt dat *maling* niet hetzelfde is als *wong añolong*, wat uit de bepalingen genoegzaam blijkt, daar het als vertaling van *corah* dienst doet, is het niet te verklaren met dief bij nacht, maar met dief in den zin van iemand, die pleegt te stelen. De Skr. benamingen voor zooverre zij van die bij Art. 1 afwijken, zijn mij niet bekend.

Art. 22. *Pawon* zoo lezen beide hss. Zoo wonen op Bali nog de weduwen en weezen op dezelfde plaats in het paleis waar de vorstelijke keukens zijn, conf. het Wdb. van v. Eck. s. v. *karaṇḍan.*

Art. 23. Voor *tur api tan wĕruh* is wel te lezen *tur tan apiwĕruh* conf. Art. 53.

Art. 26 *Kampihan* = *kampung* conf. Tag. *Kampi*, *kam-*

pihan, familie van een hoofd, troep, en synoniem van *kampun*, *kampung* (de los Santos).

Art. 27. *Mantra ning amaling*, *mantra* is hier blijkbaar tooverspreuk, volgens het bekende inlandsche begrip; waarschijnlijk echter is deze opvatting bij de latere bewerking ingevoegd, het is ten minste opmerkelijk dat dit samengevoegd is met *wong aweh upakâra*, en de in Art. 21 genoemde *atulung maling* en *anuduhakĕn sangkaning maling wĕruha* nog niet afzonderlijk behandeld zijn; conf. Yâjñ. II. 276 *mantropakaraṇam dattwâ*, wie raad en hulpmiddelen verschaft.

Art. 28. *Râma deça* „dorpshoofd" conf. het gebruik van *râma* in de K. O. Zoo ook Art. 78.

Art. 29. *Mnĕnga* voor den conj. verg. Art. 186 *kawngena*

Art. 32. *Tanpaweh patihane; aweh* in de beteekenis van toestaan regeert steeds den conjunctief, verg. bijv. Art. 133. *Mundur* „daarentegen" = *munduran* conf. *balik* en *balikan*.

Amet rahayuha ning bhumi nira z. v. a. zoeken te bewerken dat zijn land bloeie.

Mangawara (*den-awara*) belemmeren, hinderen; conf. Tag. *abala;* zoo ook K. O. VII 2a. 6, Âdip. bl. 83, 45. 154 : 27. *Ambaranang* ook Art. 93 en 208, waarschijnlijk een Balinisme: rooven; II leest hier *ambegal*. *Amlagandang*, Bal. schaken, het is evenwel ook het gewone woord in het *Çiwa-çâsana*.

Pgat ing aji; pgat, I leest *pṭat*, wordt hier blijkbaar geheel als synoniem met *putus* gebruikt, ook in de beteekenis van volleerd.

Aan de woorden *amangikĕtakĕn sukaning wangke*, zoo in de beide hss. weet ik geen zin te hechten.

Men vergelijke M, IX 275, hoewel de bepaling in deze gestalte natuurlijk van inlandschen oorsprong is.

Art. 33. *Sâhasa*. De meest gewone beteekenis van *sâhasa*

als juridische term is die, waarvan de definitie voorkomt in Yâjñ. II. 230, namel. *sâhasa* is het zich met geweld meester maken van publiek of privaateigendom. Hiermede komt overeen M. VIII 6 en 332. Uitgebreider is de beteekenis aan den term toegekend in Nâr. XIV 1: »Violence (*sâhasa*) means whatever act is by strength performed by persons inflamed with power, for strength (*sahas*) is also termed power (*bala*) 2. Manslaughter, theft, the handling of another man's wife, and insult, with its two divisions, are the four kinds of violence". Eene derde bepaling vindt men eveneens bij Nâr. XIV. 3. It (*sâhasa*) is again divided into three sorts in the lawbooks, viz. violence of the first, middle and third degree, the characteristics of each being as follows. 4. Spoiling fruits, roots, water and such things, and agricultural implements, or throwing them away, treading them under foot, or the like, is declarep to be violence of the first degree. 5. Injuring in the same way clothes, cattle, food, drink and household articles, is declared to be violence of the middle degree. 6. Malicious practices with poison, weapons and the like, the handling of another man's wife, and all other offences directed against the life of a human being, are called violence of the highest degree." Het verschil met het voorgaande is dus dat hier terecht diefstal en *wâkpâruṣya* niet tot de *sâhasa* gerekend worden, in beide ontbreekt echter juist dat, wat volgens Yâjñ. en M. onder den term moet verstaan worden. De hier onder het hoofd *sâhasa* behandelde bepalingen vormen tot Art. 42 een onafgebroken geheel. De beteekenis hier aan den term toegekend houdt het midden tusschen die bij Manu en anderen en de bij Nâr. voorkomende; zij is ten eerste die van beschadigen, bederven en misschien ook (want door de verbreking der volgorde is dit onzeker, maar het gebruik van het woord in Art. 62 zou het doen

vermoeden, verwonding, kortom al was bij M. en anderen tot de *daṇḍapâruṣya* behoort, maar ten tweede ook zich met geweld van eens anders eigendom meester maken, uit welk laatste gebruik vooral de invloed der Hinduwetten blijkt; geen der bekende çâstra's kan evenwel als bron, waaruit de afzonderlijke voorschriften ontleend zijn, beschouwd worden.

Klar, sterkte, macht, en ook overmoed, conf. Jav. *kumĕlar*. (Art. 156, 267). *Angadekĕn*, zich verheffen op iets, *angadeni* = *anglĕwihi* Art. 121 van Skr. *âdi*.

Art. 34. *Kayu silunglung*. De verklaring heeft *kayu ing larangan ing wong*, wat in zooverre eenigszins juist moet zijn, dat er niet van een persoonlijken eigenaar gesproken wordt, en *kayu silunglung* blijkbaar tegenover het volgende *kayu-kayu ning len* staat. Hiermede blijft echter de beteekenis van *silunglung* nog in het duister. In de O. J. gedichten (Wiw. 268. Bhomakâwya pag. 7, 36, 60 Bhâr. Yudha 168) komt een woord voor, waarvan het evenwel moeielijk te bepalen is, of het *silunglung* of *silunglunga* is, en waarvan het gebruik meest te rhetorisch is om de eigenlijke beteekenis te bepalen. Naar de plaats in Bhâr Yuddha, schijnt de eig. beteekenis z. v. a. schraag, om de dooden op te leggen of iets dergelijks te zijn (cf. het Bat. *silang*). Volgens van Eck is *silunglung* (zie Bal. Wdb. onder *lunglung*) benaming van een offerhuisje op de graven. *Kayu silunglung* zou dus een boom kunnen zijn, van welks hout iets van het bovengenoemde vervaardigd wordt, en welke daarom als *larangan* te beschouwen is. Dit is evenwel zeer onzeker.

Walat, *amalat*. De gewone beteekenis van *amalat* in het O. J. is plagen; hier komt *walat* steeds voor als synoniem van *sâhasa*, waarmede het dikwijls verbonden wordt, en wel meestal in de beteekenis van zich iets met geweld

toeëigenen (Art. 35, 36 en vooral Art. 244). In Art. 157 luidt het woord *walatkâra*, wat klaarblijkelijk het Skr. *balâtkâra* is; *walat* zal dus wel uit *balât* ontstaan zijn. In het Bal. wordt *walat* volgens van Eck in 't algemeen voor overtreding gebruikt; de door Gericke opgegeven beteekenis in het Hwb. kan dus juist zijn, en daaruit laten zich ook de speciale beteekenissen waarin het woord gewoonlijk voorkomt, zeer goed verklaren; de afleiding daar uit het Arab gegeven, is dus te verwerpen.

Art. 38. I. leest: *babataran ing bale*, *umah ing wong len*. *Kuna* wordt hier steeds, waarschijnlijk als Balinisme, in de beteekenis van *ûni* gebruikt: conf. Art. 125, 231. Conf. Yâjñ. II. 223. Wiṣṇu V. 108.

Art. 40 conf. Yâjñ. II. 227. M. VIII. 285. Wiṣṇu V. 55, 56.

Art. 41. *Patĕha ning buddhi*, opdat de gemoederen bevestigd z. v. v. a. in toom gehouden worden: conf. *patuh*, *matuh*. Eveneens beantwoordt *patĕh* aan het Jav. *patah*; v. d. *mamatĕh* regelen, en *patĕhpatĕh*, verordening bijv. Art. 9, alsook hieronder, conf. Mal. en Sund. *pamatah*.

Analasar = *ambĕlasar* (conf. *sasar*).

Pâtaka wordt evenals het synonieme *pâpa* voor *naraka* gebezigd. Conf. Art. 190.

Art. 42. *Winijiwiji:* elk afzonderlijk genomen; zoo ook *wijiwijinĕn* Art. 65, 111, 225, 237. *Amarunggokĕn* plaatsen z. v. a. bepalen, van *parunggu*, plaatsing.

Deze opgave der boeten komt geheel niet overeen met die in Hindusche wetboeken; zooals die te vinden zijn in M. VIII. 138. Yajñ. 1. 365. V. 4. 14. In het Çiwa çâsana is de boetebepaling van Manu bewaard gebleven, waarbij in aanmerking moet genomen worden dat het bedrag evenals in dit geschrift het twintigvoudige van het bij M. genoemde bedraagt: *Pratyeka ning daṇḍakrama*.

Hana prat(h)ama sâhasa, madhyama sâhasa, uttamasâhasa: prat(h)amasâhasa 5000, *mad(h)yamasâhasa* 10000, *uttama sâhasa* 20000.

Art. 43. *Bĕbĕngan:* dam, zoo ook Art. 67; de door Gericke opgegeven beteekenis is dus volkomen juist, conf. Bal. *mĕbĕngin:* afdammen, *bĕbĕngan:* eene afgesloten plaats, vijver.

Haja kapari hnĕng I. leest *kaparing hnĕng* daarentegen wordt *pari hnĕng* ook gelezen in de *Sârasamudaya: wwang anglurugi mangapit* (nam. *sawah*) *inuhutan tan angga, mati pwa ya kahapit, pinati pâpaya; kunang yan mati kang angapit, daṇḍa râmpas, kahapit kalinganya, haywa pâri-*(sic)*hnĕng ikang pâpa*[*n*] (*h*)*ana ring pomahan* enz. De beteekenis is duidelijk: met rust laten.

Conf. Yâjñ. II. 157. Nâr. XI. 20.

Art. 44. *Hĕnĕng ikang sawah*, eig. rusten, van daar: braak liggen. Bal.

Amumuluhi adĕg ing°*bhukti pari*, zoo lezen beide hss. Voor *sagung ing olih ing sawah* leest I. *sagung ing sawah sa*[*l*]*olihe*. De verklaring omschrijft het geheel met *tagihĕn pakolehi kaya kang wus kalakon*, wat zeker ongeveer de bedoeling moet zijn. *Adĕg* kan hier beteekenen het vastgestelde, de vastgestelde hoeveelheid; wat *amumuluhi* beteekent is mij geheel onbekend. Deze bepaling schijnt direct uit Ind. bron overgenomen te zijn conf. Yâjñ. II. 158. Âpast. II. 28. 1. en wat de boete aan den vorst betreft, ook het aan Wyâsa toegeschreven voorschrift. If any one having taken a field shall neither till it himself nor cause it to be tilled, he shall be made to pay to the owner of the land the vegetable products of that field, and a fine equal to it to the king (Wyaw. May. pag. 148).

Art. 45. *Bubungkilan:* aardvruchten. Bal. Conf. voor deze en de volgende bepalingen Art. 237 vlg.

Art. 46. *Aṇḍampul;* de verklaring heeft *anayab*. Hoewel

het verband op iets dergelijks schijnt te wijzen, kan ik niet bepalen of dit juist is. (Vgl. *ḍumpil* opgegeven als gelijk aan *ngĕmpek*.

Art. 47. *Tuyuhan* moet hier kruik of iets dergelijks beteekenen, de verklaring heeft dan ook *guci;* het woord zal wel verwant zijn met *turuh* (conf. ook *uyuh*) en in het algemeen dat, waarin iets geschonken wordt, beteekenen.

Art. 51. *Kṣudrapaçu;* beide hss. lezen *su*°. Klaarblijkelijk is deze bepaling uit een andere bron dan die in Art. 49. Zeer waarschijnlijk is het voorschrift ontleend, hoewel niet aan een der bekende wetboeken. Eene drieledige verdeeling der gestolen voorwerpen naar de waarde is in de Hindusche wetboeken vrij algemeen, bijv. Yâjñ. II. 275. (*kṣudramadhyamamahâdrawyaharaṇe*). Nâr. XIV. 13. Volgens den laatste behooren koeien en paarden tot de groote, elk ander soort vee tot de middelmatige voorwerpen (Nâr. XIV, 15, 16). Conf. M. VIII. 324.

Art. 52. Eene vertaling dezer bepaling heb ik niet kunnen geven, daar de beteekenis der termen onbekend is, *lĕpit* is in 't O. J. engte; conf. *lupit*, *rĕpit; anglĕpit* kan dus zijn „verengen", maar wat is *anglĕpit sawah* of *bhukti* (of *bhinukti* gelijk het andere hs. leest)?. Misschien is *lĕmpit* te vergelijken, volgens het Wd. ook iets achterhouden, niet mede opgeven, in het Daj. wordt *lempet* als synoniem met *tangkeng*, terughouden bijv. goederen, vermeld; iets waarvan men het gebruik heeft, terughouden, weigeren terug te geven, zou hier zeer goed kunnen passen. Art. 267? Beter bekend is de beteekenis van het stamverwante *mangapit sawah* „een sawah insluiten", waaronder verstaan wordt maken dat een sawah begrensd wordt door andere, welke aan nauwe bloedverwanten toebehooren, wat dan ten gevolge zou moeten hebben, dat de eigenaar van de ingesloten sawah sterft. Deze verklaring wordt gevonden in de

vertaling van de Dewadaṇḍa door A. H. G. Blokzijl (Art. 6), zij wordt bevestigd door de opgaven van een in hetzelfde hs. als de Sârasamudaya voorkomend wetboek, zonder titel maar waarvan de laatste woorden zijn: *Ityagamápitan samápta tingkah ing makadang wargga.* In dit wetboek worden verscheidene gevallen van *mangapit* opgesomd, verschillend naar plaatsing en graad van bloedverwantschap, met bijvoeging of het geoorloofd is of niet. Opmerkelijk is 't, dat ook dit als van de Hindu's afkomstig voorgesteld wordt. Somtijds is het voorschrift gegeven eerst in 't Skr., dan met vertaling, een der minst corrupte plaatsen is het volgende: *Dewabhûmisthir yo'pi pîḍayet puruṣanarah kulawargge, na so daṇḍyah râjñá dharmmawidâ sadâ; ikang mangapit wwang sasiki, karwa dewabhûmi tan ḍĕṇḍanĕn de sang prabhu, nora hala ikâ.* In onzen text kan evenwel van een dergelijke beteekenis geen sprake zijn. *Anglalilali?* (vgl. *analinali*, Art. 267?).

Art. 53. *Sadu* en *prasadu:* aangifte; dit laatste is de Ngokovorm van het nog gebruikelijke *prasabĕn* (dus niet *prasabda* gelijk het Wdb. opgeeft).

Katibân wuluwulu. Wat *wuluwulu* hier beteekent is mij onbekend; uit den zin is hier niets op te maken, daar in dergelijke gevallen gewoonlijk spreekwoordelijke uitdrukkingen gebruikt worden, als *katibân wangke kabunan* (Art. 66). In het Çiwa-câsana komen de volgende uitdrukkingen voor: *katibân skul ing waru*, *katibân p(h)ala kang aking*, *katibân si râra kanginan*, (is hieruit het Jav. *srilara* ontstaan?), *katibân wangké kabunan*, *katibân pakṣi romapatta* (°*patra?*) mogelijk bestaat er samenhang tusschen deze laatste spreekwijze en die in den text. Conf. Art. 66.

Art. 55. Vor *kang gnahe ikâ* (zoo beide hss.) zal wel te lezen zijn: *kang tunggal sagnahe.*

Art. 57. *Gnah* wordt hier ook voor *ĕnggon* als zoogenaamd hulpwoord gebruikt; zoo ook Art. 137.

Art. 58. Conf. Gaut. XII. 49.

Art. 59. *Awak ing para. Para*, Skr. = *len*, zoo ook Art. 231, 268.

Madhya tatu, uttama tatu; deze benamingen worden hier gegeven, gelijk uit de woorden blijkt, naar de plaats der wonden, niet gelijk in Art. 61 naar de meerdere of mindere hevigheid, evenwel schijnt hier eene vergissing begaan te zijn, en moet eene wond aan hand of voet niet tot de *madhya tatu* gerekend worden; ten minste in de Sârasamudaya komt de volgende opgave voor: *Muwah lwir ing ḍaṇḍapâruṣya, anibani hastacapala, yan amalu wtis ning wwang, pupû, sasor ing angga, ḍaṇḍa* 5000, *yan ing angga ḍaṇḍa* 10000, *yan ing uttamângga ḍaṇḍa* 20000, *yeka ḍaṇḍapâruṣya*; de verwantschap met de bepaling in dit geschrift blijkt duidelijk. Dezelfde benaming der wonden naar de hevigheid, komt ook voor in Art. 230, eene uit Manu vertaalde bepaling, gelijk ook de Indische M. drie graden aanneemt, evenwel zonder de benamingen; conf. ook Nâr. XV. 29.

Art. 62 cf. Yâjñ. II. 277, 222. M. VIII. 287.

Art. 63. Eveneens in den Sârasam. *rare yen durung atuwuh sadaça nahun, nirdoṣa ya*. In hoeverre deze bepaling oorspronkelijk overgenomen is, valt niet gemakkelijk uit te maken; toch stemt de tijdsbepaling juist overeen met het tijdstip, waarin men volgens de Indische Wet ophoudt kind te zijn. (Childhood is limited to the tenth. Coleb. Dig. I. pag. 202). Of de civiele aansprakelijkheid van een minderjarige ook met de Indische Wet (M. VIII. 163) overeenstemt, blijkt niet. De meerderjarigheid wordt volgens de Indische wet gerekend van het 16e jaar af (Dig. I. pag. 202).

Art. 64. *Halahipene kang kapĕrang*, zoo lezen beide hss.;

in Art. 190 komt het woord voor als *halahape(n)* wat waarschijnlijk in het eerste te veranderen is, bij gissing is het met „onvoorzichtigheid" vertaald, wellicht is het woord echter samengesteld uit *hala* en *ipi*, zoodat het te vergelijken zou zijn met de Bat. uitdrukking *sapot nipina*, hij droomt akelig, hij is ongelukkig; *na sapot nipi*, iemand, wien het tegenloopt.

Conf. Art. 190.

Art. 66. *Mulat mnĕng* is de technische uitdrukking voorwat in de latere wetboeken met eene eenigszins duistere benaming *ñidĕm pramanĕm* genoemd wordt, (Conf. *paçyato' bruwatah*, bijv. Yâjñ. II. 24). *Kasalahan* = *kaselehan.*

Kawĕngen z. v. a. eene nacht overblijven; zoo ook Art. 186. *Katmu wangke kabunan*, in het Çiwaçâsana *katibân wangke kabunan*, conf. *wipati wangke kabunan.* K. O. 5. 4*a*. 2—12, 7. 4*b*. 21, 22—3*b*—3—5, alsook de Oork. in Versl. en Med. Kon. Akad. v. Wet. Afd. Lett. 2e Rks X. plaat VI*b*.

Yen hana wruh jĕjĕpe, blijkbaar gelijk *mulat mnĕng; jĕjĕp*, wordt dus geheel als synoniem van *hnĕng* gebruikt.

Pangawak deça moet hier: een dorpsbewoner, beteekenen.

Art. 67. *Tampak* = *tapak.*

Margga snĕt. Snĕt, eig.: nauw, conf. het Bal. *sunut*, tegenwoordig is het woord, gelijk bekend, in den zin van: verborgen, in gebruik, voor den samenhang der beteekenissen, verg. *rupit.*

Art. 71. *Ambakali*, hier algemeen gelijk *amaleni.*

Eveneens wordt in den *Sârasamudaya* gelezen: *Hana wwang amisuh amrĕp, malĕs amisuh amrĕp tan kaḍĕṇḍaha ikâ, duṣṭa anmu duṣṭa mangkana çâsananya.* Alle mij bekende Hindusche wetboeken volgen een geheel ander beginsel; conf. M. VIII. 276. Nâr. XV. 9. Yâjñ. II. 216.

Art. 72. *Radin* moet hier beteekenen: rein, schoon; zoo

wordt in Art. 122 *angradini* gebruikt in de beteekenis van (een kleed) reinigen voor iemand; in het Sund. wordt *ngaradin*, volgens Geerdink en Rigg, gebezigd in de beteekenis van reinigen van eene kraamvrouw; bij Oosting ontbreekt het.

Bañjar: wijk, Bal? ook in den Surya Alam komt het in dezelfde beteekenis voor.

Tanggal panglong is de op Bali nog gebruikelijke vertaling van *çukla-* en *kṛṣṇapakṣa*. *Wukune*, I. leest *dukune*; II. *ukune*.

In Yâjñ. II 15 vlg. treft men een voorschrift voor een schuldbrief aan, welke bijna geheel met de hier gegevene overeenstemt, welke trouwens de kenteekenen draagt van aan de Indische ontleend te zijn, alleen is hier de datumbepaling uitvoeriger door bijvoeging van den dag der 5- en 6-daagsche week, alsook van de wuku, gelijk dat ook bij de datumbepaling der meeste K. O. het geval is. Daarentegen wordt hier het voorschrift tot vermelding van geslacht en kaste des schuldenaars gemist, dit ontbreken kan slechts toevallig zijn.

Art. 73. *Putra kalântara;* de hss. schrijven meest *kâlantara* of *kalantara*, slechts een enkele maal *kalântara* evenwel zou een dergelijk beeld noch Skr., noch inlandsch zijn, daarenboven komt in Art. 74 en 98 het woord ook zonder *putra* voor, ik houd het dus voor het Skr. *kalântara*, rente. Opmerkelijk is het dat dit woord uit Indische bronnen slechts uit eenige opgaven in Woordenboeken bekend is. *Putra* komt in het Skr. nooit voor in de beteekenis van rente en moet dus vertaling van het inlandsche *anak* zijn, *putra kalântara* is dus een samenkoppeling van een vertaald inlandsch en een Skr. woord van gelijke beteekenis. Behalve *putra kalântara* komt voor: *kalântara putra*, *putra pangâlantara* (Art. 75, 88).

Conf. Art. 151.

Art. 74. *Sabran*, Bal. = *sabĕn.*

Anggĕgĕmi fig. vasthouden, zich van iets verzekeren.

Pasusuratan, eig: waarin iets opgeschreven is, z. v. a. acte, geschrift.

Tumus is de technische term voor het overgaan van rechten en verplichtingen op de nakomelingen, bijv. Art. 79, 80, verg. K. O. in de Versl. en Med. d. Kon. Akad. v. Wet. 2e Rks X. plaat XIVb.

Uit het Indische recht overgenomen, conf. Yâjñ II. 22. Als bewijs geldt een geschrift, het genot (*bhukti*) en getuigen; met de hier vermelde volgorde komt nog beter overeen Nâr. IV. 2: Written-proof, witnesses and possession, these are the three kinds of evidence, on which the right of property rests, and by means of which a creditor may recover his loan; hiermede komt overeen Was. XVI. 10. Deze bewijzen zijn algemeen van civiele zaken, hier zijn zij slechts vóor het speciale geval van geldschuld vermeld (conf. de boven aangehaalde bepaling uit Nâr.). Wat de onderlinge verhouding der bewijsmiddelen betreft, eene zoo absolute waarde als hier (in de Kĕrta Sima is de bepaling ook opgenomen en wordt de verhouding op dezelfde wijze bepaald) wordt er in het Indische recht niet aan toegekend; het meest komt wederom Nâr. overeen; zoo Nâr. IV. 70: Witnesses are overruled by documents, not documents by witnesses, en IV. 4: What a man is not possessed of, that is not his own, even though there be written proof, and even though witnesses be living, waarop evenwel als beperking volgt: this is specially the case with immoveables, Volgens den Wyawahâra Mayûkha (pag. 25) is de kracht der *bhukti* als sterkste bewijs beperkt tot het volgende: In disputes respecting the making of doorways and roads, and that about enjoyment of anything, watercourses and the

like possession is the strongest proof, not documents, not witnesses" daarentegen: In nonfulfilment of a gift as well as in gift and cases where a decision is required between a master and his servant, in nonfulfilment of sale and refusal to receive goods purchased, in gambling also, whether with inanimate or living objects, when disputes are brought up, proof by witnesses is declared requisite.

Art. 78. *Wija* hier wel offerrijst, conf. Art. 5.

Isuhisuh (de vorm denkelijk Bal.) = *wisuhan*, conf. Art. 190.

Verg. voor de wijze van behandelen in het Hindurecht Nâr. XIII. 21. Colebr. Two treatises on the H. L. of. Inher. pag. 361.

Art. 79 ontbreekt geheel in II tot aan *duk hana* enz.

Anawung = *angadu sawung*, conf. Mal. *sabung* Bug. *saung*, en K. O. V. 6a 4.

Pangululungan? misschien is het woord corrupt. Dit Artikel is rechtstreeks uit een der Hindusche wetboeken overgenomen; in onderling slechts op een paar punten afwijkende lezingen komt het voor M. VIII. 159. Yâjñ. II. 47. Nâr. 3. 11. Gaut, XII. 41, Was. XVI. 31, alsook Bṛhasp. en Wyâsa (Dig. I. pag. 210; 211). Alle komen daarin overeen dat speelschulden (*anawung* is hier als voorbeeld onder het generieke *hutang atotowan* gebracht) en schulden voor sterken drank niet op de kinderen overgaan, evenmin datgene, wat nog niet betaald is van een geldboete of de çulka (slechts Bṛhasp en Wyâsa a fine of toll or the balance of either), hier wordt slechts ten opzichte van de *tukon* (çulka) gesproken over het nog niet betaalde. Ongetwijfeld is dit een fout, en niet onmogelijk is deze fout reeds bij de oorspronkelijke vertaling door verkeerde opvatting van een compositum, als bijv. M. *daṇḍaçulkâwaçeṣa* ontstaan. Het woord *çulka* is dubbelzinnig, het kan

belasting, maar ook koopprijs voor eene vrouw beteekenen. Bijna zonder uitzondering wordt het in Indische bronnen in dit voorschrift als belasting verklaard, alleen Haradatta op Gaut. XII 41 verklaart het als *tukon.* Het is dus niet zeker of deze verklaring slechts van toepassing op Java te achten is, al maakt de verbinding met *daṇḍa*, de gewone verklaring waarschijnlijker. Voor het mij onverstaanbare *hutang pangan ring pangululungan* geven M., Gaut., Was. en Bṛh: een borgstelling (zie Art. 88) en daarenboven M.: wat zonder reden beloofd is; Gaut.: a commercial debt (conf. de verkl. van Haradatta); Was.: onnoodige geschenken; Bṛh.: promises made without any consideration or under the influence of lust or wrath; Yâjñ. heeft: schulden voor liefdeszaken (*kâma*) en onnoodige geschenken; Was. en Wyâsa wijken meer af van de hier gevolgde redactie. Bij de groote overeenkomst der Indische bepalingen onderling, terwijl juist daar, waar eenige afwijking is, de opgave in den Âgama niet duidelijk is, kan niet beslist worden, met welke der hierboven genoemde de bepaling het nauwste verwant moet zijn.

Art. 80. *Hutang seseban:* de verklaring heeft *buruhan*, wat wel juist zal zijn, *seba* heeft dus hier geheel den zin van Skr. *sewâ* behouden. Mogelijk is het ook dat het staat voor *hutang sesewan*, huurschuld. *Hutang mañjing anunggu. Anunggu* is: als pandeling dienen (conf. Art. 107, 161). In het Bal. is de beteekenis dezelfde, misschien is het echter geen Balinisme, Jansz vermeldt toch *tunggon* = *mujangan* (cf. *tanggon*). *Hutang mañjing anunggu* moet dus beteekenen verschuldigd zijn om als pandeling te dienen, tenzij wellicht te lezen is: *hutang ing°*, de schuld van hem, die als pandeling dient, conf. Art. 161, de verkl. heeft *hutang kang hana layang kukuḍungi* wat de woorden onmogelijk kunnen beteekenen.

Hutang gnah ing angĕntasakĕn wong-atuwa, hutang de

ning andharmma wong atuwa; *gnah ing* blijkbaar gelijk *de ning*; voor *andharmma* heeft de verkl.: *ambĕciki*, wat beteekenen kan, een doode voor de begrafenis gereedmaken; z. v. a. de laatste plichten vervullen; *angĕntasakĕn* beteekent woordelijk, aan wal of aan de andere oever (Sund. *pöntas*) brengen, en is dus het Skr. *pârayâmi* of *târayâmi*, dus in 't algemeen (door het volgen der godsdienstige voorschriften, plengingen, enz.) bewerken dat de zielen der ouders bevrijd worden en in den hemel komen; vrg. Âdip. f. 26 *sang bapa hĕntasa sangkeng sangsâra*. Volgens Friedrich, Verslag van het eiland Bali. (Deel XXIII der Verh. van het Bat. Gen.) zou het heilig water bij de lijkverbranding *toya pangĕntas* genoemd worden.

Dit voorschrift, ofschoon natuurlijk in volkomen overeenstemming met het Hindusche recht, komt in geen der bekende dharmaçâstra's voor.

Art. 81. Komt in inhoud, niet in redactie, overeen met Yâjñ. II. 94. Nâr. 4. 42. Wiṣṇu VI. 25.

Art. 83. Conf. Bṛhasp. (Dig. I. pag. 260). If he, who has recovered his debt... refuse to write a receipt on the note or to give an acquittance, the sum that was due, shall be forfeited.

Art. 84. Conf. Art. 107.

Art. 86. *Angangasi hutang*, beteekent eene schuld ontkennen. Of de beteekenissen als Kawi in het Jav. Wdb. *angas* vermeld, juist zijn, daargelaten, wordt het in de beteekenis van ontkennen ook in Surya Alam aangetroffen, bijv. *Yen hånå wong, dĕrbeke katitipan ing wong liya*...... *kang katitipan angas katakenan* enz. In dezelfde beteekenis komt het woord voor in Art. 204.

Aucapan, bepaaldelijk: procedeeren; zoo ook Art. 96, 107, 190 enz.

De bepaling moet ontstaan zijn uit die in Art. 204, wat

eene vertaling is van M. VIII 59. Van alle bekende wetboeken heeft het slechts M., wat dus door de andere leer (*âgama waneh*) voorgeschreven wordt, is uit de Indische bronnen onbekend.

Art. 87. *Wĕwĕnang* beteekent „dier” Zoo zeer duidelijk in Art. 96, 145 enz.; evenzoo vele malen luidt het woord *wĕnangwĕnang* (bijv. Art. 91, 96 enz.). Het is afgeleid van *wĕnang*, in de beteekenis van het Sund. *bönang* en beduidt dus eigenlijk: bezitting, vermogen, zoodat de overgang in beteekenis dezelfde is, als die van het Skr. *drawya*, wat in het Bàtaksch (*dorbya*) de beteekenis van een tam viervoetig dier gekregen heeft. Ook het Jav. woord zal wel slechts van tamme dieren gebruikt worden, daar deze alleen bezitting kunnen zijn; het gebruik schijnt echter niet slechts tot viervoetige dieren beperkt te zijn (vrgl. Art. 145). Opmerkelijk is het, dat 't hedendaagsch Jav. geen inlandsch woord meer heeft voor dier.

Pangrĕgane patik wnang ingutang ikâ, de verklaring heeft: *patut wĕnang*, wat zooveel zou kunnen beteekenen als rechten en verplichtingen omtrent de schuld, er zou dan moeten gelezen worden *pàtik wnang ing hutang*. II leest echter met de nieuwe Jav. spelling *hingutang*. Daarenboven schijnt iets dergelijks in den zin niet te pas te komen; ook zou achter *pangrĕgane* dan nog wel *kbo sapi* moeten staan, De constructie wijst dus *patik wĕnang* als bepaling van *pangrĕgane* aan, en het kan dan wel niets anders beteekenen dan *wĕwĕnang*, zoo dat het geheel den zin moet hebben, die daar in de vertaling aan gegeven is. In Art. 230 leest men, hoewel slechts in één hs., daar het andere niet zoover loopt: *patik iwen*, dit kan zeker een schrijffout voor *pitik iwen* zijn, maar vergeleken met *patik wĕnang* is het zeer goed mogelijk, dat de lezing juist is, en het laatste uit misverstand uit het eerste ontstaan is. Men zie

ook K. O. XXVII. 7, waar de constructie eveneens *patikwĕnang* als eene bij elkander behoorende uitdrukking aanwijst. De beteekenis van *patik* in deze samenstellingen schijnt te zijn, iets wat den mensch dient; cf. *upacâra* Art. 190, zie Art. 266.

Art. 88 *Angandĕlakĕn* hier alsook in Art. 89, 106 bepaaldelijk: borg staan, conf. het Mal. *andălan.*

Alle mij bekende Indische wetboeken kennen drie soorten van borgen, namelijk voor 't verschijnen van den schuldenaar, voor 't vertrouwen en voor betalen (*darçana, pratyaya, dâna*) zoo Yâjñ. II. 53. Nâr. IV. 45. (conf. Wiṣṇu VI. 41). Manu (VIII. 158—160) echter kent slechts twee soorten welke volkomen met de hier opgenoemde overeenstemmen, namelijk voor verschijnen (*darçana* = *tanpalayu*) en voor betalen (*dâna* = *katĕmu ning pisis*). Ook het al of niet overgaan op de erfgenamen gelijk het hier is voorgeschreven, stemt geheel met Manu overeen, zoodat de bepaling uit het Mânawa-çâstra ontleend moet zijn; evenwel wijkt de redactie van die in het Indische wetboek geheel en al af.

Art. 86. *Olih ing ahutang* z. v. a. verkregen door geld op te nemen.

Wadwa, tegenwoordig meest *wadya*, van Skr. *badwa* troep, beteekent niet alleen troep, menigte, zooals in het Wdb. vermeld wordt, maar ook eenvoudig: dienaar, hier blijkbaar vrije bediende tegenover een slaaf. Ook in de Jav. gedichten is deze beteekenis niet zeldzaam, bijv. in de eerste strophe van de Brâtå Yudå Jarwå, op dezelfde wijze wordt *bala* gebruikt bijv. Sĕrat Råmå pag. 16.

Art. 90. *Gumulung*, dit is waarschijnlijk ontleend aan *cakrawṛddhi*, *putra anikĕl anggulung;* conf. Art. 262.

Conf. Art. 266.

Art. 91 zie Art. 114.

Conf. Art. 266.

Art. 92. *Mas*, *ratna âdine*, natuurlijk het Skt *âdi*, in composita: en zoo voorts, de oplossing der bahuwrihi *ratnâdi*, in *ratna âdine*, is geheel volgens het Polyn. taaleigen.

Mule (*mulya*) heeft in dit geschrift nog steeds de oorspronkelijke beteekenis van waarde.

Conf. Nâr. II. 7. What is lost, together with the property of the depositary, is lost to the depositor.

Art. 94. *Animbali* moet hier z. v. als *anampani* beteekenen; zoo in Art 97 *durung katimbalan:* nog niet in ontvangst genomen, de Mad. verklaring geeft voor het laaste: *de-parane*, voor het eerste *anĕbusi*, wat volstrekt niet past, daar het subject *wong ananḍa:* de pandnemer en niet de pandgever is.

De bepaling ontbreekt toevallig in de Indische wetboeken (alleen voor het tweede geval conf. Yâjñ. II. 62), blijkbaar is het voorschrift geschoeid op de leest der bepalingen omtrent het ontkennen van schuld en het onrechtmatig vorderen. Art. 86, 204, het ontkennen van een depositum ontvangen te hebben en het eerste er van zonder het gegeven te hebben Art. 210, welke alle aan het Hindurecht ontleend zijn.

Art. 95. *Pradenipun*, zóó beide hss.; in zin natuurlijk = *suprandene*.

De lezing van dit artikel is in beide hss. dezelfde, toch schijnt er iets aan te ontbreken; ten minste men mist de conclusie welke zijn moet dat de pandnemer niet gehouden is het pand te vergoeden. Reeds de woorden *kadeça-bhanggabhaya*, getroffen door het onheil der verwoesting van 't dorp, maar vooral de samenhang met Art. 8 en 211, toonen aan, dat het voorschrift niet geheel oorspronkelijk kan zijn. Met dat al is er geen bepaling in de Hindusche wetten,

waar uit het zou overgenomen kunnen zijn, mij bekend. In bijna alle wetboeken is deze casuspositie niet gesteld; (zie Art. 211) alleen vertoont de wijze van behandeling zekere verwantschap met het volgende, aan Wyâsa toegeschreven voorschrift in Dig. II. pag. 85 (The herdsman is not chargeable if he be made captive), if the village be overpowered or if the district be throun in confusion.

Art. 96. *Prakaça* zoo lezen beide hss., moet hier in beteekenis zijn *parawaça* (Art. 146) conf. de tegenwoordige beteekenis. Daarentegen *prakâçaknu* Art. 176 „door hem worde algemeen bekend gemaakt" (Skr. *prakâça*: duidelijk, algemeen bekend).

Art. 97. De Indische wetboeken kennen het verschil niet wat hier en in het vorige artikel gemaakt wordt, of het verlies door menschen veroorzaakt is dan wel door het lot, bijv. Yâjñ. II, 256. Indien een waar schade lijdt door den vorst of het lot, dan zal het verlies den verkooper slechts treffen, indien hij haar niet, alhoewel daartoe gemaand geleverd heeft; cf. Nâr. VIII. 6. Wiṣṇu V. 129, er schijnt geen aanleiding te bestaan om eenigen Hinduschen invloed hier aan te nemen, met uitzondering van het stellen der casuspositie, welke blijkbaar eene navolging is van die in Art. 8, 208, 211.

Art. 98. *Sapaha*, waarschijnlijk evenals in het Mal. $^1/_4$ *tahil;* zoo ook Art. 167 (*paha* been, voet, conf. *suku*). Uit de woorden *aweha kalântara saputra ning pisis* volgt dat, in geval van het pand wel gebruik gemaakt kan worden, geen rente behoeft betaald te worden; wat bevestigd wordt door Art. 91. Dit is volkomen in overeenstemming met het Indisch recht. Dit kent 2 soorten van pand, een pand slechts voor zekerheid, en een pand om er gebruik van te maken, (soms door de namen *bandha* en *âdhi* onderscheiden Bhawadewa in Dig. pag. 17) conf. Nâr. 4. 52. Bij een pand

om te gebruiken is geen interest te bepalen M. VIII 143. Wiṣṇu VI. 5. Gaut. XII. 32. In dit wetboek schijnt bijna altijd alleen van de laatste soort sprake te zijn. Wat het tweede gedeelte der bepaling betreft, de verpande slaaf wordt blijkbaar beschouwd als een *bhaktadâsa*, conf. bijv. Art. 167. Hiervan is de Indische oorsprong volstrekt niet twijfelachtig; de bepaling is waarschijnlijk eene omwerking van eene vertaalde of uit een onbekende bron overgenomen.

Art. 99. *Lĕlĕb*, hier en in Art. 100, 101 enz.: vervallen van een pand, Bat (dial.) *lolop* (Tob. *nop.*). Conf. voor dit en de beide volgende voorschriften Art. 121.

Art. 102. *Patuwawa* moet beteekenen: depositum. Zoo in de Surya Alam. *Punika padu tigang prakawis kriya-winikriya* (sic) *bab adol atuku, tuwawa tan tuwawa bab titip-tinitipan, weh tan aweh bab wong angalap opahan.* Eveneens in den Sârasamudaya: *Hana wwang atuwawa dṛwya sapaniskâra, pinahilang de sang tinuwawa.* Het moet afgeleid zijn van *wawa* met *tĕ* (Mal. *tar*). (Volgens het Wdb. komt het ook voor in den zin van *kuwawa;* in het Sund. (uit 't Jav.?) in den zin van met zich medenemen (van hetgeen, waarop men onthaald is. Oosting Supplem.) *Patuwawa* stemt in vorm overeen met *patitip* wat tweemaal in Art. 209 gelezen wordt in den zin van *titipan;* conf. Mal. *pataruh*, daarnaast volgens v. d. Wall *taruhan.*

Conf. Art. 6. Conf. Yâjñ. II. 67. Nâr. II. 5 (en ook M. VIII. 144. Yâjñ. II. 59), evenwel behoeft de bepaling niet noodzakelijk overgenomen te zijn.

Art. 104. Cf. Art. 15 en 265.

Art. 105. *Rontal esi*, eig. een rontal met inhoud, v. d. een beschreven blad.

Art. 106. *Tka ring wuri*, I. leest *ka ring wuri;* II. *ka ring wuring.*

Conf. 81.

Art. 107. De woorden: *bañcananĕn sisilihana* zouden kunnen beteekenen: hij moet verleid worden (om te betalen) door hem iets anders in de plaats in de hand te stoppen; dit schijnt hier evenwel niet te passen (zie beneden).

Iridakna, *angiridakĕn* is de technische term voor iemand als slaaf of pandeling medevoeren; zoo ook Art. 163.

Dit artikel moet uit eene Indische bron vertaald zijn. In M. VIII. 49 leest men, dat de schuldeischer betaling moet zoeken te verkrijgen; 1. op eene wijze genaamd *dharma*, (Colebr. moral duty,) dat is, volgens eene aan Bṛhaspati toegeschreven uitlegging: door tusschenkomst van vrienden en vriendelijke aanmaningen, dit laatste hier; 2. door proces (*wyawahâra*); hier als derde opgenoemd; 3. door list (*chala*) hier als tweede, verklaring: indien een schuldeischer listig iets leent van zijn schuldenaar (is hierdoor ook het in den text als vierde vermelde, ontstaan?) of een depositum niet teruggeeft, wat den schuldenaar toebehoort; 4. door eene wijze genaamd *âcarita* (traditioneel middel) verklaring: den schuldeischer dwingen door te nemen zijne vrouw, kinderen of vee, of door voortdurend aan diens deur de wacht te houden; 5. door geweld (*bala*) verklaring: door hem mede naar huis te nemen en hem door slaan als anderszins te dwingen om te betalen. Wat bij M. als 4 wordt opgegeven, wordt hier niet vermeld; men zie echter het volgende, klaarblijkelijk samenhangende artikel, alsook Art. 84 en 85; de zaak zelf zal waarschijnlijk ook inlandsch geweest zijn. In de nieuwere wetboeken is het onder den naam *caṇḍakcĕkĕl* bekend, (bijv. *Anggĕr Agĕng* Art. 6 enz.) Voor 5 wijkt de text eveneens af; hier toch wordt na de woorden: door hem mede naar huis te nemen, gelezen, om hem als pandeling voor de schuld te doen werken. Dit laatste is ook bekend in de Indische wet, bijv. Yâjñ. II. 43; eenen man uit eene lagere klasse kan men dwingen om

voor eene schuld te werken, niet eenen brahmaan; conf. M. VIII. 177 (indien de schuldenaar uit dezelfde of eene lagere kaste dan de schuldeischer is). De bepaling komt nu slechts voor in M. en Bṛhasp. met de verklaring als boven (eene andere lezing van het voorschrift eveneens aan Bṛhasp. toegeschreven Wyaw. May. pag. 118 is minder volledig), blijkbaar moet den vertaler eene verklaring, veel met die van Bṛhasp. overeenkomende, bekend zijn geweest, mogelijk wierd zij echter ook in eene oudere redactie van M. zelve gevonden; sommige afwijkingen kunnen wel door eene latere omwerking ontstaan zijn.

Art. 110. Op dezelfde wijze behandeld in Yâjñ II. 91. Nâr. 4. 67, is het wat de redactie betreft, geen vertaling.

Art. 111. Er bestaat volstrekt geen reden om dit voorschrift als overgenomen te beschouwen. Er zij alleen opgemerkt dat de Indische wet het geval op dezelfde wijze behandelt. M. IX 4, 7 en 71. Yâjñ. I. 65. II. 146. Nâr. XII. 30 en 32. Wiṣṇu V. 150, meestal evenwel met de beperking, tenzij een betere bruigom komt, of: tenzij de eerste bruigom een gebrek heeft.

Art. 112. Het tegenovergestelde wordt bepaald. Yâjñ. II. 146. Uit de spreuk *kapatyan wlyan* blijkt de overeenkomst met Art. 96. De bepaling is dus zeer waarschijnlijk inlandsch, maar het tegenovergestelde geval, dat de bruigom sterft, wordt in Art. 215 geheel op de Indische wijze behandeld.

Art. 113. *Koming* vg. Wdb. onder *kuming;* zoo ook Art. 255, 256. Een juist hiermede overeenkomende casuspositie ontbreekt in de Indische wetboeken; eenigszins komt hiermede overeen eene aan Wasiṣṭha toegeschrevene in Dig. II. pag. 177. (ontbreekt echter in het wetboek van dien naam) vrg. ook Nâr. XII, 31 38. Wiṣṇu V. 161. Zoo de bepa-

ling niet is overgenomen, is zij toch stellig gesteld in den geest van het vertaalde Art. 256.

Art. 114; vgl. Art. 91, en wat de tijdsbepaling betreft, Art. 121.

Art. 115. Vgl. *Kâtyâyana* (Dig. II, pag. 147): Should a man hypothecate the same things to two creditors, what must be decided? The first hypothecation shall be established, and the debtor shall be punished as for theft. (Dit zou zijn, gerekend naar de boetebepaling van Manu, gelijk die in den Âgama is overgebracht, met eene boete van 20000).

Art. 116. *Sawah sapcal*, zoo lezen beide hss.; er moet natuurlijk één sawah onder verstaan worden; *pcal* is mij onbekend. Zou niet te lezen zijn *sapcah*? (conf. *cacah*).

Conf. Bṛhasp. (Dig. II, pag. 149). If one field hane been mortgaged to two creditors, so nearly at the same time, it shall belong to that mortgagee, by whom it was first possessed. Zie ook Wiṣṇu V. 181.

Art. 117. Zie Art. 120.

Art. 118. *Apurik*, hier blijkbaar: ontevreden, pruttelen; denzelfden zin heeft het woord Bhâr. Yuddha 178, waar de Jav. glosse (in de Kritische Aanteekeningen op 't Bråtå Yudå) 't met *priyatin* wedergeeft, vgl. 't Bal. *puwik;* de opgave in het Wdb. schijnt dus minder juist of volledig te zijn. *Abaribinan* = *aucapan:* procedeeren.

Art. 120. De Indische wetboeken zijn, wat betreft het vervallen van een pand, onderling tegenstrijdig; volgens M. VIII 145 en 149, als ook Wiṣṇu. VI 7 gaat een pand nooit verloren. Yâjñ. II, 58, 64 beperkt dit tot een pand om te gebruiken, terwijl een pand, slechts voor de zekerheid gegeven, verloren gaat, als het niet ingelost wordt, nadat de schuld door rente verdubbeld is, (volgens Bṛhasp. heeft de pandgever daarna nog een termijn van 10, vol-

gens Wyâsa van 16 dagen tot lossing. Dig. I. pag. 132), een pand op tijd gaat verloren na afloop van dien tijd. Nâr. 4, 9, zegt dat een pand nooit, in 4, 10 dat het na 25 jaar verloren gaat. Wasiṣṭha XVI, 16 noemt als de meening van eenigen, dat een pand nooit, van anderen dat het na 10 jaren verloren gaat. Bij alle verschil echter is het nooit de aard van het pand, gelijk hier, wat den termijn van verval bepaalt, zoodat dit een inlandsch beginsel moet zijn.

Art. 121. *Sipat saking çâstra mula ning mula*, rechtstreeks afkomstig van het allereerste wetboek.

Ook in Indië is het plaatsen der verschillende wetboeken in verschillende Yuga's niet onbekend; zoo zou volgens Par. 1, 22, het wetboek van Manu in den Kṛtayuga, dat van Gautama in den Tretâyuga, dat van Çaṅkha en Likhita in den Dwâparayuga, en dat van Parâçara in den Kaliyuga ontstaan zijn (conf. Stenzler, Yâjñ. pag. VII). Volgens eene andere traditie zou het wetboek van Manu in den Kṛtayuga, dat van Yâjñ. in den Tretâyuga vallen (zie: A Code of Gentoo Laws. Pref. pag. 41).

Art. 122. *Amalaṇṭĕng;* beide hss. lezen *amalantĕng*. Wat aan een werkman wordt gegeven om er iets van te maken wordt door de Indische wet als een depositum beschouwd, en zulk een depositum wordt *çilpinyâsa* genoemd; cf. Nâr. II. 8. Bṛhasp. in de Wyaw. May. pag. 126; bij zulk een *çilpinyâsa* wordt in de eerste plaats gedacht aan goudsmeden, gelijk ook hier; van daar wordt in de Mayûkha *çilpinyâsa* verklaard als: what has been openly deposited with goldsmiths. Reeds uit de redactie blijkt ook hier de overeenkomst met de bepalingen omtrent het depositum; zie Art. 208, 211; alleen wordt daar de nalatigheid niet vermeld, toch wordt daar zorgvuldigheid verondersteld; conf. Bṛhasp. (May. pag. 126). Should the bailee suffer

the thing bailed to be destroyed by his negligence.... he shall be compelled to pay the value of it with interest; en conf. Art. 92. Voor het geval in den text, vgl. Bṛh. Dig. I pag. 299. If the lose happen by the artist's fault, he shall be compelled to make good, what was intrusted to him for repair. Hoewel de bepaling in de gestalte waarin zij in den Âgama voorkomt in de Indische wetboeken niet gevonden wordt, moet zij evenwel òf overgenomen, òf ten minste geheel in den geest van het Hindurecht geformuleerd zijn.

Art. 123 en 124. De Indische wetboeken volgen zonder uitzondering dezen regel: de strîdhana vervalt in het in den text genoemde geval, aan den man, zoo het huwelijk op een der wijzen genaamd Daiwa, Ârṣa of Kâya, daarentegen aan de ouders, zoo het huwelijk op een der wijzen genaamd Âsura, Gândharwa, Râkṣasa of Paiçâca (conf. M. III. 27—34, Yâjñ. I. 58—61 enz.) gesloten is, M. IX. 195 vlg. Yâjñ II. 145. Nâr. XIII. 9., Wiṣṇu XVII. 19, 20; de vermenging van goederen moet dus van inlandschen oorsprong zijn.

Art. 125. *Sadulure ring kuna*, al wat er te voren bij behoort heeft.

Art. 126, vgl. Art. 19.

Art. 127. *Kawongan* beteekent geslacht, zoo ook Art. 219; ook met *kula* verbonden, bijv. Art. 221 enz.

Dṛwe kaliliran, erfenis; zoo ook Art. 259, in Art. 270 *kawula kaliliran saking rarâma lanang wadon kaliliran* dus geërfd; zoo ook *dṛwya kaliliran sangkeng bapa* Âdip. f. 36. Van daar *angaliliri*, erven, als erfenis nemen. Art. 155, *mangaliliri*, idem Âdip f. 60; conf. K. O. 5, 5*b*—5,3, 7—4*b*—4—10, 22—1*b*—3—12 en plaat XIV*a* in de door prof. Kern verklaarde K. O.

Opmerkelijk is hier het gebruik van *doṣa*, overeenkomende

met dat in M. 10, 14: *mâtṛdoṣât*, ten gevolge van der moeder geringe afkomst; of de bepaling ontleend is, laat zich moeielijk uitmaken; het tweede gedeelte zou geen bezwaar hier tegen opleveren, vgl. Inl. Verg., ook Nâr. XIII. 16.

Art. 129. *Angoho*, zoo beide hss.; in Art. 183 komt in hetzelfde verband voor *anghoṇo*, wat waarschijnlijk in het eerste te veranderen is; de verklaring heeft hier denkelijk naar het verband *rĕmĕn i abdi arani.*

Conf. Art. 184.

Art. 131. *Uwakna:* worde losgelaten; Bhâr. Yuddha 644 (*anguwâkĕn*) K. O. Versl. en Med. Kon. Akad. 2e Rks. X. pl. VIII *b anghuwâkna* Âdip. f. 128 *hinuwâkĕn*, (dus met *h*).

Emu, ook Art. 230; de verklaring heeft hier *abuh*, wat waarschijnlijk juist is. Conf. Art. 236. Het laatste gedeelte behoort hier eigenlijk niet bij, het is blijkbaar ontstaan uit Art. 230.

Art. 134. *Paradâra.* Onder dit hoofd wordt hier behandeld wat in de Indische wetboeken onder *strîsanggrahaṇa* (verg. Art. 247 vlg.) besproken wordt; het woord zelf wordt hier, blijkens de verklaring *rabi ning len* nog juist verstaan. Waarschijnlijk heeft dit gebruik aanleiding gegeven, dat *paradâra* in de overlevering de beteekenis van overspel gekregen heeft, (zie van Eck. Bal. Wdb. s. v. *prĕdara*). In de Indische wetboeken schijnt het als titel niet voor te komen, daarentegen schijnt *strîsanggrahaṇa* hier beperkt te worden tot het geval in Art. 142. Over het algemeen toonen de hier behandelde bepalingen van Art. 134 af tot 142, weinig verwantschap met die in de Hindusche wetboeken (Conf. Art. 247 vlg.).

Anggamli aanvatten, aanpakken; zoo in Art. 246 als vertaling van *abhimṛç.*

Strî uttamâ, madhyâ, kaniṣṭhâ zijn de op Bali nog bestaande benamingen, waarmede, met de eerste, de vrouwen

der beide hoogste, met de andere die der lagere kasten aangeduid worden; conf. K. O. II *b*, 1.

Achter de woorden *wiçeṣa ring ḍĕṇḍa*, leest I nog *ni(ng) wong apupangde*, waarschijnlijk *amungpang* (zie het volgende artikel) *yen*.

Art. 135. *Amungpang* (*pinungpang* Art. 192) bep. geweld aandoen; conf. K. O. 5—4 *a*—5, 7—4*b*—3, 22, 3 *b*—4.

Art. 136. *Angaloni* (*den-aloni*), ook Art. 137, 179, overspel plegen met, of z. v. a. *angramoni*. Zoo ook in den Sârasamudaya: *Hana wwang aniñjo istrî larangan sḍĕng ahyas ... mangalwani ṃata ngaranya. Hana wwang amalakwanginanga ring strî larangan... mangalwani tutuk ngaranya*.

Art. 139. *Mantange ring wong; mantang* wel voor *pumantang*, cf. Mal., Sund. enz. *pantang*.

Linumbar = *linuwar* is geen Balinisme, conf. Bhâr. Yuddha, 263.

Deze bepaling is waarschijnlijk eene omwerking van eene, aan de Indische wetboeken ontleende; conf. Art. 247 vlg.

Art. 141. *Momahomahan* zal wel: trouwlustig, moeten beteekenen; in vorm toch is het gelijk aan *mampiran* en dergel.

Art. 143, zie Art. 254.

Art. 144. *Pangubaya*, waarschijnlijk: dagvaarding; uit het verband blijkt dat er een geschrift mede bedoeld wordt.

Art. 145. *Asḍahan* (en vandaar *sḍahan*) = *masĕrĕhan* (conf. *srah*, *suruh*) gecommitteerde, iemand, wien de zorg voor iets opgedragen is, vgl. Bal. *sdahan;* voorbeelden van de beteekenis zijn in den Sârasam: *Wwang anmu dṛwya ning len... (asaduwa)ring râma-deça apan sira sḍahan ing tmu.* Hds. over den Moh. Godsd., uitgeg. door Gunning, pag. 71 *a* en *b*, *malaekat kang asḍahan naraka* (of *swargga*); ook K. O. IV 1*a*—1 *hasḍahan tani hi tĕrung*.

Alĕnge blijkbaar: achteloos, nalatig; zoo ook Art. 212; conf. Mal. *lĕngei*, lui.

Parawaça, eig. overweldigd, v. d. *marawaça* overweldigen K. O. VII, 5*b*—2, Bhâr. Y. 185, 261 enz., v. d. hier als substantief = *sâhasa* of *walat*.

Wat hier en in het volgende Art. behandeld wordt, maakt grootendeels den inhoud uit van een der titels der Indische wetboeken (*swâmipâlawiwâda*). De wijze van behandelen wijkt hier echter zoowel in het stellen der casuspositie, als gedeeltelijk in de vaststelling der rechtsgevolgen, sterk af; conf. M. VIII, 232 vlg., Yâjñ. II. 164, Nâr. VI, 11 vlg., Âpast. II. 286 vlg.

Art. 147, zie Art. 189.

Art. 148 *swâmî doşaprada;* I leest: *swami doşaprabha* II: *swami sonaprada*. Er schijnt het in den text gegevene bedoeld te zijn, waarin *doşa* zooveel als straf op het misdrijf zou beduiden, in welke beteekenis het in den Âgama herhaaldelijk voorkomt (bij Art. 165).

Vgl. Art. 42.

Art. 150, conf. Art. 79 en M. VIII. 159. Was. XVI. 31, zoo er ten minste „onnoodige" beloften mede bedoeld zijn.

Art. 151. *Pṛdana*, in Art. 263 *pradana;* daar blijkt de beteekenis duidelijk: de gever, of geldschieter te zijn. Het woord is dus waarschijnlijk uit *apradâna* van het Skr. *pradâna*, ontstaan. De verklaring geeft hier steeds *pagaweyan*, wat naar niets lijkt.

Art. 152. *Ing dagan ing gusti*, = in het vorige Art. *ring suku ning gusti* z. v. a. „ten huize van". *Anak wĕsi*, conf. Mal. *anak mas*.

Art. 154. *Angher* heeft hier en waarschijnlijk ook in Art. 15, de beteekenis van: verblijfhouden, gelijk K. O, 2—2*b*—3, 7—6—6, hoewel de N. Jav. beteekenis van

dienen in het laatste ook kan passen. Onzeker wat bedoeld wordt in Art. 272.

Sawe, voor de vertaling met 50, zie later.

Art. 155. Voor *anahurana hutang manih anak ing kawula dâsih ikâ* leest I: *anahura manih hutang saking kawula dâsih ikâ.*

Volgens M. IX 179 kan zulk een kind (mits de vader een çûdra is) een deel krijgen (zie echter Art. 259). Ook het tweede geval wordt in de Indische wet tot het geval dat de vader een çûdra is, beperkt; Yâjñ. II 134.

Art. 156. *Sinilihmahakĕn(?)* (zoo beide hss.). De verklaring maakt er van: *sinilĕmakĕn.*

Art. 158. *Balu.* Bal. weduwe (Mal. idem. Daj. Tag. enz. *balo*), in het Jav. nog slechts in *kuwalon;* conf. Art. 11 waar een geheel ander beginsel, meer in overeenstemming met het Indische recht, gevolgd wordt.

Art. 159. *Biluluk*, de O.-Jav. vorm voor *bluluk* (zie Tijds. v. I. T. L.- en Vlk. Dl. XXV).

Art. 163. *Kasiddhi-gaweha; siddhi-gawe* moet hier hetzelfde zijn als wat in het Wdb. *sudigawe* heet, nam. bemoeielijken.

Art. 165. *Amarani;* voor deze speciale beteekenis vgl. Sund.

Art. 166. Wat de woorden: *mangkana çâsana ring dwâpara* hier bedoelen, is mij duister; beide hss. lezen aldus; conf. Art. 169 en 270.

Art. 167. *Piṇḍa ning hutang. Piṇḍa* is hier het Skr. woord voor som; vgl. K. O. XI, 4, 4, XV*a*—15, *b* 3—6, 4—13 enz.

Conf. Art. 15, 169, 270, 271.

Art. 168. *Huwus katapak de nira. Manapak* eig. trappen op iets, v. d. betreden, zoo Çiwaçâs. *tan katapaka de ning sakweh sang mangilala dṛwya-haji. Katapak* is ook

ongeveer = *katibân: Ika daṇḍakrama tan dadi tumibeng sang brâhmaṇa tan katapaka sira ring râjaçâsana;* hier moet het z. v. a. beslapen, beteekenen.

Art. 169, zie Art. 270.

Art. 171. Deze bepaling zal wel geheel inlandsch zijn; men vergelijke echter het volgende aan Kâtyâyana toegeschreven voorschrift, Dig. II, pag. 171: If a woman (be secured from the hands of robbers, from a rapid river, from famine, from danger in a national calamity or from a wilderness) or if she be forsaken by her husband or purchased from him, there is no offence in the enjoyment of her. Evenwel met de beperking: A woman may neither be given, nor accepted against her own consent, this is a settled rule of law.

Art. 172. *Wilang gawe:* eene hoeveelheid werk?

Art. 173. *Ring larungane*, zoo lezen beide hss.; misschien is te lezen *sarunga-ne* (conjunctief), de verklaring heeft, met welk recht is mij onbekend, *pikulan* wat zoo veel als draagbaar (conf. het Mak. *bulekang*) zou kunnen beteekenen; wat het Wdb. bij *larung* opgeeft, past hier, niet. *Sma* Bal., kerkhof (uit *çmaçâna?*).

Aglĕh anluh; glĕh is de oudere vorm van *gĕlah* of *guluh*, het geheel kan dus beteekenen: op eene gemeene wijze betooveren; uit het gebruik in Art. 174 schijnt opgemaakt te moeten worden, dat *aglĕh* speciaal ongeveer gelijk *anluh* geworden is, evenals *cĕmĕr* meer bijzonder een dief aanduidt.

Trikaṭuka (I: *trikaṭâkâ* II: *trikatuka*), de drie bijtende stoffen, nam. gember, zwarte en Spaansche peper.

Tuban, de verklaring heeft *bañu*, welke beteekenis het woord ook in de overlevering heeft (conf. Bh. kâwya pag. 90); hier kan dit echter niet bedoeld zijn, blijkens *den-pĕṇdĕm*.

Pamanggahan; Winter geeft op *pamanggah* = *pangisas*, zoodat *pamanggahan*, executieplaats, schavot, moet betee-

kenen, welke beteekenis ook in Art. 183 duidelijk blijkt.

Art. 174. *Mitrânurâga* moet hier z. v. a. *mitrânurañjana* zijn.

Sarangan. Het Wdb. geeft o. a. op *sarang* = *sirik*; *sarangan* kan dus, wat te mijden is, of eene plaats die *singit* is, beteekenen.

Anampĕki kan hier en in Art. 225 niet de gewone beteekenis hebben, maar moet „iets overstrooien, of tegen iets aan werpen", beduiden. *Wija kuning*, gele offerrijst? Dit en het voorgaande artikel zullen wel grootendeels uit inlandsche elementen zijn samengesteld; tooverij was evenwel ook strafbaar bij de Hindu's; conf. Art. 245 en M. IX. 290.

Art. 175. *Lĕbuh*, welke beteekenis hier aan het woord moet toegekend worden, is moeielijk te bepalen; er kan hier bedoeld zijn, in tegenstelling tot *dalan*, verlaten plaats (conf. Bat. *lobu*), maar evengoed gelijk Jansz opgeeft: weg (conf. *margga snĕt* in Art. 67) vgl. het gebruik van het woord in 't Mal.

Art. 178. *Andalih* hier en in Art. 179, 180 beschuldigen, evenals in het Mal., Bal, enz. Het schijnt geen Balinisme te zijn; in dezelfde beteekenis komt het ook voor in een hs. over Moh. recht toebehoorende aan het Bijbelgenootschap (N°. 85 Cat. Engelmann).

Met *nora atut* schijnt: niet overeenkomstig de waarheid, bedoeld te zijn; de verkl. heeft *nora bĕnĕr*.

Art. 179. *Anduwilatĕk* (in beide hss. met de linguale *d* geschreven). In den Sârasam. wordt gelezen: *Hana wwang awarawarah amateni wwang, yan tan tuhu pawarahnya .... anduwilatĕk* (met de dentale *d*) *ngaranya*. Niet onwaarschijnlijk is het, dat het geheel een werkwoord is, afgeleid van *duhilatĕk*, welk laatste een verbastering zou zijn van het, uit de K. O. bekende *duhilatĕn*; daar dit zeer goed

van onware en dus weder in te trekken beschuldigingen zou kunnen gezegd worden, wordt dit vermoeden door het verband begunstigd. In het Çiwaçâs. wordt onder de bekende vermelding der *sukhaduhka*, in plaats van *duhilatĕn*, *duhilatĕk* gelezen. Dit zou zeker eene schrijffout kunnen zijn, maar in verband met 't bovenstaande, moet men eerder veronderstellen dat de verbastering algemeen was. Wat kan evenwel *anduwisantĕn* zijn?

De geheele behandeling van onware beschuldigingen komt niet overeen met die in het Indische recht, voorzooverre bekend, bijv. Yâjñ. II. 210.

Art. 180. *Lĕwih* schijnt hier niet bij *wong* te behooren, maar als adv. bij *pinaten*, zoodat het z. v. a. *meh* moet beteekenen.

Pahutangan, de plaats waar, v. d. de persoon van wien men geld geleend heeft.

Art. 183. Van hier af is de text volgens één hs. gegeven, dewijl II hier plotseling eindigt.

Patuku alas; in Art. 25 wordt deze eenigszins vreemde benaming van de afkoopsom niet vermeld.

Art. 184. Cf. M. VIII, 30—32. Yâjñ. II. 33, hoewel daar slechts van verloren goed gesproken wordt, Bṛhasp. (Dig. I. pag. 330). The covetous man, who without any right, claims the property of another in failing in his proof, shall be compelled to pay a fine equal to double the value of the thing claimed.

Art. 186. *Pamilang dina*, letterlijk dagteller, in de Kĕrta Sima wordt deze vergoeding *pakĕmit* genoemd. De verhouding dezer voorschriften tot het Indische recht is wederom wegens den aard van het onderwerp moeielijk te bepalen. Ook toont de wijze van behandeling geen overeenkomst met die in M. VIII, 240, vlg. Yâjñ. II. 159, vlg. Nâr. XI vlg. Sommige wetboeken nochtans schrijven het bin-

den voor, gelijk hier, bijv. Âpast. II. 28, 5. If cattle eat the crops of other persons, then the owner of the crops... may make them lean by impounding them. Kâtyây. (Dig. pag. 105): But Vṛhaspati permits the serrure and chastisement of beasts which trespass fields, flowergardens enz. Commentaar: serrure: binding or tying. Of er bij deze voorschriften van directen invloed der Hinduwetten sprake kan zijn, moet onbeslist blijven.

Art. 187. *Pinagawahakĕn* moet zonder twijfel *pinagawayakĕn* zijn, het volgende *amagawehakĕn* moet òf archaïstisch in *amagawayakĕn*, òf op de nieuwere wijze in *amagawekakĕn* verbeterd worden. Tusschen *anghel* en *saking sawah* schijnt een woord als *pinalangan* of een derg. te ontbreken.

Art. 188. *ginĕrĕk* = *ginĕrĕg*, zoo ook Bhâr. Y. 424.

Conf. M. VIII, 232. Yâjñ. II. 163 enz.

Art. 189. Dit artikel, als ook Art. 47, is in strijd met de Indische wetten, Wiṣṇu V. 188 of liever de commentaar verbiedt nadrukkelijk het dooden van koeien, ook in geval van zelfverdediging; Friederich heeft evenwel reeds opgegeven, dat de inlandsche koe op Bali niet als heilig beschouwd wordt.

Art. 190. *Upacâra*. Het woord heeft hier, evenals in Art. 274 zeer duidelijk dezelfde beteekenis als *wĕwĕnang*, nam. dier, in 't bijzonder tam dier. Uit het Skr. is deze beteekenis, evenals de Jav., waarin het woord in het hedendaagsch Jav. in gebruik is, onbekend. Waarschijnlijk heeft zich uit de beteekenis van dienstbetoon, die van wat van dienst of nuttig is, ontwikkeld, wat dan speciaal voor een dier, waaruit men nut trekt, in gebruik kan zijn gekomen (cf. *patik wĕnang* Art. 87) *Angajarakĕn halahapene*, voor het laatste is *halahipene* te lezen evenals in Art. 64; *angajarakĕn* is hier synoniem van of misschien verkeerd voor *amajarakĕn*. *Patpung tawar;* volgens het Mal. Wdb. van Pijnappel

is *tpung tawar*, meel voor bezweringen, dat met kurkemageel gekleurd wordt; op Sumatra is deze boete onder denzelfden naam, als ook onder den volledigen vorm *tĕpung tawar bumi* bekend, vgl. G. A. Wilken, Het Strafr. bij de volken van het Mal. ras in het congresnumm. der Bijd. T. L. en Vlk. pag. 111.

Pakambaligine? Misschien is het woord corrupt.

Art. 191. *Walagara*, zoo schijnt het woord, evenals de tweede maal, gelezen te moeten worden, houd ik voor het zelfde woord als het, in de door den heer Holle in het Tijds. voor Ind. T. L. en Vlk. XVI en XVIII gegeven Sundan. Oorkonden voorkomende, *calagara*, volgens de gewone verwisseling der *w* met *c* in het Sund. Het woord schijnt daar een soort belasting aan te duiden. Men vergelijke hiermeê de volgende plaats uit het Çiwa-çâsana: *Luput sang kṛta ring râja-wali* (*wali* Skr. *bali* in den zin van cijns, belasting) *lwirnya waligara*, *panaṇdung sĕṇdi* enz. Of hier voor *waligara walagara* te lezen is, dan wel of beide vormen in gebruik zijn geweest, moet onbeslist blijven.

Art. 192. *Parahilangĕn*. Is soms te lezen *pahilangĕn?* zooals in den Sârasam.: *Hana wwang atuwawa dṛwya ... pinahilang de sang tinuwawa.*

Art. 193. Opmerkelijk is hier en op verscheidene andere plaatsen in den Âgama (bijv. Art. 270) de verbinding van *râma* met *wadon* voor *reṇä*. De geredupliceerde vorm van *râma* als *rarâma*, is in 't Jav. ongewoon, in het Bal. schijnt het regel te zijn. (Misschien is in K. O. IV. 1*b*. 4 *rĕrambĕkĕl* eene fout voor *rĕrama bĕkĕl*.)

Art. 195. De rest van dit artikel ontbreekt; er zal moeten volgen: dat de man gerechtigd is de erfenis te nemen, waarschijnlijk met de beperking van Art. 123.

Ar. 196. *Gagawan* = *sadṛwe kang den-gawa alaki* in Art. 124.

Art. 197. *Saṇḍĕg ing hingan:* vaststelling van de grens, wel uit *sa andĕg* conf. *adĕg*, Art. 44.

Kadĕrggayu sanaka (In het hs. staat eig. volgens het hedendaagsche schrijfstelsel *kadĕggaryu*, de verdubbeling der *g* wijst evenwel genoegzaam aan, dat de layar op de Indische wijze geschreven is; nog eenmaal in Art. 229 moet dezelfde schrijfwijze gebruikt zijn). *Kadĕrggayu* nu is ongetwijfeld eene fout voor *kadîrgghâyun*. Voor *sanaka* is of te lezen *sanake* met zijne kinderen, of het is een overblijfsel van *sanaka-atuwa*. *Sanak* wordt hier evenals in Art. 116 bepaaldelijk in de beteekenis van broeder gebruikt.

Deze bepaling schijnt in eene eigenaardige verhouding tot de Hindusche regeling van het onderwerp te staan. *Uddhâra* is in het Indische recht de technische term voor wat de oudste zoon van de geheele erfenis vooruit mag nemen. Omtrent dit deel wordt bepaald in M. IX 112, Wiṣṇu XVIII. 37, dat dit gedeelte $^1/_{20}$ van het geheel zal bedragen; Nâr. XIII 13 vermeldt slechts in 't algemeen dat de oudste zoon een grooter deel zal verkrijgen, in Baudh. II, 3, 6, wordt het gedeelte op $^1/_{10}$ gesteld, maar terstond volgt als alternatieve bepaling: of zij moeten alles gelijk deelen. (Vgl. M. IX. 104) Yâjñ. II, 117 kent geen ander voorschrift en volgens de Mitâkṣarâ (Vert. van Coleb in de Two treatises on the Hindu Law of Inheritance) moet alleen de gelijke verdeeling worden toegepast „wegens de mindere volmaaktheid der oudste zonen". Wel wordt in Âpast. II, 19, 6 vermeld: sommigen zeggen dat de oudste zoon alleen erfgenaam is, doch dit schijnt als een zeer afwijkend gevoelen voorgesteld te worden. Eene bepaling als M. IX, 105: de oudste zoon mag het geheel nemen en hij is als een vader, komt hierbij niet te pas, terwijl daar het geval behandeld wordt, dat de onverdeelde gemeenschap blijft bestaan. Het groote deel hier aan den

oudsten zoon toegekend, is dus niet in overeenstemming met de Indische wet. Alleen ingeval de vader bij zijn leven de verdeeling gemaakt had, zou ook volgens Yâjñ. II, 116, eene verdeeling in ongelijke deelen geldig zijn, dit komt hier evenwel niet te pas. Het is moeielijk uit te maken of men hier met een inlandsch rechtsbeginsel te doen heeft, dan wel of dit aan misverstand bij latere omwerking te wijten is; uitdrukkingen als *ring pañcoddhâra*, *tan yogya*, bewijzen voldoende dat men hier niet een rechtstreeksche vertaling voor zich heeft. De bepaling schijnt slechts op roerend goed (*pomahomah*) van toepassing te zijn.

Art. 198 is mij onverstaanbaar; *balubalu ning pakaraman* is misschien een of andere weduwe, die op hetzelfde erf woont; maar wat kan *balubalu ning denbidara* beduiden?

Art. 199. Voor de verbetering van *analar* in *analasar* cf. Art. 41.

Art. 200. De ratio is dat geleend goed, ook volgens de Indische wet, als depositum wordt beschouwd; zie Art. 8.

Art. 201. In aanmerking nemende dat onder *wong, tanpanakanak* wel iemand zonder erfgenamen zal moeten verstaan worden, dewijl zoo wel volgens de Indische wet als volgens de inlandsche bepalingen over erfrecht in den Âgama, ook andere erfgenamen, bijv. de weduwe, erven, komt de bepaling geheel met het Indisch recht overeen; cf. M. IX. 189. Wiṣṇu XVII. 13. Was. XVII. 83. Nâr. XIII. 51.

Art. 202. *Angodara?* misschien *anguladara* „zwerven" of eene schrijffout daarvoor. (Mogelijk zou ook zijn *angâdhâra*, zich vestigen, waar de *o* voor de lange *â* licht verschreven kan zijn).

Cf. Nâr. XIII. 14.

Art. 203. Dit voorschrift moet rechtstreeks overgenomen

zijn, het is ongeveer in alle Indische wetboeken te vinden. M. IX. 189. Wiṣṇu XVII, 13 en 14. Waṣ. XVII. 84 vlg. Nâr. XIII. 52. Baudh. I. 11. 15. Gaut. XXVIII, 41 en 42; de redactie wijst evenwel geen van deze alle bepaaldelijk als bron aan: geen der genoemde bevat de uitdrukking *dewadrawyâtmaka*.

Art. 204. *Dewâgama* is de nu nog op Bali gebruikelijke, maar uit Indische bronnen onbekende uitdrukking „eed;" even als het synonieme *diwya* kan het woord ook de beteekenis van godsoordeel hebben; zoo waarschijnlijk in Art. 210. In dit laatste wordt als verklaring *cor* toegevoegd, dit woord is in het Bal. gebruikelijk in de beteekenis van eed, het moet echter ook Jav. zijn; in meergenoemd hs. over Moh. Recht. (Cat. Engelmann. 85) wordt het dikwijls gebruikt ook voor „godsgericht" bijv.: *Punikå ubåyå ning cor sing såpå timbul dihin kalah lan lamun sarĕng timbule kalah kang andalih; lamun sarĕng timbul mutah gĕtih kalah kang mutah gĕtih; lamun hånå mati ing jĕro bañu kalah kang mati.* Dit voorschrift moet ontleend zijn aan M. VIII. 59 (in alle andere bekende wetboeken komt het niet voor) waar beide in den text behandelde gevallen op dezelfde wijze behandeld worden. Hoewel de redactie hier van genoemde plaats nog al afwijkt, herkent men in *tan wĕruh ing dharmma arane*, de vertaling van het ook in de tegenwoordige Indische redactie voorkomende *adharmajña;* in de laatste wordt evenwel niet van de eedsaflegging gesproken: of hier eed of godsgericht bedoeld is, laat zich, wel is waar, moeielijk beslissen; het eerste is wel 't waarschijnlijkste; M. VIII. 109 kent den eed als bewijsmiddel (de andere wetboeken spreken slechts van de eedsaflegging van getuigen), terwijl godsoordeelen, slechts tot ernstige zaken (ten minste volgens den commentaar) beperkt zijn; in Wiṣṇu IXI. vlg. worden

de gevallen, waar een godsgericht wordt toegelaten, opgesomd; de gevallen in dit Art. vallen daar niet onder. Ter loops zij opgemerkt dat de eed, zoo als die tegenwoordig op Bali afgelegd wordt, namelijk door het drinken van wijwater, in het Indische recht als een godsoordeel beschouwd wordt, cf. Yâjñ. II. 112, Nâr. 9, Wiṣṇu XIV. Over de wijze om den eigenlijken eed af te leggen, zie bijv. M. VIII. 113. Vgl. Art. 86, wat een latere aanmerking is.

Art. 205. *Ring saṇḍing ning.* Het gebruik van *saṇḍing* als subst. is in 't O.-Jav. zeer gewoon, bijv. *munggwing saṇḍing nikang hawan* Bh. Kâwya pag. 12. *Akara* schijnt juist te zijn, ten minste Winter geeft op *akara* = *wĕtawis*, het moet hier wel beteekenen: een tijd ten einde brengen, duren.

Sarisari, eig. dagelijks, (de Verkl. geeft bij Art. 106, *sabĕn dina*, cf. Bal. *saisai*) v. d. voortdurend, steeds, onafgebroken, of ook herhaaldelijk, Art. 106. Het komt ook in het O.-I. in dezelfde beteekenis voor; vgl. Bh. K. pag. 60; de O.-Jav. vertaling van het *Mahâbhârata* pag. 14. K. O. V. 2*a*—4. Oork. in Versl. en Med. Kon. Akad. v. Wet. pl. XIII *a*.

Het voorschrift is vertaald, het wordt gevonden M. VIII 147, Nâr. IV. 6, Yâjñ. II. 24, Was. XVI. 16—17. Van deze wijken de beide laatste het meest af. M. en Nâr. zijn ongeveer gelijk, alleen bevat de laatste niets, (ten minste de vertaling niet) waaruit de woorden *ring saṇḍing ning adṛwe* zouden kunnen ontstaan zijn, wel M., nam: *sannidhau*, zoodat de bepaling waarschijnlijk uit M. vertaald is; het slot is evenwel, althans in de bekende Indische redactie, anders geformuleerd. De woorden *kadaçawarṣa arane* zijn natuurlijk van den Jav. bewerker afkomstig, cf. *kapañcasâdhâraṇa*, *kadeçabhanggabhaya*, het verdient opmerking, dat later in de reeks van uit M. vertaalde bepalingen (van Art. 218 af) waar ook in alle opzichten

de oorspronkelijke toestand der Jav. bewerking het best bewaard schijnt gebleven te zijn, dergelijke benamingen (of upama's somtijds) niet voorkomen [1]), terwijl zij later wanneer de Âgama weder het karakter eener compilatie aanneemt, wederom te voorschijn komen.

Art. 206. *Sasaṇḍan lmah* vat ik op, als bij elkander behoorende, dus een verpand land, reeds de plaatsing der scheidteekens in 't hs. (in den text onveranderd gelaten) pleit hiervoor. De bepaling moet vertaald zijn, zij komt voor M. VIII. 149, Yâjñ. II. 25, Nâr. 4. 9. Was. XVI. 10. Deze spreken alle in de eerste plaats van pand, vervolgens van grenzen (*sîma*). Nu zou *sasaṇḍan lmah* wel een verpand voorwerp en een land kunnen aanduiden, maar grenzen zijn niet hetzelfde als land (cf. bijv. Yajñ. 24 en 25, en hier Art. 268). Ook zoo opgevat zou de bepaling niet in overeenstemming zijn met het Indische recht. Worden de woorden daarentegen als bij elkander behoorende opgevat, zoo komt het hier bepaalde overeen met het naschrift in Art. 100. Voor een depositum eener vrouw, hebben de Indische wetboeken: een depositum en eene vrouw; waarschijnlijk hebben wij hier eene schrijffout. In plaats van depositum vermelden de Indische wetboeken twee soorten van deposita: een open en een verzegeld. Overal waar dit onderscheid (ten minste in den bekenden) Indischen text voorkomt, wordt er in de Jav. vertaling geen gewag van gemaakt. Deze afwijkingen uitgezonderd komt de formuleering van het voorschrift volkomen overeen met die in M. en Nâr.; en daar de laatste blijkens het volgende voorschrift uit M. overgenomen is, moet M. de bron zijn geweest.

Art. 207. Voor *tan harĕp guhaning atitip dṛwe* vermoed ik *yan harĕp tguha ning* enz.

1) Een uitzondering maken zulke termen als wâkpârusya, daṇḍapârusya, welke ook in de Indische wetboeken als technische benamingen voorkomen.

Vertaald uit M. VIII. 179, alleen heeft de tegenwoordige redactie *mahâpakṣa* (commentaar: met vele bloedverwanten) voor *mahâpawitra*, en ontbreekt hier na „rijk" *ârya;* daarentegen ontbreekt in de Indische redactie de nazin van *t*(l. *y*)*an harĕp* af geheel, de volkomen overeenstemming van 't overige wijst uit dat M. de bron is.

Art. 208 zie 211.

Art. 209. *Pratyantara* is steeds verkeerd voor *pratyanantara* „naaste erfgenaam" geschreven. *Sangkratana;* ik vermoed *sanggrahanĕn.*

De geheele bepaling, zoo als zij hier te lezen is, geeft geen zin. Reeds door het voorkomen van den term *pratyanantara*, maar vooral door het laatste gedeelte, blijkt duidelijk dat het voorschrift eene vertaling van M. VIII 185 en 186 moet verbeelden. Aldaar wordt gelezen dat het depositum (bij het leven van den bewaargever) niet aan den (vermoedelijken) erfgenaam mag overhandigd worden, want indien hij (de erfgenaam) sterft, is het verloren, maar indien hij niet sterft, gaat het niet verloren. Deze laatste, in het origineel ook niet zeer duidelijke zinsnede, is hier nog duidelijk te herkennen, al is het (trouwens ook in 't origineel niet vermelde) subject een ander. *Pratyanantara* is hier nog juist verstaan, zoodat die opsomming zich wel waarschijnlijk reeds in de oorspronkelijke vertaling bevonden heeft; het telkens terugkeerende *tanpa* bewijst, dat men hier niet met een afschrijversfout te doen heeft. De fout moet dus òf bij de oorspronkelijke vertaling reeds begaan zijn, òf het artikel moet later geheel omgewèrkt zijn, waarbij dan de omwerker den Jav. text niet meer moet begrepen hebben. In de tegenwoordige Indische redactie kan ik evenwel niets ontdekken, wat aanleiding tot de fout kan gegeven hebben. Het tweede gedeelte luidt in het oorspronkelijke aldus: Maar een be-

waarnemer, die uit zich zelven aan den erfgenaam van den gestorven (bewaargever) het depositum teruggeeft, mag niet lastig gevallen worden door den vorst of de bloedverwanten. Dit is hier nog geheel onveranderd gebleven, met uitzondering dat hier 't geval gesteld wordt, dat de bewaarnemer en niet de bewaargever gestorven is, waardoor het geheel onzin wordt. Dat ook hierin geen afschrijversfout schuilt, blijkt duidelijk uit de woorden *wehĕn de ning anak ing tinitipan ring praty(an)antara.*

Art. 210. Blijkbaar M. VIII. 190 en 191; de tegenwoordige redactie mist echter de bijvoeging „indien er geen getuigen zijn", terwijl zij, behalve godsoordeelen, nog allerlei middelen ter beproeving vermeldt. *Dewâgama* dient hier als „godsoordeel" opgevat worden. De Indische text heeft *çapatha waidika.* Wiṣṇu V. 169 vlg., cf. IX. 2 schrijft voor het hier vermelde geval bepaaldelijk een godsoordeel als verplichtend voor, cf. Nâr. II. 4.

Art. 211. Van dit voorschrift komen in den Âgama 5 redactiën voor, nam. in Art. 8, 93, 96, 208 en hier. Waarschijnlijk zijn Art. 8 en 211, 96 en 208 eigenlijk één, en is door omwerking het een uit het andere ontstaan zijn; er blijven derhalve over 3 in geest overeenstemmende, maar in formuleering afwijkende voorschriften, die dus waarschijnlijk uit meer dan een bron in den Âgama zullen gekomen zijn. De bepalingen moeten ontleend zijn; met hetzelfde rechtsgevolg worden in M. VIII, 189 drie gevallen vermeld, nam. indien het gestolen, door het water medegesleept of verbrand is, welke gevallen eveneens zoo wel in Art. 8 en 211, als in 96 en 208 opgesomd worden. Alle andere wetboeken, waar de bepaling voorkomt, stellen den bewaarnemer vrij, indien het verlies veroorzaakt is „door den vorst of het lot, (bijv. Yâjñ. II. 66. Nâr. II. 7. Gaut XII. 42. Bṛh. (Wya. May. pag. 118). Men

zou de bepalingen gelijk zij in den Âgama voorkomen dus als eene vereeniging van die van M. en de anderen kunnen beschouwen; het bijzondere geval in Art. 8 en 211 wordt in geen der Indische wetboeken vermeld; vrg. echter Art. 96 en de Aant. aldaar. De term *pañcasâdhâraṇa*, de vijf algemeene, waaronder waarschijnlijk te verstaan is: de vijf algemeene rampen, cf. *pañcapâtaka* K. O. in 't Tijds. v. I. T. L.- en Vlk. Dl. XXVII, pag. 543, *pañcabhaya* nog in 't Sund. gebruikelijk, is uit de Indische wetboeken eveneens onbekend. In den Surya Alam (Raffles Hist. of Java), bevindt zich ongeveer hetzelfde voorschrift onder den naam *pañcaṣĕdrasa*, wat ontstaan moet zijn uit *pancasadṛça*. In M. ontbreken alle bepalingen ten opzichte van pand; uit Yâjñ. II. 59 Nâr. 4. 53. Gaut. XII. 42. Wiṣṇu VI. 6 blijkt intusschen ten duidelijkste, dat ook de Indische wet in deze gevallen dezelfde regels voor pand als depositum volgde.

Art. 212. Volgens het Indische recht wordt anders een leen, *yâcita* als depositum beschouwd, cf. Nâr. II. 8. Yâjñ. II. 67.

Art. 213. *Angungsi dharmma* cf. *amet dharmma* in Art. 254.

Met *tiniṇḍa ring rarâ* meen ik dat bedoeld is: *tiniṇḍa arane ring rarâ*, *tiniṇḍa* zou voor *tininda* geschreven en dit een uit Skr. *nindâ* geformeerd passief kunnen zijn; in Bhâr. Yuddha 251 vindt men evenwel *nininda:* gesmaad.

Vgl. Kâtyây. (Dig. II pag. 178): Should a man depart after giving the nuptial gratuity it becomes the exclusive property of the damsel. Alle Indische wetboeken, M. uitgezonderd, noemen, wat vroeger de koopprijs voor een meisje was, de *çulka* op, als behoorende tot de *strîdhana*, bijv. Yâjñ. II. 143. Nâr. XIII. 8 W. XVII. 18. Slechts bij M. krijgt de vader nog de *çulka*, en wordt deze dan

ook niet onder de opnoeming van wat tot de *strîdhana* behoort (IX. 194) vermeld. Het voorschrift moet dus overgenomen zijn, en wel uit een ander wetboek dan het Mânawacâstra.

Art. 214. *Panglarang* »verbodsmiddel;" er schijnt hier een voorloopig verlovingsgeschenk, waardoor het meisje verboden wordt de koopsom van een ander aan te nemen, bedoeld te zijn.

Udalĕn, eig. doen voortkomen, moet hier z. v. a. opeischen beteekenen; zoo ook Art. 261, zoo ook in den Sârasam. *Hana wwang angudal paweweh daṇḍaya sapasungnya lpihakna* (worde verdubbeld).

Art. 215, *wĕrĕwĕrĕh* vermoed ik te zijn = het Sund. *böböröh*, verloofde. Vgl. Bh. Kâwya, pag. 127, *lngĕnganya yan wĕrĕwĕrĕh kunang yan arabi pwa*, *dû*, *tanpadon*, en ibid. pag. 8, *sḍöng wĕrĕwĕrĕh katon raras irân litu hayu ya mawor guṇâdhika;* (*sḍöng wĕrĕwĕrĕh* conf. *anak ing sḍĕng rarâ*, Art. 259).

Dewarahara, misschien °*harâ* (van 't meisje) of °*hâra*. Waarschijnlijk evenwel is *hara* een anticipatie op 't volgende *arane*.

Het is eene vertaling van M. IX. 97. Slechts bij M. komt de bepaling voor en kan daar ook alleen voorkomen, omdat daar de *çulka* nog koopprijs is. In de tegenwoordige Indische redactie wordt de toestemming van 't meisje vereischt, hier slechts van den jongeren broeder; wellicht is hier de text evenwel niet geheel zuiver.

Art. 216 *pamanjĕr* = *panjĕr*, goodspenning. Zoo ook Yâjñ. II. 257; cf. M. VIII 203, Nâr. VIII. 4. Wiṣṇu V. 124.

Art. 217. *Añjurang lmah ing lmah*, *añjurang* zal hier „uitgraven" beteekenen; het grondwoord moet dus een ruimere beteekenis hebben dan uit het gebruik bekend is.

Kang riku. De text is hier geheel in de war geraakt: het volgende voorschrift: *Ring pâruṣya* is tweemaal geschreven (220*a* en *b*); daar beide lezingen elkander aanvullen kon het de eerste maal niet weggelaten worden; het einde van Art. 119, wordt gevonden in de laatste woorden van 220*a* „*sak pahayunĕn manih*” waaruit in verbinding met *kang riku* gemakkelijk te verbeteren is: *kang rinusak pahayunĕn manih.*

Art. 220*a* (zie boven). In de vertaling vereenigd met 220*b*.

Art. 218 *amiḍik* (*den-piḍik*), zich wederrechtelijk van iets meester maken (het wordt in 't hs. met de dentale *d* gespeld, in 't Bal. Wdb. wordt het met de linguale opgegeven).

Tagihĕn tĕlung paṅarang? soms *tĕlung pañcarang* een upama voor de vruchten? iets dergelijks moet wel bedoeld zijn.

Vertal. van M. VIII. 264. Daar wordt gesproken van een huis, vijver, tuin of veld, zoodat de opsomming hier uitgebreider is. Eveneens ontbreekt het laatste gedeelte van *yan hana bhuktine* af. Het voorschrift komt ook voor in de vertaling der Kĕrta Sima, het laatste ontbreekt daar eveneens. Als boete wordt bepaald in M. respect. 500 en 200 paṇa's. De verhouding is hier dezelfde; alleen is de som het twintigvoudige. Dit gaat regelmatig bij alle verdere bepalingen door.

Art. 219. *Angawatakĕn* (zóo zal wel gelezen moeten worden) houd ik voor hetzelfde als *angawadakĕn:* tot voorwendsel nemen. *Tojanman* zal wel *kajanman* = het volgende *kawongan* moeten zijn; zie Art. 225.

Art. 220 *a* en *b*. *Wong tani* blijkt de inlandsche term voor *waiçya* te zijn, vgl. 220 *a waiçya* (het hs. schrijft steeds *weçya* en *çudra*) *arane wong tani; wong tani* is hierbij wel waarschijnlijk in de oorspronkelijke beteekenis

van landman op te vatten (natuurlijk als klassenaam, niet als beroepsnaam, want ook eene *waiçyâ* heet *wong tani;* cf. Art. 258). *Wong adagang* moet een inlandsche benaming zijn voor *çûdra; adagang* kan hier natuurlijk niet „handelaar" beduiden, daar dit volstrekt de bezigheid eens *çûdra's* niet is, maar moet op een of andere wijze een dienstbare aanduiden. Vermoedelijk is het gelijk Tag. *dagan* last, vracht, zoodat het lett. lastdrager zou beteekenen, wat overeen zou komen met het Bal. *panĕgĕn.* (Verg. ook voor de bet. 't Bat. *martiga* en *martigatiga).* Behalve *wong adagang* vindt men in Art. 222, 223 enz. *botdagang*, waarin *bot* het Mal. *buwat* zal zijn (cf. Art. 262).

Het is vert. van M. VIII. 267, 268. Ook de boeten zijn geregeld het twintigvoud: *satak sawe* (en *satak salawe* in het volgende Art.) moet dus de helft zijn van *limang atus;* dus *sawe* of *salawe* moet 50 beteekenen (zie ook Art. 240). Op zich zelve is dit niets vreemds, daar ook aan *sekĕt* ongeveer hetzelfde begrip ten grondslag ligt.

Art. 221. Vertaling van M. VIII. 269.

Art. 222 en 223. Deze beide bepalingen ontbreken in de tegenwoordige Indische redactie; (ook in de andere çâstra's komen zij niet voor) zij zijn evenwel geheel in den geest van de vorige uit M. ontleende gesteld; voor het beschimpen van iemand, die ééne kaste lager is bedraagt de boete 1000 (M. 50 paṇa's; cf. 268), voor de daaropvolgende kaste de helft; behoort de beschimpte tot eene hoogere kaste, dan bedraagt de boete 2000 (M. 100 paṇa's; cf. 267).

Art. 224. Is eene nadere bepaling van het voorgeschreven in 220 *a*, even als M. VIII. 270 van 't laatste gedeelte van 267. Ook de volgorde wijst M. 270 als het origineel aan. De redactie moet dan echter eenigszins van de tegenwoordige verschild hebben.

Art. 225. *Anaṇḍat* (*saṇḍat*) blijkbaar = *añjirĕt. Amĕrĕp* „vechten," maar ook „slaan" bijv. Âdip. f. 85, *silih-prĕp ḍaḍa nira*, en ook Art. 60. *Andĕdĕl* trappen, zoo ook Art. 227 *andĕdĕl ing suku;* vgl. Bhâr. Y. 251 (het hs. spelt *anḍĕḍĕl* gelijk bijv. Arj. Wiw. 255.

Anahut amok, *amlacing*; het laatste woord komt ook voor in Art. 229, als *amlĕcing;* de beteekenis is mij onbekend; *amok* zou = 't Sund. *muwak* (van *puwak*) = *ngĕmpog* kunnen zijn, wanneer *amlacing* nam. behoort tot wat onder *daṇḍapâruṣya* verstaan wordt op de wijze van *angidoni* enz.; behoort het echter nog onder het eerste gedeelte der opsomming op de wijze van *amukul*, *andĕdĕl* enz. dan is misschien te lezen *aṇḍahut uwok* (cf. Nâr. XV. 28).

Kĕkĕmahan = *uyuh ;* cf. Mal. *kămah ;* 't volgende *ririgĕn* zal wel *rĕrĕgĕd* moeten zijn.

Patunan ing celeng; of dit woord juist is en zoo ja, welke de beteekenis moet zijn, is mij onbekend. Deze opgave wat onder *daṇḍapáruṣya*, zoowel als die in Art. 219 van wat onder *wâkpâruṣya* moet verstaan worden, ontbreekt in de tegenwoordige Indische redactie, evenals in de andere wetboeken. Zij draagt niettemin alle kenteekenen van overgenomen te zijn; bij M. komen nog slechts enkele, in de andere wetboeken evenwel, bijna alle de hier vermelde gevallen in afzonderlijke bepalingen verspreid voor; bijv. Yâjñ. II. 204, 213 vlg., Nâr. XV. 1 vlg. 27 vlg., Wiṣṇu V. 9, 20—23, 27, 35—37.

Art. 226. *Plat* = *palanangan.* Sund. dial. idem, Bat. *pilat.* Voor *andamalani* zal wel *añjamalani* te lezen zijn.

M. VIII. 279; alleen ontbreekt daar de afzonderlijke opnoeming der lichaamsdeelen.

Art. 227. *Angrĕngguk* zal wel *angrĕnggut* te lezen zijn, zie bijv. Bhâr. Y. 251 (cf. Mal. *rănggut*). Dit moet vertaling zijn van M. VIII. 280, het laatste gedeelte komt

er woordelijk mede overeen, voor 't eerste heeft de tegenwoordige redactie hetopheffen van de hand of een stok; de straf is dezelfde.

Art. 228. *Wangking-wangking* z. v. a. *wangkong* cf. *bongkong;* het is hier de vertaling van 't Skr. *sphij.*

M. VIII. 281; de Indische text bevat nog de alternanieve strafbepaling van verbanning.

Art. 229. *Aniwakarpying;* voor het laatste gedeelte zal wel *k(u)ping* gelezen moeten worden; de afschrijver vond waarschijnlijk de *r* op de Indische wijze geschreven; de *py* ontstond uit *pp*. Er blijft dus over *amiwar*, en dit zal waarschijnlijk *amiwir* moeten zijn: in Winter's K. Wdb. wordt dit als gelijk aan *añjiwir* vermeld en een synoniem van *añjiwir*, *andawir* enz. wordt hier vereischt.

Amumuṇḍak wl: bij den schouder nemen; cf. *amupu*, *angrema.*

De plaatsing wijst aan, dat dit eene vertal. is van M. VIII. 282, 283. Hoewel ook in de tegenwoordige redactie gevallen van dezelfde soort behandeld worden is de opsomming en formuleering nu geheel en al verschillend. Omtrent de straf met gloeiend ijzer, cf. M. VIII. 271.

Art. 230. *Apatiba djampi;* in *a* schuilt waarschijnlijk *aweha.*

Vertaling van 3 Art. uit M. in deze volgorde VIII. 286, 284, 287. Voor *patik-iwen* leest de Ind. text *paçu.* M. 284 mist de benamingen gelijkstaande met *madhyama kanin*, *uttama kanin.* Ook de strafbepaling wijkt af, te oordeelen naar Art. 131, alsook 59, 66, zou voor *limang atus*, en *sewu*, *limang ewu* en *salakṣa* moeten gelezen worden.

Art. 231. *Anglenana susukhan ring adṛwe* vert. van *sa tasyotpâdayet tuṣṭim.* Vert. van M. VIII. 288. Vooral de hier opgenoemde wijzen van beschadiging heeft de Ind. text slechts beschadigen (*hiṅs*).

Art. 232. *Pamidâra*, is hier een uitdrukking voor den bloedprijs, vlg. *pakuramas*, *isuhisuh* Art. 190, van *widâra?* Volgens het Mal. Wdb. van Roorda van Eysinga (en ook volg. Zollinger in de Lamp. Woordenlijst) worden de sappen en bladeren (van zekeren boom, welke dien naam draagt) gebezigd om lijken te wasschen.

Art. 232 en 233 is eene vert. van M. VIII. 295 en 296, de tegenwoordige redactie spreekt niet over paardrijden, enz. De bepaling omtrent den bloedprijs is natuurlijk ingelascht. De boete wordt daar bepaald als dezelfden te zijn als bij diefstal, nam. 1000 paṇa's (zie den commentaar), wat dus op hetzelfde neerkomt als het hier bepaalde.

Art. 234. *Linumbatan?* zou misschien te lezen zijn *linumbaran?* cf. Bal. *lumbaran* vrij, losloopende dieren. *Ayam ing bobotoring cangcangan*, wanneer onder *boboto(r)* mand, kooi of iets dergelijks te verstaan is, dan moet *ring cangcangan*, van het voorgaande *cincangang* verschillen, het komt steeds voor in verbinding met *ring kurungan*, Art. 50, 185. *Cangcangan* is wat vastgebonden wordt, maar ook waar aan iets vastgebonden wordt (cf. Oosting. Sund. Wdb.) Zou er soms te lezen zijn *ayam bobotoh*, vechthanen? Door de plaats en tot op zekere hoogte door den inhoud doet deze bepaling zich kennen als eene vert. van M. VIII. 297. Voor „indien het rund enz. nog klein is" leest de Ind. text *kṣudrakâh paçawah*, vgl. Art. 51; Deslongchamps vertaalt: pour des bestiaux de peu de valeur. Voor al het overige wordt aldaar gelezen *çubhâ mṛgapakṣinah*, bijv. herten, gazellen, zwanen en papagaaien (Commentaar). De bepaling gelijk zij hier gegeven is, vertoont groote verwantschap met Art. 50, 51.

Art. 235. *Wḍus wiwi*, *wḍus padu*, de Ind. text heeft bok en schaap. *Wḍus wiwi* is van elders onbekend; *wiwi* is mogelijk = Sund. *ĕmbe*, Mak. *bembe*, en dus misschien

geit, bok; *wḍus padu* zou „hamel'' kunnen aanduiden. Vert. van M. VIII. 298. De Indische text bevat in de opsomming nog: ezel, maar mist: gans; als boete is voor 't eerste geval bepaald 5 mâṣa's, volgens eene aanhaling uit Nâr. in de Mitâkṣ, is de waarde van 1 mâṣa = 20 paṇa's; het boetebedrag hier, als altijd het twintigvoudige, komt dus volkomen met dat in den Indischen tekst overeen. Voor het tweede geval zal wel voor *patang tali*, *patang atus* te lezen zijn, in overeenstemming met M.: 1. mâṣa.

Art. 236. Vert. van M. 299 en 300. Voor de boete van 20000 heeft de Indische text „dezelfde straf als een dief", wat op 't zelfde neerkomt, vgl. Art. 233. Dezelfde bepaling wordt gevonden in Art. 131. Hoewel èn in redactie èn gedeeltelijk ook naar den inhoud, eenigszins van het hier voorgeschrevene afwijkende, is dit Art. nog zeer goed als bron waaruit het andere, uit misverstand, ontsproten is, te herkennen: het binden met het touw bijv. is ontstaan uit de bevoegdheid om met een touw te kastijden, zooals ook de Indische text leert. In andere Ind. wetboeken komt het voorschrift niet voor.

Art. 237. *Larane*, zeker wel *ing larangane.*

Dit is het eenige artikel in de reeks, dat niet met zekerheid op eene Indische bron terug te brengen is; het is niet uit te maken, of het zich reeds in de eerste vertaling van 't Mânawaçâstra bevond, of dat het toevallig op deze plaats in de verzameling gekomen is. In 't eerste geval zou de vischteelt in tambak's tot een hoogeren ouderdom opklimmen dan gewoonlijk aangenomen wordt (cf. Veth. Java I. pag. 579).

Art. 238. *Tĕnah* Bal. = Jav. *geḍeng.*

Vert. van M. VIII. 320, met verandering van de inhoudsmaat *kumbha* in bos, en *dhânya*, graan, in rijst. De bepaling der doodstraf, indien de diefstal 's nachts plaats

heeft, ontbreekt in alle Indische wetboeken, komt evenwel overeen met Art. 237, cf. Art. 45, 49.

Art. 239. *Gangan?* misschien anticipatie op 't iets verder op volgende *gamongan* Bal. = *lampuyang*. *Ododododan* en *bubungkahan*, zullen wel namen van rietsoorten zijn. Voor 't eerste woord is misschien 't Iban. *urud:* geleding, te vergelijken (cf. Jav. *rosrosan*); *bungkah* is volgens Winter: *bongkot*, verg. het Mal. woord (Âdip. f.30, Bhoma K. 5).

Vert. van M. VIII. 330. Voor de verschillende hier opgenoemde planten leest de Indische text slechts *gulmawallînagâh*, struiken, slingerplanten (bijzonder eene klasse van medicinale planten. gelijk hier *lampuyang* enz.) en boomen. Voor het hier vermelde stelen van rijst met de straf van elfvoudige verdubbeling heeft de Indische text het stelen van ongereinigd graan, terwijl de boete dezelfde is als bij het overige in dit artikel. Een afschrijversfout is hier niet wel aan te nemen, daar ook reeds hier de woorden „indien hij weinig verkregen heeft", vermeld zijn (zie het vorige Art.) en uitdrukkelijk 't wegen voorgeschreven wordt. De tegenwoordige Ind. text luidt aldus:

Puṣpeṣu harite dhânye gulmawallînageṣu ca.
Anyeṣwaparipûtesu daṇḍah syât pañcakṛṣṇalah.

In verband met de vorige bepaling moet *dhânye* hier bij *aparipûteṣu* gevoegd worden. Indien het echter uit misvatting, door het verschil in getal van *aparipûtesu*, als op zich zelf staande beschouwd is geworden, zou de herhaling van Art. 238 (M. 320) zeer natuurlijk zijn. Het is derhalve niet onwaarschijnlijk dat dit eene vergissing is, welke reeds aan den vertaler geweten moet worden. De boete 5 kṛṣṇala's = 1 mâṣa = 20 paṇa's, dus 't twintigvoudige 200 (*satak*).

Art. 240. *Sawe* vertaling van *pañcâçat*.

M. VIII. 321 en 322, voor *ratna* leest de Indische text

rajata (zilver). De in den text genoemde getallen zijn hier niet als elders de strafbepalingen, vertwintigvoudigd; ook in het origineel is de waarde onbenoemd, de commentaar vult aan *pala* (= 4 *suwarṇa*) wat in de gewone waardebepaling in de vertaling respect.: 128000, 64000 geven zou. De kracht van 't voorschrift verschilt dus vrij sterk in de vertaling. Waarschijnlijk vond de vertaler ook in zijne lezing de waarde onbenoemd.

Art. 241. *Kĕklan* = *kĕlan*, vgl. *kĕlankĕlan* Âdip. f. 64; *lnga* beteekent hier blijkbaar sesamum (Bal. Mal. Bat en idem); *kicir* moet, indien in het woord geen fout schuilt, naar het verband een soort vlechtwerk of mand aanduiden; het Mal. *kiñcir* schijnt hier niet te pas te komen.

Achter *wijil* is het hs. gehavend: slechts *p* en *n* zijn zichtbaar, waartusschen plaats voor 2 letters. Ik vermoed *wijil ing pajnunan*, cf. *wuryyaning kikir* enz.

Vertal. van 3 Art. uit M. in deze volgorde M. VIII. 329, 328 en 337; melk is vermeld in M. 326; vogellijm, was, ontbolsterde rijst ontbreken; voor de opsommingen van soorten vlechtwerk; aardewerk; zout, trassie enz., heeft de Ind. text slechts bamboemandjes, aardewerk en zouten (*lawaṇa*). Hier wordt dus verscheidene malen door eene reeks voorbeelden opgegeven, wat in het oorspronkelijke met eene generieke benaming aangegeven is, ten minste zoo de lezing van den tekst dezelfde was. Voor het vreemde *garangan* enz. leest de Ind. tekst *paçusambhawa*, nam.: leer, hoorn, ivoor (Commentaar); waardoor deze verkeerde opvatting ontstaan is, kan ik niet verklaren.

Art. 242. Voor *ahabika* is misschien te lezen *angabhîka*, het hof maken v. Skr. *abhîka*, het is de vert. van M. VIII. 323 (Indien er stond *makâdi wong wadon lĕwih*, zou de lezing woordelijk met de Indische redactie overeenstemmen; zulk eene verandering schijnt mij echter te gewaagd toe.)

Art. 243. *Pangirid;* de opgave in het Wdb. is niet volkomen juist, *pangirid* bet., gelijk hier blijkt: trekdier. Zie ook Art. 244. 148.

Gugulu ning paḍati, misschien te lezen *gugulung?* Vrg. Çiwa-Çâs. *Wnang sang kṛta madṛwya padagang lwiranya patitih patang prâṇa, padagang prahu patang prahu... agulung patang rangkang.* Vgl. ook Bh. K. pag. 97.

Plaatsing en strafbepaling wijzen aan, dat dit de vertaling is van M. VIII. 325, ofschoon in den Indischen text gesproken wordt van diefstal van koeien of aan Brahmanen toebehoorende dieren.

Art. 244. *Titingkahan? Kabuyutan* is hier vertal. van *dewâgâra*, *gnah ing sañjata* van *âyudhâgâra. Harĕp ahuripa* is de gewone uitdrukking voor gratie vragen, cf. Bh. K. pag. 190, ook wel *amaluku hingurip* vgl. *maminta hinurip.* Bh. K. pag. 155. Na de woorden *ḍĕṇḍanĕn de nira* is de text onherstelbaar bedorven.

Vert. van M. IX. 280. Voor de drie eerstgenoemde gevallen hier heeft de Indische text slechts *koṣṭhâgâra:* schatkamer. (De afkoopbaarheid der straf zal wel een inlandsch toevoegsel zijn, vgl. Art. 148).

Art. 245. *Âtatâyi* Skr. *âtatâyî*: met gewapende hand het leven van een ander bedreigende; het komt verscheidene malen voor, zoo Art. 56, 177, 181. *Amiçunakĕn:* lasteren van Skr. *piçuna:* lasteraar. Door verbastering schijnt hieruit 't Jav. *wisuna* en *rajawisuna* ontstaan te zijn.

De aanhef is klaarblijkelijk M. VIII 350 (351). De aangevallene heeft evenwel in den Indischen text zelve het recht om den aanvaller te dooden, niet slechts aan den vorst wordt dit recht toegekend gelijk hier. Wat onder een *âtatâyî* verstaan moet worden ontbreekt in de tegenwoordige redactie van M. Die, welke de meest algemeene schijnt te zijn, en welke ook in het Petersb. Wdb. s. v.

âtatâyin vermeld is, wordt gevonden bij Waṣiṣṭha III. 16, nam. 1 een brandstichter, 2 een vergiftiger, 3 een amokmaker (*çastrapâṇi*, die een wapen in de hand houdt om te dooden), 4 een roover, 5 hij, die een land of eens ạnders vrouw rooft (*kṣetradârâpahârî*). In onzen tekst ontbreekt dus de sub 1 en de eerste van de sub 5 genoemde, terwijl daarvoor in de plaats is gekomen: betooveren en den vorst lasteren. Eene andere omschrijving vindt men in Wiṣṇu V. 191 en 192 nam. als *âtatâyî* worden beschouwd, zij die met zwaard, vergif of vuur zoeken te dooden, zij die hunne hand opheffen om een vloek uit te spreken, zij die een tooverspreuk uit den Atharwaweda opzeggen, een lasteraar bij de vorsten (*piçuna râjasu*), een overspeler. Al wat hier onder den term behoort is dus ook in Indische bronnen aanwezig, de opsomming in de gedaante, waarin zij hier voorkomt, schijnt evenwel thans onbekend te zijn. In meergenoemd hs. van den Jugul Muḍa komt een verhaaltje, voor, op dezelfde wijze als in de Aant. bij Art. 1 vermeld is, waarin sommige der Skr. benamingen nog duidelijk te herkennen zijn. Voor de merkwaardigheid volgt hier een gedeelte er van (aangevuld met de lezing van een hs. van 't Britsch Mus. N°. 18398) *Wontĕn kalånå kalangkung pragalbanipun, arane pun* Tatayi, *angobari griyanipun pun* Agnidah, *angupasi maring ki* Wisadah, *dosane anĕluh maring ki* Patra *rabine aran ni* Pani *sinuduk pisan wontĕn maṇḍala aran k*(*i*) Dana *baṭarenipun aran ni* Cari, *tinarka aṇḍuḍuk*, *ki* Krosak *den-aku bhumine añara-ñara ing ki* Para, *anake parawan wasta ni* Radikah enz. hieruit zijn duidelijk de termen *âtatâyî*, *agnida*, *wiṣada* (= *garada*), *patrapâṇi* (= *çastra°*), *dhanahârî*, *paradârika*, te herkennen, in *krosak*, zal wel *âkroçakârin* (vgl. Yâjñ. II. 302) schuilen. Het Lond. hs. leest: *anĕluh ing pun* Ekawarna. Ook in het hs. van den Surya Alam, komt ver-

scheidene malen voor *angekawarna* met de vertaling *anĕluh;* hoe dit te verklaren is, weet ik niet. De lezing hieruit op te maken is dus uitgebreider dan in den text, en bevat zoowel ongeveer alles wat in Was., als wat in Wiṣṇu vermeld is.

Art. 246. *Cihna* is hier: brandmerk, even als in den Indischen text, het is vert. van M. VIII 352 [1]).

Art. 247. De text van het laatste gedeelte van dit artikel schijnt corrupt te zijn: niet onwaarschijnlijk zijn twee bepalingen in elkander geloopen. In de vertaling heb ik bij gissing *anĕmoni guyu*, *angujiwati* als vóór *maring wong wadon ikâ* geplaatst, beschouwd. Het begin is een woordelijke vertaling voor M. VIII. 356, behalve dat de Ind. text voor tuin heeft *tîrtha* (waarbij evenwel op te merken is, dat in de bepaling zooals zij in Nâr. XII. 64 voorkomt, ook tuin opgenomen is), en voor rivier: *nâdinâm sambheda*, de samenvloeing van rivieren. Het overige wordt echter in de formuleering welke hier voorkomt, in het Indische wetboek niet gevonden; bijna alle bepalingen over dit onderwerp vertoonen aanmerkelijke verschillen met de tegenwoordige redactie. *Kapinghit* en *tan kapinghit* moet eene vertaling zijn van *guptâ* en *aguptâ;* vgl. M. VIII 374. vlg.

Art. 248. Ook hier ontbreekt veel aan den zin; waarschijnlijk is het de vert. van M. VIII. 361.

Art. 249. *Basaja* moet hier wel de beteekenis van *sâdhya* hebben. Ook in den Sârasam. trof ik het woord aan: *Yan anmu dṛwya.... yan turung liwat rong wngi, mulih basaja dṛwyanya;* hier is het hetzelfde als *pasaja.* Voor *dharmma ning dadi jahangĕt ing bra*(*h*)*ma*, zal wel

1) De vertaling *anggamli* stemt volkomen overeen met de tegenwoordige redactie, waar *abhimṛç* gelezen wordt; de vertaling van Deslongchamps heeft ten onrechte: ceux, qui se plaisent à séduire.

te lezen zijn; *°dadi engĕt°;* vgl. de benaming *ngelmupeling.*

Op deze wijze komt het voorschrift noch in de tegenwoordige redactie van M., noch elders voor; dat het niettemin uit eene Indische bron vertaald moet zijn, is ontwijfelbaar. Omtrent de verboden vrouwen, vgl. Nâr. XII. 73, vlg.

Art. 250. *Amahugi (pinahugi)*, liefdesgeschenken geven. Sund. idem.

Pangringringgitan moet zeker met *lading* verbonden worden en beteekent waarschijnlijk een zaagje; vgl. 't Sund. *ringgit.*

Sisiwon. De in het Wdb. als Kawi opgegeven bet. is stellig onvolledig: het moet hier de beteekenis hebben van schertsen. Oosting. Sund. Wdb. geeft ook op: *siwo = bañol.*

Zou voor *anggugunana[nana] aguguyona* te lezen zijn?

Vert. van M. VIII. 357, eerste en laatste gedeelte, het middelste ontbreekt. Ontegenzeggelijk is de text corrupt. In den Indischen text wordt in 't geheel niet van slavinnen gesproken en ontbreken ook de woorden *dharmma ning dadi engĕt ing brahma.* In de bestaande redactie ontbreekt eveneens de opgave der geschenken; vgl. echter Nâr. XII. 68. Adultery may be known by the wise by the sending of clothes, ornaments garlands, drinks, eatables, fragrant articles. Voor de straf cf. M. VIII. 372. 374.

Art. 251. Wat kan in *jawikapatĕh* schuilen?

Dit moet een geheel verkeerd opgevatte vertaling zijn van M. VIII. 365 en 366; de Indische text luidt aldus:

Kanyâm bhajantîm utkṛṣṭaṃ na kiñcidapi dâpayet.
Jaghanyaṃ sewamanâṃ tu saṅyatâṃ wâsayed gṛhe.
Uttamâṃ sewamânastu jaghanyo badham arhati.
Çulkaṃ dadyât sewamânas samâm icchet pitâ yadi.

Indien een meisje iemand uit een hoogere kaste bemint,

moet de vorst haar niet straffen; indien zij zich echter aan iemand uit eene lagere kaste hecht, moet hij haar in huis opsluiten. Een persoon uit een lagere kaste die zich aan een meisje uit eene hoogere kaste hecht, is des doods schuldig; hecht hij zich echter aan een meisje van dezelfde kaste, zoo geve hij den kopprijs, indien de vader er in toestemt.

De eerste regel van M. 365 is ook hier duidelijk te herkennen; alleen is „als man aannemen" (*angunggahunggahi*) voor „beminnen" (*bhaj*) in de plaats gesteld, en wordt de man vrij van straf verklaard in plaats van de vrouw, doch dit zou eene schrijffout kunnen zijn; ook de tweede regel stemt volkomen overeen met uitzondering van het laatste gedeelte, *wâsayâmi* schijnt als *angulihakĕn* opgevat te zijn, dus: naar haar huis terugsturen, de invoeging van *pisahakna* verklaart zich dan zelve. In de vert. van M. 366 schijnt *samâm* bij *icchet* getrokken te zijn: hieruit moet ontstaan zijn: *yen paḍa karĕpe rarâmane lanang lawan rarâ;* hierdoor zijn de 2 in den Ind. text genoemde gevallen tot 1 geworden, bij deze opvatting moest vanzelf volgen, dat de doodstraf slechts dan verdiend was, *yen dudu karĕpe*. Dergelijke fouten kunnen kwalijk aan latere misvattingen te wijten zijn; of eene andere lezing van den text de oorzaak zou kunnen zijn, kan ik niet beslissen. Het verdient opmerking, dat op Bali de eigenlijke zin van het voorschrift nog bekend schijnt te zijn, ten minste van Eck deelt in zijne Schetsen mede dat in het in den Ind. text genoemde geval, de persoon zeker gedood wordt.

Art. 252. *Amarang* schijnt hier niet de beteekenis van verloven te kunnen hebben. Misschien rondzwerven, vgl. *ambabarang*.

Uit Ind. bron onbekend, ingericht op de wijze van Art. 1 en 21.

Art. 254. *Tinambang:* verlaten; vgl. Batav. Mal. *bininya di-tambang*, niet meer samenwonende (maar nog niet wettig gescheiden) vrouw.

Vertaling van M. IX. 76. Art. 143 bevat hetzelfde voorschrift in zeer afwijkende redactie; zij moet evenwel uit de genoemde bep. van het Mânawaçâstra ontstaan zijn. In alle overige wetboeken wordt eene geheel andere regeling voorgeschreven. Daar hangt de tijd gedurende welke eene vrouw op haren echtgenoot moet wachten, af van de kaste en van de omstandigheid, of er al dan niet kinderen aanwezig zijn (bijv. Nâr. XII. 98—101, Was. XVII. 78, Gaut. XVIII. 15. 9).

Boete doen en een goed werk verrichten zal hier in den text wel als nadere bepaling van *amet dharmma* te beschouwen zijn; de Ind. text heeft slechts *dharmakâryârtham*. Bij het tweede geval heeft de Ind. text nog *yaço'rtham*, voor roem, dit ontbreekt eveneens in Art. 143; *yen lunghâ arabi* zou men als eene te enge of verkeerde vertaling van *kâmârtham* kunnen opvatten; mogelijk is hier ook eene andere lezing. In Dr. Forchhammers Notes on Buddhist Law VIII, bevattende vertalingen uit Burmeesche wetboeken, waarin nog verscheidene brokstukken uit de Hindusche Dharmaçâstra's voorkomen, waaronder ook eene vertaling van M. IX. 76, leest men: If a man goes away in order to trade (sic), the expiration of eight years should be awaited; if he goes in search of learning, the expiration of six years should be awaited. If the wife, who remained behind, hears that her husband has taken another wife, the expiration of three years should be awaited. Het hier als derde en vijfde geval genoemde komt eveneens voor in Art. 143; het komt evenwel niet voor in M., noch in eenig ander wetboek; ook in bovengenoemde Buddhistische wetten ontbreekt het. Âpast. bedreigt zelfs het maken van eene zee-

reis met verlies van kaste. Zou dit slechts door de noodzakelijkheid in de Jav. bewerking ingevoegd zijn? Waar hier de text heeft: *wnang alakiya ring len*, vermeldt de bestaande redactie van M. slechts het wachten, waaraan de comment. toevoegt, dat de vrouw na dit tijdstip den man moet gaan opzoeken.

Art. 255. Schijnt rechtstreeks overgenomen te zijn; de bron is nochthans onbekend; te vergelijken is Nâr. XII. 97: There are five cases in which a woman may take another husband, her first husband having perished or died (naturally), or gone abroad, or if he be impotent or have lost his caste.

Art. 256. *Yenahring anggirih*, voor *ahring* is stellig *agring* te lezen; of *anggirih* juist is, weet ik niet; naar het verband zou het geheel „aan tering lijdende" moeten beteekenen (vlg. Ind. text).

Waarschijnlijk vert. van M. IX. 79 (vgl. ook het volgende artikel, waardoor de waarschijnlijkheid schier zekerheid wordt). Het voorschrift om 3 jaar te wachten enz. mist de Indische text; de spreuk op het einde zou het vermoeden doen ontstaan, dat de geheele bepaling eene latere omwerking heeft ondergaan. Voor „zij mag niet gestraft worden, indien zij een ander huwt en zij is niet gehouden de koopsom terug te geven" heeft de bekende redactie: zij mag niet verstooten of van haar goed beroofd worden. (Vgl. 't volgende Art.)

Art. 257. Vert. van M. IX. 77. Voor „zij moet de koopsom tweevoudig teruggeven" heeft de Indische text: de man is gerechtigd haar eigendom te nemen en niet langer met haar samen te wonen.

Art. 258. Wat in *swyang* schuilt kan ik niet gissen.

Voor *sahos kanaksabrâhmangabmakâ* vermoed ik *sahos anak saking brâhmana ikâ. Saratka* is een overblijfsel van *sarât kabeh.*

Deze bepaling is gelijk van zelve spreekt vertaald, doch de bron is mij onbekend; vgl. M. IX. 153. Yâjñ. II. 125, Wiṣṇu XVIII. 1. Er staat hier duidelijk: *elf* deelen; volgens alle Indische wetten moet de verdeeling in *tien* deelen geschieden.

Art. 259. De text van deze bepaling is op vele plaatsen zeer bedorven, en de vertaling zal dan ook waarschijnlijk niet volkomen juist zijn. Duidelijk is te zien dat het artikel eene vertaling moet zijn van M. IX. 158—160, met dien verstande dat voor de vertaling der termen dikwijls de verklaringen zijn gebruikt, welke thans in afzonderlijke verzen volgen. De opgave der 12 zonen komt in vele der Indische wetboeken voor, maar steeds met meerdere of mindere afwijkingen, vooral ten opzichte van het recht op de erfenis van den geädopteerden zoon; de volgorde waarin zij hier opgenoemd worden, duidt voldoende aan, dat Manu, gelijk trouwens uitdrukkelijk gezegd wordt, de bron moet zijn.

De aanhef tot aan *nĕnĕm keh ing anak*, ontbreekt in de tegenwoordige redactien. *Sapating ambat gawe?* *Ambat gawe* misschien *ĕmbat gawe:* in den bet. een werk overleggen, te werk gaan? *sapating* voor *sipat ing* of *sapatĕh ing?*

De hier eerstgenoemde zoon komt volkomen overeen met den *aurasa* of wettigen zoon. (Voor *anak ing ragisakanrareyan*, zal wel te lezen zijn *°rabi sangkan rareyan*). Bij *rabi kapingron ing omahomah* schijnt de opgave van den tweede te beginnen; het is door mij opgevat als *anak ing rabi°*; of dit juist is, en of *rabi°* werkelijk: eene, voor de tweede maal gehuwde vrouw zou kunnen beteekenen, is misschien niet boven allen twijfel. In allen gevalle kunnen de woorden niet aanduiden wat bij M. in de tweede plaats genoemd wordt [1]) (vgl. bij de sub. 5 en 9 genoemde).

---

1) Bij anderen wordt soms de *pautrika*, de zoon der als zoon aangenomen dochter, indien de vader geen mannelijke nakomelingen heeft, in de tweede plaats genoemd, ook deze kon hier niet bedoeld zijn.

Huwus akinga tuwi is mij eveneens onduidelijk; *aking* wordt in den Âgama eenige malen als beeld voor een kinderlooze gebruikt. Misschien is uitgevallen „indien de (eerste) echtgenoot gestorven is", waarop dan volgen kan: of wel onvruchtbaar is. De hier sub 3, 4 en 6 genoemde komen overeen met de in dezelfde volgorde bij M. vermelde: *ḍatta*, (alleen is nergens vermeld dat hij juist door bloedverwanten moet gegeven worden; cf. M. IX. 168): *kṛtrima*, *apawiddha* (cf. M. IX. 177). De hier sub 5 opgenoemde moet wel de bij M. als tweede vermelde zoon, de *kṣetraja* zijn, waaronder verstaan wordt (M. 167), het kind verwekt bij de vrouw door een bloedverwant (in de eerste plaats: den broeder M. IX. 59) van den man, indien zij daartoe de opdracht (*niyoga*) gekregen heeft (*Anak oleh ing rabi abibisan .... sangkane anakanak; abibisan* heb ik vertaald door overspel bedrijven (?) Hoewel de samenhang iets van dien aard eischt, schijnt de vorm reeds aan te duiden, dat dit de eig. bet. van het woord niet kan zijn. Volgens den Heer Van der Toorn [1]) wordt in het Men. Mal. *babisan* (Ook Pijnappel geeft in 't Wdb. de uitspraak *bisan* en niet *besan*) gezegd van mannen en vrouwen, wanneer de eerste met zusters, de laatste met broers getrouwd zijn; ook in 't Bat. is *pinarbesan* = *eda:* broeders vrouw in betrekking tot hare schoonzuster. Zou nu, dewijl *kṣetraja* door den broeder (indien deze aanwezig is) moet verwekt worden, *abibisan* kunnen beduiden (als 't ware met zich zelve) in de betrekking van *bisan* treden? altoos, indien ook in 't Jav. een *bisan* naast *besan*, in genoemde beteekenis mag aangenomen worden. De 7de is de in dezelfde volgorde bij M. vermelde *kânîna* (meisjeszoon) (er zal wel

---

1) Over de feesten, die in gebruik zijn bij de Maleiers van de bovenlanden, vertaald door J. L. Van der Toorn. Tijds. voor Ind. T. L. en Vlk. Dl. XXV pg. 466 vlg.

anak ing sḍĕng rarâ te lezen zijn). De woorden „waarvan de vader onbekend is", behooren hier niet thuis, maar bij de in M. als vijfde, hier evenwel niet vermelde *gûḍhotpanna* (M. 170: een kind geboren uit eene getrouwde vrouw, zonder dat men weet wie de vader is). De 8ste is de *sahoḍha* de medegedragene, het kind waarvan eene vrouw bij haar huwelijk zwanger was. (Voor *casaruban* zal dus *kacaruban*, vgl. *kaworan*, twee regels verder, moeten gelezen worden, terwijl *ing wong wadon*, of iets dergl., uitgevallen moet zijn; wat in *akeh anduha* schuilt kan ik niet gissen. M. 173 heeft: hetzij de zwangerschap bekend is of niet). De 9de is de *paunarbhawa*, d. i. zoon eener tweemaal gehuwde vrouw (in den Indischen text als 10de) en wel verklaring van de verklaring van den term in IX. 176, aldaar wordt op het einde gelezen dat zij de huwelijksceremonie moet hernieuwen, onze text heeft hier eenige onherstelbaar bedorven woorden *anutuga*[*d*](*k*)*ĕn dadiya* enz. In M. IX. 175 wordt nog een andere *paunarbhawa* genoemd, nam.: de zoon, welken eene verlaten vrouw of weduwe die hertrouwt, baart. Misschien is deze hier als tweede genoemd, dewijl het tweede huwelijk nog geoorloofd was, en dus de reden van uitsluiting van de erfenis niet bestond. De 10de, in den Ind. text de 9de, is de *krîta*, gekochte; de 11de en 12de in dezelfde orde in het origin.: de *swayandatta*, zelf gegeven en de *çaudra*, zoon eener çûdravrouw.

Art. 260. In de bestaande redactie van M. wordt bepaald (IX. 163): de wettige zoon moet aan de anderen middelen van bestaan (*prajîwana*) geven. Het voorschrift, gelijk het hier luidt, komt voor Was. XV. 9; alleen wordt in den door Bühler voor zijne vertaling gebruikten text slechts van den geädopteerden zoon gesproken. Het voorschrift wordt ook aangehaald in Coleb. Two treatises enz., daar wordt van den „gegeven" zoon gesproken, doch er wordt

deze verklaring aan toegevoegd, dat daaronder ook de geädopteerde moet verstaan worden. Dit laatste zal waarschijnlijk juist zijn; het is toch geheel in overeenstemming met het voorschrift gelijk het hier luidt.

Art. 261. De eerste maal wordt het geschenk *jiwa*, de tweede maal *jawadana* genoemd; er zal dus wel *jîwadâna* mede bedoeld zijn, wat dan z. v. a. geschenk inter vivos zou moeten beduiden; uit Ind. bronnen is de term niet bekend. *De ning palara sanak*, kan misschien zijn *de ning para sanak* of mogelijk ook *den-palar ing sanak.*

Cf. Nâr. XIII. 6. Any favour conferred by the father is likewise exempt from partition. Wyâsa (Dig. II. 450). What is given (by a paternal grandfather or) by a father as a token of affection, belongs to him who receives it.

Art. 262. *Angkokin gawe abot-adangan*, voor het eerste is mogelijk *amtoni* te lezen; de text is hier wederom zoo corrupt, dat de verandering niet te groot is. *Bot-adangan*, moet „dienst of werk verrichten" beteekenen. Zoo wordt gelezen in het Çiwaçâsana: *Luput sang kṛta ring samangkana sarâjakâryya*, *sakalwirra ning kâryya haji*, *abotadangan*, *lwirnya: luput rigrigan* (cf. *kĕrig*) *ing wong makweh mabwatajyan*; *luput ing atagatagan*, *pangarahan*, *kmĕtan* (l. *kmitan*), *iringiringan.... ikâ kabeh râjakâryya.* Eveneens in de half. Bal. Kĕrta Sima, ... *ginawe gahe salwir ing karya abotadangan*, *haja sira piwal ring prakṛta ning sima iki.* Wat *adangan* beteekent is mij niet duidelijk; *bot* is natuurlijk Mal. *buwat*, O.-Jav. *wwat* (opbrengen, bijv. *mamuat gawe.* K. O. X. 2; *mamuat pirak.* K. O. XX. 2). Eene andere samenstelling met *bot*, *bwat*, is *buatthaji* (zoo te lezen vgl. *bwaṭṭajyan* in de K. O. Tijds. v. Ind. T. L. en Vlk. Dl. XXVII, pag. 547) K. O. XX. 4, wat mij voorkomt de Jav. vertaling van *râja-kâryya* te zijn; *mabwat haji* K. O. X. 1*a*—6 ook *bwat-hajyan*, bijv. K. O. II. 3*a*—4,

tan kaknan ... bwat-hajyan adoh aparĕk; uit *bwat-hajyan* of op de nieuwe wijze *bot-hajenan* is *putajenan* ontstaan in K. O. IV. 2, *apangarah* (vgl. Mal. *ara(h)*. Mak. *pangara*, vgl. Bal. *pangayah*) *putajenan; luput ring putajenan* enz.

Op dezelfde wijze worden de verschillende soorten van rente opgenoemd in Nâr. 4. 29—31, Gaut. XII. 35. De meest gewone verklaring van *kâyikâ wṛddhi* is: wat voortkomt uit het lichaam *kâya* (en vandaar ook, het werk,) van een verpanden slaaf of dier. Evenwel geeft een ongenoemde commentator in Dig. I. pag. 56 eene verklaring, die met de hier gegevene overeenstemt. Geheel afwijkend is de verklaring bij Nâr. 30: Interest at the rate of one paṇa or half of a paṇa paid always, without diminishing the principal (*kâya*).

Kâritâ wṛddhi wordt verklaard met door den schuldenaar zelf beloofde rente.

Art. 263. Natuurlijk is *tlung daça* in te voegen. Het komt overeen met M. VIII. 142, Yâjñ. II. 37, Wiṣṇu VI. 2, Was. II. 48; de Ind. wetboeken rekenen evenwel steeds per honderd. Waarschijnlijk ligt de reden der afwijking in de mindere waarde van het ruilmiddel, zeer merkbaar ook in de boetebepaling.

Art. 264. Het begin schijnt te ontbreken. *Pipilan, amipil* is in 't O.-J. gewoonlijk: opzamelen, opnemen, (Prof. Kern); cf. Bal. *pupul*, misschien beteekent hier *pipilan* „bij beetjes" vgl. de bet. waarin het in de nieuwere taal in gebruik is.

Deze bepaling is klaarblijkelijk uit eene andere bron genomen dan die in Art. 262. Van de bekende wetboeken vermeldt slechts Bṛhasp. (in Dig. I. 38) de 6 soorten van renten, de andere kennen slechts de 4 in Art. 262 opgenoemde. De verklaring luidt: *Çikhâwṛddhi* or hair-interest because it grows daily like the hair which can only cease by the payment of the principal. *Bhogawṛddhi* heet bij

Bṛh. *bhogalâbha* de verkl. is: the rent or rise and occupation of a pledged field is colled *bhogalâbha.* De hier gegeven verklaring is waarschijnlijk op den klank af gemaakt.

Art. 265. *Kombala* moet zijn het Skr. *kambala*, wollen kleed.

Hieruit moeten ontstaan zijn Art. 9, 90 waar een termijn van 5 jaar gesteld wordt; in Art. 87 wordt de termijn bij geldschuld op 4, in Art. 104 op 6 jaar gesteld. De bepalingen der Ind. Wetb. over dit onderwerp verschillen zeer; cf. M. VIII. 151, Yâjñ. II. 39, Gaut. XII. 36, Wiṣṇu VI. 11 vlg., Was. II. 44, vlg. Nâr. 4. 33. Bṛhasp. (Dig. I. 82) Harita (Dig. I. 41). De volgorde der zaken, alsook het bedrag der verveelvuldiging bewijst, dat dit eene vertaling moet zijn van M. VIII. 151. Voor *kambala* „wollen kleed" leest de bestaande text *lawa*, wol; de bepaling, omtrent kleedingstukken komt overeen met Nâr; in de tegenwoordige redactie van M. ontbreekt zij; eveneens wordt nergens in den Ind. text een termijn voorgeschreven. Omtrent den termijn van verdubbeling eener geldschuld wordt voorgeschreven in Bṛhasp. (Dig. I pag. 24): The eightieth part accrues monthly on the principal (cf. Yâjñ. II. 37, M. VIII. 140), so the loan is doubtless doubled in a third of a year less then seven years. Daarentegen Harita (Dig. I. pag. 35). For twenty five purana's the interest may be eight paṇa's a month, and the principal being doubled in 4 years and months bears interest no longer.

Ari. 266. Hiermede stemt overeen Art. 87. Het schijnt uit een andere bron, dan het voorgaande genomen te zijn.

Art. 267. Voor *tisan* zal wel *tirisan* te lezen zijn, maar het moet dan hier de beteekenis van de vrucht hebben, niet van den stam (cf. Mak. *galuga* en het Jav. woord als ook *pucang*). *Sawalan* zal wel *siwalan* (*siwallan*) zijn.

Kinawaçakĕn „overweldigd worden"; zoo ook Bh. K. pag. 4.

Analinali? Winter geeft op = *ngapusapusi*, wat juist kan zijn, daar in *tali* en *apus* ongeveer hetzelfde begrip ligt; hier zou anders „onrechtmatig achterhouden" of iets dergel. beter passen.

Uit Ind. bron onbekend.

Art. 268. *Apan ing bhukti.* Er zijn hier waarschijnlijk twee zinnen in elkander geloopen, nam. de nazin van de vorige bepaling, welke met *apan* zal begonnen zijn, en waarin de verjaring ook van een, op zulk een wijze verkregen, genot zal zijn opgegeven, en het volgende voorschrift, handelende over de verjaring van een land. Vandaar telkens verwarring tusschen *bhumi* en *bhukti.*

Voor *amanpakuha* is waarschijnlijk *tan amalakuha* te lezen.

Klaarblijkelijk zijn de voorschriften ontleend. De verjaring in 20 jaar van een land komt thans slechts voor bij Yâjñ. II. 24; van geschenken wordt gesproken Was. XVI. 16; geen dezer plaatsen kan, wat de redactie betreft, de bron zijn.

Art. 269. Vert. van M. VIII. 30.

Art. 270. Vert. van M. VIII. 415. In Art. 169 wordt eveneens over de verschillende slaven gesproken. Er worden daar intusschen uitdrukkelijk slechts 4 opgenoemd; de eenige Ind. bron behalve M. mij bekend, waarin het slavenrecht behandeld wordt, is Nâr. V. 24 volg. Er worden daar evenwel 15 verschillende soorten opgenoemd, zoodat Nâr. niet als bron kan beschouwd worden. In Art. 169 worden de Skr. termen er bij opgenoemd, welke wel is waar volkomen met de correspondeerende in het Mânawaçâstra overeenstemmen, het verdient doch opmerking, dat in alle, zeker uit M. vertaalde bepalingen, zooals zij

hier in den Âgama voorkomen, alle termen (behalve natuurlijk eenige rechtstermen) vertaald of omschreven zijn; ook in dit geheel met den Ind. text overeenstemmende Art. zijn zij niet opgenomen. Waarschijnlijk is Art. 169 dus uit eene andere bron ontleend. Volgens Nâr. V. 27 kunnen de in huis geborene, de gekochte, de gegevene en geërfde slaaf zich nooit vrij koopen; bij M. ontbreekt elk voorschrift daaromtrent.

Art. 271. Vgl. Art. 15 en 167. In de bestaande redactie van M. ontbreekt het. Nâr. V. 29: One maintained in a famine (*bhaktadâsa*) is released from slavery on giving a pair of oxen, for what has been consumed in a famine is not discharged by labour (alone).

Art. 273. *Amarâçraya* van Skr. *parâçraya*, dus: toevlucht zoeken bij iemand, zich onder iemands protectie stellen. Indien het woord in de beteekenis, die het Jav. Wdb. onder *sraya* opgeeft werkelijk voorkomt, moet deze een latere verbastering zijn.

Winiḍi kinonkon. In de vertaling is het te zamen als bevolen opgevat, dit is misschien onjuist, het zou kunnen zijn: bestemd (of bevolen) om als lasthebber gebruikt te worden, z. v. a. *kinawulakĕn*, vgl. Skr. *niyogin*, en *niyojya;* dienaar. Cf. het laatste gedeelte van Art. 89: *Apan kewala kinonkon jati kawula, mula konkonan gawene.*

Art. 273. Cf. Kâtyây. (Dig. pag. 35). He who treats as a slave the nurse of an infant child, or a free woman, or the wife of his dependent, incurs the first amercement, and he who attempts to sell an obedient female slave, though she resist the sale... shall pay a fine of two hundred paṇa's.

Art. 274. Vgl. M. IX. 284, Yâjñ. II. 242, Wiṣṇu V. 175, vlg. Het is stellig van Ind. oorsprong, al mag geen der bovengenoemde plaatsen, wat de redactie betreft, als

bron beschouwd worden. Met *çâsana ning samawarṇna* is misschien de naam van een wetboek bedoeld; anders hebben de woorden hier geen zin.

Art. 275. Uit de weinige woorden welke nog van dit Art. overgebleven zijn, is duidelijk genoeg te zien, dat het de vertaling bevat van M. VIII. 62. Voor *agawe gṛha* zal dan ook wel *adṛwe gṛha* (als vert. van *gṛhin*) te lezen zijn.

VERBETERINGEN EN TOEVOEGSELS.

Blz. 3 Noot. reg. 1 v. o. staat: *wiwinden*, lees: *wiwindon*.
„ 10, reg. 14, staat: moeieijk, lees: moeielijk.
„ 17 Noot. staat: Apastamba dharmasutra, lees: Âpastambadharmasutra.
„ 34, reg. 5, voeg bij na „verbeterd" tenzij ik het woord steeds met de korte vocaal geschreven vond, bijv. steeds *wicara* in plaats van *wicâra*.
„ 36, reg. 10, staat: hartha, lees: artha.
„ 39, reg. 12, staat: hanake, lees: anake.
„ 40, reg. 1, staat: apa rahu, lees: aparahu.
„ 44, reg. 20, staat: langgana, lees; langghana.
„ 45, reg. 21, staat: hayo andoṣani wong aulah salah, lees: hayo andoṣani wong tanpadoṣa, hayo angĕnĕngakĕn ing wong aulah salah.
„ 49, reg. 5 v. o., staat: kasapeksana, lees: kasapekṣana.
„ 57, reg. 19, staat: den-raksa, lees: den-rakṣa.
„ 58, reg. 9, staat: upasamanĕn, lees: upaçamanĕn.
„ 61, reg. 7, staat: papĕsĕmbah, lees: pasĕsĕmbah.
„ 62, reg. 11, staat: ring, lees: rong.
„ 65, reg. 5, voor: parawaça, is sâhasa in te voegen.
„ 65, reg. 18, staat: stuhutuhu, lees: atuhutuhu.
„ 70, reg. 9 v. o., staat: dwajahṛta, lees: dhwajahṛta.
„ 74, reg. 1 v. o., staat: kurangan, lees: kurungan.
„ 76, reg. 5, staat: sirah, lees: sira.
„ 80, reg. 4 v. o., staat: angamanuman, lees: angumanuman.
„ 83, reg. 10 v. o., staat: den-arani, lees: den-larani.
„ 85, reg. 9 v. o, staat: wigil, lees: wijil.
„ 88, reg. 16, staat: sapadaluran, lees: sapaduluran.
„ 90, reg. 2 v. o., staat: j(i)wadana, lees: j(î)wadâna.
„ 91, reg. 13 v. o., staat: tutuggangan, lees tutunggangan.
„ 91, reg 10 v. o., staat: lung, lees: tlung.

Blz. 123, reg. 11 v. o., staat: Kutarâgama, lees: Kuṭarâgama.
„ 128, reg. 7 v. o., staat: Kutaraçâstra, lees: Kuṭara°.
„ 135, reg. 8 v. o., staat: *dhwadjahṛta*, lees: *dhwajahṛta*.
„ 143, reg. 15 v. o., staat: Agâına, lees: Âgama.
„ 156, reg. 18, staat: çastra's, lees: çâstra's.
„ 169, reg. 12, staat: te vergelijken, lees: te vergelijken zijn.
„ 173, reg. 1, staat: was, lees: wat.
„ 176, reg. 7 v. o., Art. 267 moet vervallen.
„ 180, reg. 8 v. o., voeg bij: *kalântara* komt ook voor in Râjataraṅginî 8, 146, welke plaats vermeld wordt in 't kortere Skr. Wdb. van Böhtlingk.
„ 182, reg. 9, voeg bij: zie echter *tak-isuhi* in de door Roorda uitgegeven wayangverhalen blz. 128.
„ 184, regel 5, staat: aan de andere oever, lees: aan den anderen oever.
„ 184, reg. 10, staat: Friedrich, lees: Friederich.
„ 187, reg. 2, staat: Ski, lees: Skr.
„ 191, reg. 9, staat: wierd, lees: werd.
„ 192, reg. 15, staat: hane, lees: have.
„ 197, reg. 11 v. o., voeg bij: In Art. 151 zou *pṛdana* misschien als uit Skr. *pradhâna* (in composita de voornaamste) knnnen beschouwd worden. Vgl. Sârasam: *Praḍana anilih dṛwe nikang niṣṭa*... met (ibidem): *Niṣṭa anilih dṛwe ning tuhan*.
„ 202, reg. 3, staat: Dig., lees: Dig. II.
„ 203, reg. 14 v o. voeg bij: Vgl. evenwel Bh. K. pag. 215., reg. 12. *Marahilang* schijnt daar een meervouds- of intensiefvorm te zijn.
„ 204, reg. 2, staat: andĕg, lees: aṇḍĕg.
„ 205, reg. 14 v. o., de komma achter *wong* moet ververvallen.
„ 206, reg. 1 v. o., staat: Wiṣṇu IXI, lees: Wiṣṇu IX. 1.
„ 223, reg. 17, staat: samenvloeing, lees: samenvloeïing.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

In de termen [illegible], [illegible] en dergl. heeft [illegible] de gewone beteekenis.

II.

In deze termen is de volgorde van de leden der samenstelling uit het Skr. te verklaren.

III.

Voor [illegible]. (Drie teksten van tooneelstukken uit de Wayang Purwa. Verh. van het Bat. Gen. Dl. XLIII, pag. 10) is te lezen [illegible].

IV.

Met [illegible] (Wayangverh. ed. Roorda pag. 44) wordt een „bok" bedoeld.

V.

De beteekenis ꦏꦼꦗꦸꦂ is in het Handwdb. te eng opgegeven.

VI.

ꦏꦶꦠꦫꦒꦸ beteekent in 't algemeen: trillende beweging.

VII.

In de Sj. Bidasari (ed. v. Hoëvell) pag. 2, reg. 12, is voor سلڠكه te lezen سلڠكن.

VIII.

Ibidem, pag. 3, reg. 2, is الله te verbeteren in لله.

IX.

Ibidem, pag. 12, reg. 1 v. o., moet voor دجدين gelezen worden دچرين.

X.

De beteekenis van سمق is in de woordenboeken onvolledig opgegeven.

XI.

De theorie dat de vorst de eigenaar is van den grond is niet op Java ontstaan.

XII.

De familieinrichting, welke oudtijds in Oostelijk Java bestaan heeft, had overeenkomst met die, welke thans nog bij de Makasaren en Bugineezen wordt aangetroffen.

XIII.

In het Makasaarsch verdwijnt de gutturale tenuis na den neusklank niet altijd.

XIV.

De *m* in vormen als menteng, mantang en dgl. in het Makasaarsch is in oorsprong één met het infix *um* en andere verwante talen.

XV.

Ook in het Bugineesch bestaan er overblijfselen van dezelfde formatie.

XVI.

Bij § 76 der „Beknopte Handl. bij de beoefening van de Balineesche taal" had de geredupliceerde vorm der substantiven moeten vermeld worden.

XVII.

De wijze van eedsaflegging bij de Balineezen is geheel Maleisch-Polynesisch.

XVIII.

Ten onrechte verklaart G. W. W. C. van Hoëvell, (Iets over de 5 voornaamste dialecten der Ambonsche landtaal bl. 15) den uitgang *ol*, in *purut-ol* „gom" en dgl. voor een middel om substantiven af te leiden van werkwoorden.

XIX.

De Javanen kenden den rijstbouw vóór de komst der Indiërs.